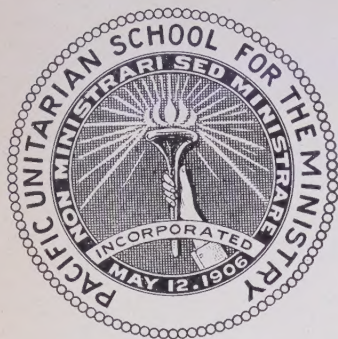

E 583.59
K849

BERKELEY, CALIFORNIA

THE GIFT OF

Kolozsvai

Photomount
Pamphlet
Binder
Gaylord Bros.
Makers
Stockton, Calif.
PAT. JAN. 21, 1908

A MAGYAR UNITARIUSOK TÖRTÉNETE

A XVIII. ÉS XIX. SZÁZADBAN

EMLÉK- ÉS ÉLETIRATOKBAN.

ELSŐ FÜZET:

AZ UNITARIUS VALLÁST MEGMENTŐ CSALÁDOK.

IRTA

KÓVÁRY LÁSZLÓ.

Property of
CBSK
Please return to
Graduate Theological
Union Library

KOLOZSVÁR,

AJTAI K. ALBERT MAGYAR POLGÁR KÖNYVNYÓMDÁJA

1899.

Lenyomat a Keresztény Magvető 1898. és 99-ki folyamából, hol Szellemünk
képviselői a Millenium századában cím alatt jelent meg.

TARTALOM.

Bevezetés	Lap 1

ELSŐ RÉSZ.

A minket megmentő családok.

I. A vargyasi Danielek	6
II. A kénosi Sándorok	11
III. A felső-magyar-zsuki Zsúkiak	14
IV. A széplaki P. Horváthok	19
V. A sárdi Simének	28
VI. A désfalvi Simonok	32
VII. Az ürmösi Maurerek	33
VIII. A toroczkó-szentgyörgyi Toroczkaiai	34
IX. A felső-dobófalvi Marótiak	36
X. Az alsó-járai Pápaiak	37
XI. Az énlaki Salák	38
XII. A homoród-szentmártoni Birók	40
XIII. A káli Nagyk	42
XIV. A sepsi-szentiványi Szentiványiak	46
XV. A magyar-déllői Jármiai	50
XVI. A martonosi Gálfiak	51
XVII. Az iszlai Iszlaiak	55
XVIII. A homoród-szentmártoni Birók	60
XIX. A tarcsafalvi Pálfiak	61
XX. A kövendi Gálok	65
XXI. A bölöni Sikók	67

MÁSODIK RÉSZ.

Az egyházköri patronus családok.

Bevezetés	69
A kolozs-dobokai kör patronusai	72
Kolozsváriak	72
Megyei patronusok	76
Torda-aranyosköri patronusok	76
Tordaiak	76
Megyeiek	79

	Lap
Aranyosszékiek	80
Küküllőkőri patronusok	92
Maroskőri patronusok	84
Udvarhelykőri patronusok	87
Háromszék-kőri patronusok	88
Az abrudbányai patronusok	89
Befejezés	92

Bevezetés.

I.

Vessünk s aratunk. Serere non dubites, volt jelmondata szellemünk egyik képviselőjének, ki lankadatlanul vetett, s aratott jóllétet, jó emlékezetet. Vetésre gondoltam e sorokkal, de ha nem is hull mag reá: mindenesetre aratás, legalább is tarlózás lesz a Keresztény Magvető mezején, honnan legtöbb szemes kalászt kaptam, legtöbb adatot meritem. S még e tarlózás is a Ker. Magvető vetése, a mennyiben idei első füzete lenézte az asztalomról, hogy irom a századunk szelleme emlékiratát, s felhí, hogy egy pár mi nagyunkról se feledkezzem meg.

Ugy mint Brassait irtam, több nagyunk vázrajza meg volt már nálam, midőn e felhívásra annyian rohanták meg emlékezetemet, hogy a midőn lajstromba vettem, egész század sorakozott, kiknek fele már csak kedves emlékezet, de a század másik fele még az élet esatamezején áll, kik ha nem is emelkedtek köztörténelmi magaslatra, a mi szűkebb iskolánknak tisztességes képviselőiként vehetjük őket. Az a gondolat szált meg, hogy századunk végére hozzuk a millenium százada emlékiratát magunknak külön, rövid életrajzokban, mint egy képmagyarázatokban, egy album számára.

De hogy ne csak projectáljak, hozom azokat, kikről már vázlatot vettem. A meghaltakat boesátottam elől. De mert az én koromban az is megtörténhetik, hogy más fejezi be, s hogy a helyreigazításokra, pótlásokra alkalmat adjunk, helyet kértem a Ker. Magvetőben. S miután lapjain többeknek terjedelmes életiratával találkoztunk, miként én hozom körvonalakban, frissítsük fel azok emlékezetét is; állítsuk be Albumunkba, legyenek együtt mindazok, kikre örömmel emlékezünk. Münchenben vagy Párisban láttam, hogy ugyanazt a szobrot egyszerre több oldalról rajzolták: én arról az oldalról veszem fel, a mily benyomást reám gyakoroltak kik előtttem

éltek, hosszú életutamban tanácsaikra, kalácsaikra a mint emlékezem. Nem annyiban életrajzokban, hanem pillanatnyi felvételekben, a mint szellemünket, vagy hogy e szó értelmét leszállítsam, gondolkozásunkat érzelmekben, gondolatokban, írásaikban, tetteikben kifejezésre juttatták. Rajzolom egyszersmind e csodás századot, mely szolgaságban született s beteljesedett az a kételkedve fogadott jóslás, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz. Melynek elején unitáriusnak születni, annyi volt, mint mostoha gyermeknek születni s ma már Angliában, Észak-Amerikában tiszteletet szerzünk a magyar névnek. S ha Curtius, nem a római értem, hetvenhét, ha Ranke nyolczvannégy éves korában fogott legnagyobb munkájához, hátha egy nyolczvanadik évbe lépőnek sikerül egy kisebb gondolat.

De csakis emlékirati keretben.

II.

A midőn szellemünk képviselőinek jelzem, kikről emlékezem, számot vetettem azzal, hogy abba a gyanuba jöhetek, hogy meg akarom tenni nagy embereknek. Pedig szerintem is, a nagy ember, a nagy szellem, az égnek ritka ajándéka, ritka tünemény. Abban az értelemben, hogy a nagy emberek irányítják az időket, a történet folyását. S miután századunkat írom, nekem úgy tetszik, hogy minél messzebb távozik az emberiség ős-talajjától, a szellemóriások mind ritkábbak, s hogy csak a mult századdal hasonlítva, századunk a világtörténelmi nagy alakok termésében nem volt valami bőkezű. A gondviselés nemzetünknek elég jó termést juttatott. Mi nem panaszkodhatunk. Egész évszázadunkat azzal vigasztalva, hogy pótolja a középnagyságok nagyobb tömege.

Emerson az emberi szellem képviselői néhány tipikus alakját leírva, figyelmeztet a nagy emberek hasznára; az Akadémia másik kiadványában Ribot a testi és szellemi átöröklés tanára. Mindkettőnek hatását elfogadva, midőn a világtörténelmi, a nemzeti nagy emberek lebegnek előttem, nagy örökség-hagyóknak tekintem, kiknek szelleme, érzelmeik, gondolatjaik, eszméik varázsa az utókorra száll. A világtörténelmi nagyok az emberiség civilizációjá, a nemzeti nagyok a nemzeti közélet mezejét termékenyítik. A középnagyságok sáfárkodnak a nekik jutott talentommal, példájokkal bátorítanak. A mi nagyjainkról legyen elég, ha kis körükben a nemzeti közélet és mivelődés szolgálatában éltek, azt gondolatokban, tettekben kifejezésre juttatták, az utódok lelkére termékenyítőleg hatottak. Ennyiben vettem őket nagyoknak.

És a midőn szellemünk képviselőinek nevezem őket, abba a gyanuba sem kívánnék jőni, mintha magunknak az európai civilizációtól valamely eltérő szellemet tulajdonítanánk. De minden egyetemesség fenhagy bizonyos tipikus vonásokat. Vagy, hogy magyar történelmi fogalmat használjak, miként nemzetünk családfája hét törzsben indította fel derekát, s e törzsek nemekre, a nemzetségek családokra, a családok ágakra, az ágak a szűkebb családi körre tagozódtak fel: úgy a civilizatio közös világszellemét az antropológia, a nemzetek, a vallások, felekezetek hagyományai, az egyetemesség szellemét, még a legmagasabban szárnyaló nyugot-európai civilizatióban is, annyira megbontották, hogy individualis, tipikus vonásokról beszélhetünk, de csak oly értelemben, mint a különböző arczok vonásairól. S ebben a leszílitott értelemben ha szellemünk, gondolkodásunk arczulatán bizonyos tipikus vonást hiszünk észrevenni, alig csalódunk, ha azon nézetnek adunk helyet, hogy vallásunk, neveltetésünk, lelki életünkben, gondolkodásunkon, szellemünkben bizonyos tipikus vonást hagy hátra.

És ha ez a vonás rajtunk nem képzelődés, nem képzelődés azoknál, kik nekünk ezt már régóta tulajdonítják, nem lehet közömbös reánk nézve, hogy előnyünkre szolgál-e vagy nem, mert hogy gondolkodásunkban van bizonyos egység, hiában is tagadnók. Meg volt a multban, meg lesz a jövőben, s az jelen helyzetünkben másképp nem is lehet. Nálunk az egyház és iskola egybe van forrva. Másutt is, mondhatják, de egy felekezetről sines annyira, mint nálunk. Egyik a másik nélkül nem volna, nem állhatna, nem maradhatna fenn. S mert vallás és iskola két intézménynek látszik, az egységes szellem sehol sem jut oly kifejezésre, mint nálunk. S hogy az egységesség kifejezésre jusson, egy felekezet sines úgy reá utalva, mint mi. S nem is juthat sehol, mert csak is mi vagyunk abban a helyzetben, hogy csak is egy főiskolánk van, s a felekezet minden fia egy iskolából lép az életbe, egy szellemben nyeri neveltetését. Azt a szellemet viszi az életbe, melyet a vallás a templom szószeréből, a vallás másik missziója a nevelés és oktatás az iskola tanszeréből naponta hirdet egységes alapon. De anélkül, hogy felekezeti etikát, felekezeti morált ismernénk.

Már királyi táblai cancellista voltam, midőn egy nagyobb társaságba léptem s a korosabb unitárius ifjak fogadtak. Könnyű magoknak, szólt valaki, a mint társaságba lépnek, felemelik hüvelyk ujjukat, s a mennyi berbécs — akkor így esufoltak — mind oda fut. Akkor

hallottam e megjegyzést először, mely úgy látszik, a mult századról jön le, mikor még az unitarius diák prémes mentét viselt. A hüvelyk ujj felemeléséhez járul a királyhágón tul, kis szarvunk keresése. Hogy ne térjünk ki az előítélet humora elől, adjuk hozzá még a következő ismertető jegyeinket. Ha valaki a korosabbnak előnyt ad, ha egy teremben ülés hiány miatt egy állva marad, banketten egy étlen kél fel, fogadásnál utolsónak hagyja magát, hol mindenki rendjeltől ragyog s egynek nincs, ha egy esonkahonvéd mellett annyian elhaladnak, s egy megáll, kettő közül biztosak lehetünk, hogy ha kettő van, egyik unitárius; s hogy egy hatvanas évi jelenettel fejezzem be, abból az időből, mikor Forster osztrák unitárius püspök ezi met vett volt fel, egy napon Bécsben nőm háziasszonyunkkal előttem haladnak s én minden kéregetőnél megállok, háziasszonyunk az elsőre azzal fordul vissza: ön látszik, hogy erdélyi, a másodikra: ön protestáns, a harmadikra: ön unitárius.

Mert iskolánk szelleme nem lehet más, mint embereket nevelni a gyakorlati életnek, vallásnak, nemzetnek, hazának. Ép testben ép lelkeket. Megfékezett vagy fokozott temperamentumu sziveket, gramatikailag és mathematicailag disciplinált fejeket, harmonikus lelkeket. Mely bünbocsánatra, a praedestinatio mentségére nem számít, hanem azzal lép az életbe, hogy valamint a természet, úgy a lelkiismeret megbocsátást nem ismer.

III.

Szellemünk képviselőire térve, tisztelettel hajlok meg szellemünk képviselői minden kategóriája előtt, de az én ideáлом a gondolkozó, a tett embere, a hazafi. Azok a nagy családok s azok ivadékai, kik a mult század irtó háboruja ellenében a passivitás sáncaiba vonultak s teljes nyoleczvan évig minden köztétről leszorítva, türtek. szenvedtek s mire megjött a mire vártak, egyházunkat, iskolánkat reconstruálták. Azok, kik e század elején a közpályák utolsó padjára szorítva, arról a kis térről, mi lábunk alatt maradt, mint gazdák, tisztviselők, patrioták, nevünknek tiszteletet szereztek. Azok a mondhatni névtelen hősök, kik munkával, nélkülözésig vitt takarékossgal gyűjtöttek, hogy mint jóltevők, az utódokat képesítsék, hogy e szellemben nevedjenek. A püspökök, tanárok, papok, írók, kik műveikkel, neveikkel reánk fényt hoztak és hoznak.

Ha nem is hasogattuk az egeket, reá mutathatunk, hogy a mult század végén bekövetkezett nemzeti ébredés minden mozzana-

tához hozzájárult valaki tőlünk. Kazinczi fellépése, Döbrentei erdélyi korszaka, Széchenyi feltűnése, a politikai ébredés kora, közülünk is ott talál valakit; a forradalom elől sem tértünk ki, börtönben, bitóban is osztoztunk a nemzettel.

Hogy a szépművészet és irodalomra térjünk, ha nagy színészeket nem mutathatunk fel, megvált minket Felvinczi György, a magyar színészet kezdeményezője, ki iskolánkból került ki. Arczképfestőket szolgáltatottunk. A költészet terén az első épikus, s az első, ki a népies elemet költészetünkbe vitte, közülünk támadott. Észak-Amerika szellemét legelsőnek közülünk vált utazó ismertette a magyar irodalomban. A nyelvészet, földrajz, történetírás, esztetika, bölesészet, mathesis, természettudomány, nemzetgazdászati, jogtudomány, publicistika majd minden ágában hangzatos neveket, s műépítészeket mutathatunk fel. S ott van egyházi, hitböleseleti, nevelésügyi íróink biztató csoportja. Hogy mindezen szakok és fakok képviselői hányad-rangu csillagok, mást illet arról beszélni. Tíz írónk a Magy. Tud. Akadémia színvonaláig emelkedett, igaz, hogy csak háromra olvadtunk. De ez a mi hibánk. Valamint az afféle is, hogy az ötvenes években a Ferenczi—Danielik Magyarírók életrajzi gyűjteménye közülünk e századból csak Berde Áront, Brassait, Farkas Sándort, Krizát, Szabó Annát s e sorok íróját, s a múlt századokból csak Dávid Ferenczet, Felvinczi Györgyöt, Pécsi Simont, Szent-Ábrahámot ismeri. Szerénységből a most folyó Magyar Írók sorából is kimaradunk, panaszolja nekem Szinnyi.

ELSŐ RÉSZ.

A minket megmentő nagyobb családok.

I. A vargyasi Danielek.

Másfélszázad vonult el addig vallásunk felett alapítása óta. A mily fényes volt az általunk képviselt eszme felvonulása, reggele: ép oly hamar kezdett felettünk borulni. Nagy családaink elhagynak. Duna, tiszavidéki eklézsiáink áttérnek. Hol vallásunk egy századon át virágzott, Lengyelországból száműzetett. Már csak Erdély az unitarismus eszméjének hazája. Az erdélyi fejedelemség megszűnte után, a leopoldi diploma 1691-ben biztosította ugyan fennállását: de alig telt el pár évtized, kiirtatásunkra az aknamunka megkezdett. A mint az erdélyi fejedelemség kezdetén secularizált erdélyi r. kath. püspökség helyreállításával, 1716. február 19-én az erdélyi püspök beigtattatott: a következő hónap, márcz. 30-án, kolozsvári templomunk, mondhatni székesegyházunk, elvétetett; s hogy papneveldénk is megsemmisíttessék, két év mulva, 1718. márcz. 30-án kolozsvári főiskolánkból kiűzettünk, épülete, vagyona elvétetett. Tanuló, tanár az ég alatt maradt, kenyér nélkül. Minden, a mit megmenthet — egy esengetyű, s a kismező, mit egy kegyes atyánkfia az ifjuságnak játszó helyül hagyományozott.

Bornemissza udvari cancellár 1713-ról úgy informálta volt a titkos kabinétet, hogy bátran hozzá foghatni a kiirtatáshoz, mert népünk szegény, a nagy családok elhagytak, nincs a ki védelmezzén. Azonban a mint a templom s különösen az iskola elvétele bekövetkezett, néhány napra, ápr. 8-án már megjelent a ezáfolat, előálltak a védelmezők, ha kell marttyrok. Az eszmének, a mindenség, a keresztény vallás, a monarchia öseszméje, az a mi a keresztény civilisatiót a görög-római mythologikus civilisatiótól megkülönbözteti, az egység, egységesség eszméjének védelmét felvették.

Biztatást meritenek az akkori világtörténet folyásából. Abból, hogy a dynastia Spanyolországból kiszorult, s nem akarhattak Ausz-

triából is Spanyolországot csinálni, hol a világi elem színét-javát az inquisitio kiirtotta, s a kereszt a trón megmentésére gyenge fegyver volt. Látták, mit a confraterek nem láttak, hogy a *pragmatica sanctio* felvetése véget vet a Kolonicsok ministerségének, a világi elem felszabadul, a kormányzás secularizáltatik, s hogy a protestánsok üldözésének ütött a végórája. Legalább Magyarországon, hol a Rákóczi forradalom bebizonyította, hogy szabadságunk veszélye idejében nincs katolikus, nincs protestáns, csak magyar; s hogy a nemzet egybetartozandósága érzete vallásaért a nemzet kötelékéből senkit sem zár ki, mint másutt. Biztak a nemzet, az erdélyi alkotmány védelmében, mely vallásunkat elismerte. Morálunknak a más vallásokéval való egységbe.

A mint székesegyházunknak, papneveldénknek vége volt, 1718. ápr. 8-án Küküllőmegye s a Székelyföld nagy családai Marosvásárhelyre összefutottak, s felvetve a kérdést: hogy számolnának be az Istennek, mit mondana a világ és utókor, ha a vallás szemök láttára elesnék, mintegy fogadalmat tettek egymásnak, hogy jőjjön a mi jó, de religióinkat megsemmisíttetni nem engedik.

Ez az ápr. 8-a a mi márczius tizenötödikünk: a talpra magyar elhangzása. Kik hitták össze e gyűlést, kik voltak jelen, nem szól jegyzőkönyv róla. Mindenesetre a királyi tábla fiai adták a riadót; s ott volt lélekben a nép s minden előkelő család, mely mint elődásunk folytán kiderül, filléreit, forintjait, százasait önként hozza vallása oltárára. Ott voltak az elsők közt a vargyasi Danielek, kik azoktól a sötét időktől napjainkig, családaink közül legtöbb időn át álltak és állnak statusunk élén. Összesen 107 éven át.

A mint János Zsigmond után a fejedelmi szék katolikus, majd reformatus kézre jutott, Kolozsvár lett a központunk, Kolozsvár első papja az egyház püspöke. Most se templom, sem iskola. A templom elvétele után magánház lett a templomozás helye, egyben a magyarok, a másokban a lengyel unitáriusok imádkoztak. A mint már a második iskola is bezárult megettek, a tanulók nagy része a szélrózsa minden irányába szétment; mi megmaradt, a kolozsvári hívek kegyelem kenyérére szorult; a tanár, ha nem volt az ekklézsia papja, fedél, kenyér nélkül állt. Ez volt a lesújtó helyzet, a midőn előkelőbb családaink 1718. ápr. 8-án Vásárhelyt, más versio szerint Kolozsvárt, összegyűltek. --- Vallásüldözöttek voltak első magvai az északamerikai Egyesült-államoknak. Az akkori kétségbeesett hitbuzgóság kellett ahhoz, hogy az egybegyűltek kimondják: hogy

mégis mozog a föld, mégis megmentjük az egy Isten imádását. A pillanat szükségéből foly, hogy mindenik zsebéhez kapott, s elhatározták felszólítani a hiveket, az ekkleziákat és családokat, siesse-nek adományaikkal egy új iskola, új papnövelde építéséhez, fentartásához hozzájárulni. Hogy folyóvá tegyék, szervezkedni kellett.

Eddig szervezetünk igen egyszerű. Kolozsvár első papja primus inter pares. Az iskola az ekklezsia gondozása alatt állt, az töltötte be a tanári székeket, szállásáról, fizetéséről gondoskodott: volt jövedelem, ott volt a kolozsvári szentpéterei malom, ott volt a Kolozsvár város dézsmájának quártája. Az iskola épülettel, malom, quarta, quartaház elvétellett. E pillanatban hiába lenne iskola, tanár, ha nincs tanuló, már pedig eddig a tanulók benlakással, alumniummal voltak a jövedelemből ellátva. Hogy szét ne rebbenjen az egész, a mindennapiról kellett gondoskodni. Ezt hirtelen fedezték az összefutottak, de mi legyen a hónappal, az évekkel. Szervezkedtek. Magokat főconsistoriumnak proclamálták. Hét fő curatort állítottak, vagyis minden család csoportból egyet. Hét megyében volt még ott-hon e vallás, minden megye élére egy világi gondnokot neveztek. S mint a ki porig égett, nyakába vette a kéregetés perselyét. Bizva szellemünk diadalában, daczolva a kormány lehető haragjával s az uralkodó szellem lenézésével, munkához fogtak.

Ezen bátor, ezen resolutus atyánkfiai között az első sorban álltak a Danielek, a hatalmas *D. István* (1639—88.) udvarhelyszéki főkirálybiró fiai, ki a nemzeti fejedelemség végnapjaiban, mint erős török párti, alighogy fejét nem vesztette. Most három fia van fenn, mert kettő esatában már elesett; de nekünk elesik a harmadik is, ki végig harezolja a Rákóczi forradalmat, aztán kitér és báró lesz: azonban két fia hívünk marad. Ezek ketten követik az erdélyi politikát, a Rákóczi forradalom alatt egyik aulicus marad, a másik forradalmár lesz, hogyha az egyik bukik, megmenti a másik. E két Daniel: *Ferencz* és *Péter*. De ott vannak leány testvéreik, kik közül ketten két hatalmas unitáriust hoznak a harezba, h.-szentmártoni Biró Sámuel consiliariust és P. Horváth Boldizsárt; s magok is nejeik után Péter a Sárosi, Ferencz a Zsuki családok támogatását hozzák. Már maga a család egy kis tábor, a két testvér pedig vezéri szerepre vállalkozik, a magok közt kiosztott főgondnokság gondjait felveszik. Főgondnok társaikkal együttes aláírás mellett kibocsátották a körleveleket, melyekben minden hívőt adakozásra szólítanak s ezzel a főgondnoki itnézményt statusunkba beindították.

Daniel Ferencz (1674 --1747.) megmaradt mint a táblai assessorokat nevezték, tábla fiának, mit 35 évig viselt. Az 1718-ki szervezkedéskor egyik főgondnok, vezérférfi, a közadakozásban is elől jár. Meghalt 1747. márcz. 22-én, 29 évi főgondnokság után. Mint Apor Péter elparentálja, igen emberséges, szelid alázatos férfi, csak kár hogy unitárius volt.

Daniel Péter (1676—1741.), ki a Rákóczi forradalom alatt a m.-vásárhelyi gyűlésen, hol Rákóczit erdélyi fejedelemnek választották, Rákóczi előtt a fejedelmi buzogányt vitte, csak később 1723-ban következtet főgondnoknak. Épen jókor. Mert oda jutottunk, hogy éppen ebben az évben a leapadt tanuló ifjúságból is 16, meg-unva a koplalást, kilépett. Azonban jött Daniel Péter, hozta saját s széles rokonsága áldozatkészségét. A tanuló ifjúság alá lovat adott, utnak indította, hogy mendikáljanak; ha nem gyűjtöttek eleget, kiporolta. S hogy jó példával menjen elől, 1724-ről kelt aláírási ívében a kolozsvári kollegium részére évenkénti 200, a tordai gymnasium-nak 60 véka buzát irt alá, mit Szőkefalváról, hol neje után lakott, be is szállíttatott. Kipusztittatásunk után hat évvel, fellépése által már ott álltunk, hogy a mindennapi kenyér megfogyatkozásáról nem volt szó. Tanítás, tanulás rendes kerékvágásba jött. Könnyű volt neki, mint szokás mondani, ur volt, kinek Zsófia leánya gubernatorné lett. Tizennyolez évig volt főgondnokunk, 1741. márcz. 1-én halt el.

Fia nem volt, de volt bátyjának, első főgondnokunknak. Áthuztuk térítésben ki nem fáradó mult század közepét, s Daniel Ferencz unokájában előálltak azok a Danielek, kik mintegy született főgondnokaink.

Idősb *Daniel Elek* folytatja szerepöket. Közgyűléseinken 1780-ban kezd megjelenini, mint nagyságos, mint a ki P. Horváthi leányt vett el, ősei nyomdokán indulva. József császár alatt a főkormány-szék királyi biztosok által képviseltette magát, de mindig nagy családainkból. Daniel Elek 1786-ban mint ilyen jelenik meg zsinatunkon. Bíró Zsigmond halálával, 1792-ben udvarhelyszéki gondnokká, 1802. jun. 27-én egyházunk főgondnokává választatott.

Már megvolt a türelmi patens, az 1791/2-ki országgyűlésen visszatértek az alkotmányosabb idők, a kolozsvári templom felépült, a kollegium építése javában folyt, mikor a főgondnokságot átvette: mégis mily háborgás élt a lelkekben, mutatja 1806. jul. 20-áról kelt körlevele, melyben atyáukfiaival tudatja, hogy a kollegium építése

többe került, mint gondolták, de még könyvtárt is kellene alapítani: azzal a megjegyzéssel szólítja adakozásra, hogy nem tudni, meddig tart a vallás az a szabadsága, hogy iskolát, templomot építhet. Az iskola felépült. Meghalt 1812. jan. 23-án.

Ifjabb *Daniel Elek*, ki már nekem is főgondnokom, a napoleoni idők után bekövetkezett reactio magaslatán, 1820. jul. 1-én választott főgondnoknak. Előbb felsőfejérmegyei főispán. Erdélyben 1811. óta 1834-ig országgyűlés nem tartatott, competentíánk az országos hivatalokban választás útján nem juttatott ki. A mint a nemzet jogérzete megnyilatkozhatott, az országos méltóságok legnagyobbika a gubernatorság katolikus, a második a kincstárnokság református, a harmadik és utolsó, a királyi táblai elnökség unitáriussal, Daniel Elekkel tölthetett be. Utolsó királyi táblai elnök, ki fényes állását fényes udvartartással képviselte. Mint minden a mi Daniel, nő, férfi, nőies szépség, nem magas, kissé testes ember. De a midőn ragyogó diszmagyarban a királyi tábla ülésére megjelent, méltóságtól szikrázó szemével a táblán végig jártatta tekintetét s nekünk cancellariai ifjuság kardjainak csendet intett: volt abban valami az ősidőkből, a fejedelmi korból. Mint főgondnokot jellemzi, hogy Brassai megválasztatásának ő volt egyik zászlóvivője. Neki jutott, hogy élvezze miért ősei küzdöttek, szenvedtek, egyházunk alkotmányos elismertetésének, egyházunk feje méltatásának jóleső élvezetét. A forradalomra következő szenvedések megérése nélkül halt el, 1848. martius 2-án.

Fia *Daniel Gábor* ötödik főgondnokunk a Daniel családból, ki 1876. aug. 27-én lépett ősei nyomdokába, mondhatni örökébe. Most nyugalmazott udvarhelyszéki főispán, főrendiházi tag, irodalombarát, ki 1862-ben Thaly Kálmánnal kiadta családja okleveleit, 1896-ban megírta s kiadta családja történetét. Élőkről nem szándékozom hosszasan megemlékezni. De a Daniel család tipikus vonásaihoz tartozik, ha felemlítem, hogy láttam, mint gyermeket, a mint Berde Mózsával, tanítójával, hazamenve meglátogatták a tordai gymnasiumot: előttem áll, mint simult a gyönyörű szőke gyerek, két szemét rajtunk jártatva, Berdéhez. Láttam, mint házi urat, 1848. őszén, a mint a vásárhelyi esatavesztés után az erdőkön, Homorodon, Lővétén át bujdosva, annyian egész napon egy árpa kenyérrel táplálkozva, estve mint biztos helyre, vargyasi kastélyába bevonultunk. S félszázad mulva felujultak ifjuságunk emlékei, midőn 1892-ben, felhívásomra, összegyöttünk azok, kik 1842-ben kollegiumunkat elhagy-

tuk: kevesen voltunk, Daniel Gábor is az ő örökölt szeretetreméltóságával, őszinte kedélyével, lyrikus hangjával, örök ifjúságával nevelte öreg napjaink ünnepét.

Neje b. Rauber Mária. Egyik fia *Gábor* országgyűlési képviselő, *Lajos* az ősi fészket tartja. Neje Pálfi leány.

L. bővebben: Daniel család két kötetét. Kőváry: Erdély nevezetesebb családait. Keresztény Magvető 1885. évf. 226. Boros György két Danielét, Kereszt. Magvető 1897. évf. 154. l.

II. A kénosi Sándorok.

Udvarhely közelében fekszik a kis székely falu, mely a család bölesője volt. Honnan a fejedelmi korszak végén Galambfalvára s onnan a megyékre szakadnak, s a Szentiványi, Horváth, Daniel, Pálfi, Simén családokból házasodva, szellemünk kiváló képviselői közé emelkedtek. S a mennyire gyér adatainkból látom, őket illeti a mult század elején az a dicsőség, mely e mondás megértéséből támad: bis dat, qui cito dat.

El akarják religióinkat törölni, kell újra meg újra ismételni, hogy tiszteletet követelhessünk azon nevek számára, kik a megmeneteni akarás lobogóját kitűzték. Nines aristokratiánk, ki lehet pusztítani, hangzott a jelszó. S nem akarják tényezőnek venni a magyar lélek lelkesedését, a hitbuzgóságot, az egybetartozás érzetének nemes kötelekét; a népet, mely fizetni akarja papjait, mestereit, tanítóit; a részünken maradt családokat, melyek ha nem is mennek nagybirtokos számba, készek az áldozatra; s azokat a nagyobb családokat, kik az erdélyi igények és viszonyok között munkásságuk és takarékoságuk nyomán független anyagi állásra emelkedtek. Nem látják az úgynevezett vivum aerariumot.

Mert az 1716 és 18-iki katasztrófa után nines többé közvagyon, nines iskola, papnevelde; tanuló és tanár volna, de nines hova lehajtani fejét, nines mindennapja: megszállja a lelkeket a collectázásból megélés gondolatja, de az egy Isten inádásáról le nem mondanak. Hajoljunk meg e kis, de merész tábor előtt, mint szellemünknek igazi képviselői előtt, kikből két nemzedék a nélkül állta az ostromot, hogy reménysugárt látott volna.

Mert mi is volt az a collectázás. De mi volt a fedezendő szükséglet? A szükséglet iskolát építeni, a tanuló ifjúságot, hogy szét ne robbanjon, lakással, élelemmel, ingyen tanítattással ellátni, a professorokat szintén ellátásról biztosítani. S mindezt üres pénz-

tár mellett, önkéntes közadakozásra támaszkodva. Mert ha nincs iskola, nincs pap; ha nincs pap, nincs eklézsia; ha ninesenek eklézsiai, nincs többé unitárius vallás. S ezek a bátor férfiak mindenre vállalkoztak. A collectázást bizonyos rendszerre fektették. A népet, mint a hogy ma is, a pap a templomban minden hónap első vasárnapján adakozásra szólította, rámutatott a kitett perselyre. A mult század nyelvén szólva, a nemeseket házuknál keresték fel. Mint az üldöztetés vége felé, 1777-ben látjuk, az eklézsiai földjeik termésének $\frac{1}{3}$ -át, tőkéjük javadalmának $\frac{1}{4}$ -ét szolgáltatták a collegium szükségére. A papok, mesterek is megrótták magokat. Ha zsinat, ha főconsistorium volt, isteni tisztelet végével a generalis notarius kiállott az urasztala mellé, a hivek rakták le áldozataikat s azt jegyezte. Másnap Háromszék, Fejérmegye, Udvarhelyszék, Kereszturfiuszék, Marosszék, Küküllőmegye, Aranyosszék esperesei beszoigáltatták a kerületeikben begyűlt collectát, mit a püspök vett át. Mig aztán II. József a collectázást be nem tiltotta. Mert a jegyzőkönyveket fel kellett terjeszteni, nem protoculálták ugyan, de azért folyt, mint a hogy József utáni jegyzőkönyveink mutatják.

De nemesak az iskolák, tanulók, tanárokról kellett gondoskodni: ott voltak a templomok, a szegény vacans papok, papi árvák, özvegyek, akademiára menendők: mindezekre külön ezimen is adakoztak. S a mi előtt meg kell hajolnunk, nem hogy kifáradtak volna, hanem a mint az esperesek évenkénti beszámolásából látjuk, mi kezdetben alig 100 frt, majd 200, végül 300 frt felé járja. De mi ez mindannyi tanulónak, professornak, püspöknek. Azonban ott vannak, kiket a minket eltörölni akarók nem láttak, ha az országnak nem is, nekünk nagy családok, kik fiaikra, unokáikra hagyják érzett fájdalomuk legendáját. Hoznak pénzt, gabonát s azt fogataikkal be is szállíttatják. Tanulónak, tanárnak legalább van kenyere, a tanuló a pénzből hetenként osztozik; a tanároknak lakás, 80 véka búza egyelőre 120 frt pénz van ígérve, de azzal a záradékkal, ha lesz honnan.

Azonban volt honnan, mert a Belényesiek, Gálok, Henterek, Maurerek, Nagyok, Pálfiak, Siménfalviak adakozása mellett, ott állnak a fundatorok, kik jószágaik terménye dézsmájában, valamely malmuk szombati vámjában, az abrudbányaiak a sorompók haszonbérében folyóvá teszik adományait: a Danielek, Zsukiak, P. Horváthok, Simének, s kikre most jövünk, a kénosi Sándorok. A kénosi Sándor család nem rég emelkedett ki. De már Sándor Pált Apafi

tuszul a portára küldi, a hét toronyba jut. Fia *Gergely* († 1728. szept. 18.) a Rákóczi forradalomra következő erdélyi kormány egyik tagja, az 1713 ki országgyűlés választásából unitárius részről ítélőmester. A tanoda s templom elvétele után elsők közé tartozott, ki 1718-ban összefutott s évenként 100 véka búzát ígért szállíttatni Kolozsvárra Kelemenelkéről.

A kénosi Sándorok másik ágából, mely napjainkra lejött, Sándor *József*, küüllőmegyei sárdi birtokos, az első, 1748-ban, ki dézmája ezimén pénzt küld, 33 frtot. Ennek fia, S. *Mózes* 1762-ben megkezdí nagy adományozását. S itt értünk az e századra lejött *Sándor Mózesre*, ki ugy látszik Hunyadmegyébe szakadt, s a hunyadmegyei Sándor jószágok birtokosa. Adakozása egy 1773. jun. 11-ről kelt levéllel indul, melylyel 500 frtot küld, egy levéllel, mely így kezdődik: *Fontem qui haurit, coronet*“. S azután hivatkozik Böles Salamonra, ki egy mondásával ösztönzi őt az Isten dicsőségére conferálni. S még abban az évben megválasztották Kereszturfiuszék egyházköri gondnokának, s azon küldöttség tagjának, mely az abban az évben Erdélyt meglátogató József koronaörököst kívánta volna üdvözleni. A következő 1774-ben már rápolti dézmája fejében 67 frtot küld be. Mi akkor nagy pénz volt. Még a következő években is járja zsinatainkat, főtanácsunkat, 1809-ben halt el.

De nem csak őt, ott látjuk a család több tagját, kik mint consistorok ügyeink iránt érdeklődnek. Sándor *Józsefet* 1786—93-ban. Sándor *Gergelyt* és Sándor *Mózes* urfit, 1792-ben; Sándor *Jánost*, az aranyosszéki fő-királybirót.

A századunkra lejött Sándorok közül, *Gergely*, még egyik kiváló patronusunk, mint hunyadmegyei legatust fogadott rápolti udvarában, figyelmeztetett a rápolti vizesésre. Neje Baresai leány. Fiai: József és Lajos. *József* királyi közjegyző Déván. A nyolezvanas években a Történelmi társulat Déván tartotta közgyűlésén, Sándor József azzal tisztelt meg, hogy egyik vendégének engem választott. Tavalý Borszáken már fájdalommal láttam egészsége hanyatlását. Még élénken beszélt Déván alakult ekklézsiánkról, mely buzgalmának az eredménye. S még sajnosabb, hogy az új plantatio gondnoki állását testvére *Lajos*, rápolti birtokos kezébe kellett hogy letegye, s a mi legsajnosabb, hogy e sorok nyomása alatt, aug. 15-én, a rápolti családi sirbolt megnyílt számára.

L. Kőváry: Erdély nev. családai. 222. l. Keresztény Magvető XXIX. évf. 94. l. Mult század végi jegyzőkönyvünk 362. l.

III. A felsőmagyarzsuki Zsukiak,

különös tekintettel Zsuki Lászlóra.

Kisebb-nagyobb családaink minden hitbuzgósága, áldozatkészsége aligha megmenthette volna statusunkat az autonomia színvonalán, ha éppen a kellő időben segítségünkre nem jönnek a Zsukiak. Ha nem hozza nagy fundatióját a mi regeneratorunk, fenmaradásunk biztosítója — *Zsuki László*.

Nem üres szó, hogy regeneratorunknak mondom; fájdalom, hogy regeneratorra volt szüksége az unitarismusnak, melyet ezen néven, melyet mi kaptunk, majd három századig a legnagyobb küzdelmek közt mi tartottunk fenn, s most az általunk fentartott néven, Anglián, Amerikán át a harmadik világrészbe jutott el. Éppen most hozzák a lapok, hogy Japánban unitárius templom épült.

Az akkor megállított reformatio legifjabb hajtása voltunk. Századunk 68-dik évében tartottuk háromszázados ünnepünket. Háromszázados ünnepet ült a kiirtásra szánt felekezet, mely Erdélyben, törvényben bevett vallásként jött le századunkra, míg a Királyhágón tul, Magyarországon kiirtották. Még egy 68-nak kellett bekövetkezni, hogy az egész magyar földön törvényszerint bevett vallás legyünk. A haladó korszellem megmentett, az üldöztetéstől felszabadított: szabadon folytathatjuk missionkat a civilisatio eszméi, a nemzeti kultúra világában.

Hogy nem üres beszéd, hogy Zsukiban regeneratorunkat tiszteljük, hogy neve nekünk nagy, emlékezete egy áldás: nem szükség visszamennünk a XVII. századra, melyben már a református nemzeti fejedelmek szombatossággal vádolva, üldözni kezdték, vagy az erdélyi fejedelemség végnapjaira, midőn kárpótlás ígérettel, vagy a Rákóczi forradalom utáni időkre, midőn katonasággal veszik el kolozsvári s tordai piaczi templomunkat: elég visszamennünk a Zsuki előtti időkre, hogy benne fenmaradásunk biztosítóját tiszteljük, és ünnepeljük.

A leopoldi diploma biztosította volt a négy bevett vallás osztozkodását az állami hivatalokban. A Rákóczi-forradalom végnapjaiban, az 1709-iki erdélyi országgyűlés a királyhoz küldendő deputációba még beválasztja Biró Sámuel, Sándor Gergelyt, Maurer Gábort. Az 1713-iki országgyűlésen még részünkről homoródszentmártoni Biró Sámuel, dézsfallui Simon Mihály consiliariusoknak, Daniel Ferencz, Balog Zsigmond, Maurer Ferencz kir. táblai asses-

sorokká választatnak. De már ugyanabban az évben br. Bornemisza udvari alkanczellár a titkos kabinet számára megtette előterjesztését kiirtatásunkra, azon indokolással, hogy aristocratiánk, mely védjen, nincs, a néppel pedig könnyű lesz elbánni. Mindjárt következett, mi szíven talált, 1716-ban piaczi templomunk fegyveres elvétele. Az óvári templomot már 1609-ben elvették, s így templom nélkül maradtunk. 1741-ben már ott álltunk, hogy Mária Terézia trónraléptének köszöntésére a három magyar vallásból hármass deputatiót választott az országgyűlés, részünkről Simon Mihály consiliariust, a más két deputátusnak 16 német forint napdíjt szavaztak, az unitáriusnak csak felét, de azt sem élvezhette, mert az unitárius követet a felség nem kívánta fogadni.

Ez volt már a helyzet signaturája, mely évben Zsuki László született. Gyermeckorát élte még, mire a választott utolsó unitárius consiliarius, ítélmester, táblai assessor is elhalt s bekövetkezett a negyven évi korszak, melyben, mint a Ker. Magvető idei első füzeté felmutatta, egy taresafalvi Pálfi kéri apját, engedje ott hagyni a még egyedül fenhagyott közpályát, a katonaságot, mert vallása miatt káplárságnál feljebb nem viheti. Ránk illett a dal: hontalan a hon fia. Zsuki mint ifju látta, mint rohanták meg bucsujárás színe alatt templomainkat. Hallotta, hogy a kolozsvári templom elfoglalásának hírére apáik összefutottak, mert kolozsvári központunk mintegy szét volt robbantva. Tán már ekkor megfogamzott szívében, mint végrendeletében írja: hogy eleitől fogva való célja és szándéka az volt, hogy vallásának biztosítója legyen. S talán az is befolyt nőtlenségben maradására.

Tekintettel arra, hogy családjának utolsó sarja, s jószága a fiseusra száll, valamint arra, hogy jószágai fia jószágok, célját, szándékát mindenáron ifjukurára kell datálnunk, különben a rövid, az ötvenévre terjedt élet nem valósíthatta volna meg. De egy családnak volt végsarja, melynek még geneológiája is íróra vár. Nevezetes családaim kutforrásai, gr. Kemény, Torma, Hodor, Mike gyűjteményei, legalább is nem tudnak róla. De mint Történetemben elbeszéltem, egyik őse a Mátyás király ellen fegyverre kelt erdélyi forradalomnak egyik intéző férfia volt. Az 1467-iki Veres Benedek-féle forradalmat értem, melyet a Zápolyáktól elkezdve, az ország legnagyobb emberei szöttek, köztük Zsuki Mihály Zsuk, Vista, Magyar- és Oláh-Kályán, Magyar- és Oláh-Sármás, Asszonyfalva, Boré, Omboz birtokosa. Aféle kerekfejú forradalmár, ki sem kegyelmet nem kért,

sem az önszáműzés határidejét nem veszi igénybe, hanem többekkel együtt fejét Szeben piacán hagyá. S mert Mátyás a következő tavaszon a hussziták ellen megy, aligha tévedünk, hogy a Zsukiék forradalmának, mit kívülről szítottak, háttérben már ott volt egy szabadabb vallás után való epekedés.

Szárnycok szegetett a Zsukiaknak, de úgy látszik, ősfészkekbe ismét visszakerültek. A reformatio rendjén, melyben Erdély többsége a lutheranus, reformatus valláson át az unitárius valláshoz jutott, a Zsukiak is e pontig jutottak. De már kevesebb vagyonnal, letűnve az országos családok sorából. Előttük lebeg ősük véres árnya. Mégis midőn a kolozsvári templom elvételének hírére nagyobb családaink megmentésre vállalkoztak, a Zsukiék szintén sorakoznak. S mire P. Horváth Ferencz Zsuki László nővérét Széplakra viszi, belé adja magát abba az áramlatba, melyben a székelvöldi s külföldi unitárius családok, kik egymás között házasodnak, nász, keresztelező, temetés czimén üldöztetésünk felett keseregtek, egymást kitarásra bátorították, s keresték a módokat és eszközöket egyházunknak és iskolánkunk megmentésére.

Hogy Zsuki végrendelete szavaival éljünk: „egyházunk mindenféle javaiból annyira kifordult, hogy annak még csak előljáróit is, rektorait, professorait, tanulóit, közönségünk csaknem szüntelen való koldulással, collectázással kénytelenített igen csekélyül tartani és táplálni.“ A collectázás kit terhelt volna mást, mint a még tántorithatatlanul részünkben maradt családokat. Mint a hogy Agh püspök 1773-ban, József császár itt jártakor, kérdésére felsorolta, a Daniel, Toroczka, Zsuki, P. Horváth, Sándor, Maurer s a nekünk letűnt Henter, Biró, Simon, s kiket elő nem sorolt, de szintén az adakozók sorában álltak, a Simén, Szentiványi, Gálfalvi, Kénosi, Sala, Pataki, Sikó, Jármí családokat. S hogy „közönségünk s nevezetesen kolozsvári collegiumunk számára egy állandó fundust hagyjon,“ helyet adott lelkében, annak az érzésnek, hogy minden gondolatja e cél megvalósítása. Addig is Szováton templomot építtetett.

Mint akármely nagy elme, teljes tervszerűleg járt el. Mielőtt a jövőt biztosítaná, előbb a jelen első szükségéin segített. Hogy még fenmaradt ekklesiáinkat biztosítsuk, a papi özvegyek és árvák részére gyámpénztárt állított. Nem annyiban adománya, mint regeneratori bölcsesége hívja ki hálánkat. S a mellett folytatta fenmaradásunk biztosításának fáradságos munkáját. Dolgozott, számított, takarékoskodott. S hogy élete füstbe ne menjen, midőn érezte, hogy egy

hosszu élet munkáját egy féléleten bevégezte, 1791. február 14-én megírta végrendeletét. Egy évre, 1792. márt. 11-én azzal a megnyugovással hajthatta le fejét, hogy egyházát, iskoláját a feloszlástól megmentette. S a midőn végrendeletét felbontották, egy második nemes sziv reá adta áldását: már csak néhai nővére, Zsuki Teréz férje, sógora P. Horváth Ferencz a végrendeletet, mintha neje érzelmét is tolmácsolta volna, telytartalmában elfogadta.

Tartsunk pihenőt. Álljunk meg koporsójánál. Egy nemes eszme keresztje alatt megtört férfi pihen ott, kinek szelleme végrendeletében nekünk feltámadott, ki ős családja nevét nem vitte sirjába, hanem glóriával övezve, hagyta maga után.

Mielőtt az élet prózájára, az egyház, az iskola, a tanárok, tanulók részére juttatott adományára térnénk, állapodjunk meg egy szép gondolata előtt, az előtt, hogy vallása fénye emelésére a püspök részére Szováton jószágot szerzett, hagyományozott. Minek ma értelme csak ugy van, ha reá emlékezünk, hogy akkor a püspök élvezte tanárkodása vagy papi fizetését, de mint püspöknek be kellett érni az akkori nehéz gondokkal s ha jutott elismeréssel. S bár a lebonyolításnál a földbirtok pénzre változott, püspökségünk anyagi megalapítása is az ő gondolatja. Valamint másik gondolatja, az alumnum, szintén megvalósításra vár.

Végrendeletét temetése után, 1792. márcz, 14-én bontották fel. De mielőtt belenézünk, pillantsunk az időbe, melyben keletkezett. Abba a sötét századba, melyben, 1713-ban kiirtatásunkat projectálták, a melyben 1734-ben, nagyrészt vasban, Felső-Auszből százával érkeznek a számüzettek, mert protestans vallásukat nem akarják elhagyni. Mely központunkat kolozsvári templomától, iskolájától, birtokaitól megfosztja s 1718-tól az egész szervezet jóltevők adományából él, s József császár a collectázást is betiltja. Melyben Mária Terézia kiadja a Ratio educationis czimű, József császár kiadja 1784-ki iskolai szervezetét, s miként a forradalom után, minden perezen fenyeget, hogy iskolánkat bezárják. S midőn a végrendeletbe tekintenénk, pillantsunk egyházunk pénztárába: Zsuki halála előtt tiz évvel az egész tőke nincs négy, s halálakor sincs tizezer m. forint, s a tanárok boldognak érzik magokat, ha a kolozsváriak a 240, a tordai tanár az ő 120 mfrt évi fizetését megkapja.

Itt, e ponton árad reánk Zsuki végrendeletének bőség-szarva. Az a 80,000 frt, melylyel Croezusoknak éreztük magunkat s érez-

hettük is, mert az akkori viszonyok közt közel félmillónyit jelentett. Jövedelme felett szabad belátással, csak a tőke maradjon bántatlannul. Jelentette egy zászló kitűzését, melyről messzire ragyog az utókorra: *sub hoc signo vinces*.

Részletekben beszélve, 1792 jun. 18-án statusunk pénztára: a kollegyum eddigi fundatioja 3367 mfrt, mit Lázár István a nyolczvanas évek végén gyűjtött 7964 mfrt. Zsuki kétféle legatumot tett. *Inter vivos* ezimmel végnapjaiban átadott 26,405 mfrtot; 7-ik pontjában 10,000 frtot kiszakasztani rendel, felének jövedelmét segélyül szegény papok, papi özvegyek, árvák részére, másik felének jövedelméből 15 mfrtot premiumokat togás diákok számára Egyszer-smind átadta könyvtárát. Végrendeletében Zsuki s hozzá tartozó jószágai-ban tett mindennemű felülepítkezései becsértékét, halálakor találtató minden ingóit, követeléseit, gabonáját, vetéseit, marháit hagyományozza a kollegiumnak; a püspökről a 4-ik pontban kívánt volna gondoskodni. Testamentumát 1792 jun. 18-án adták elő. A status reá tette kezét, értékesített, árverezett. P. Horváth Ferencz 1793. jan. 28-án nyilatkozott, hogy átvesz mindent, becsértékét fizeti, addig is kamatozza. A compositiót 1796 julius 6-án Horváth aláírta, mit ő fizetett, 33,229 mfrtot tett ki.

Ez volna tartalma a Zsuki névnek. Zsuki Lászlóra nézve honfoglaló ősei nagy neve iránti tartozás lerovása. Kit egyháza csak azzal tudott megtisztelni, hogy mint kollégiumunk felügyelő gondnoka halt el; s a kormány azzal tüntetett ki, hogy a midőn József császár 1781-ben megtiltja a protestánsok zsinat tartását s az 1782-ben megjelent türelmi patenséből kifolyólag 1783-ban nekünk is zsinattartást enged, királyi biztosul Zsuki Lászlót s Szentiványi Zsigmondot nevezte ki. De az utókor hálás. Követhetik bár hányan, fundátoraink névsorában örökre első marad, mint a ki legnagyobb volt. Az egyházi tanács még 1842-ben elhatározta, hogy iskolánkban minden öt évben jóltevők ünnepe tartassék. A Keresztény Magvető 1863-iki évfolyama hozza a Zsuki-ünnepélyt. Halálának százéves fordulójánál ismét megünnepeltük feledhetetlen emlékét, mit a Ker. Magvető 1892-iki évfolyama hozott. S megújul emlékezete az ifjuság körében minden évszázlatnál, azzal a hálás érzelemmel, melyet éreztem akkor, midőn jutalmul a tizenöt ezüst huszast kaptam, s a mely-lyel most hatvan év után a Zsuki névre gondolok.

L. Jegyzőkönyveinket, levéltárunkban a család geneologiai táblázatát, a Keresztény Magvető 1862. és 1892-iki évfolyamát.

IV. A széplaki Petrichevich Horváthok.

Előkelő családaink bölcseje, csekély kivétellel, a székelyföld: és vagy otthon emelkedtek primori rangra, vagy a megyékre házassodva alkottak további családfát. Itt egy kivétellel állunk szemben. Beszakad az idegenből egy családalapító, s itt a magyar föld és levegő a nemzet szellemét lelkébe lehelli.

Izabella királyné alatt szakadtak be, írtam a Nevezetesebb családokban. Később láttam Engelnél (Monumenta I. 194 l.), hogy Dalmáciából jöttek, János az 1526-ban jajczai bán már széplaki Horváthnak írja magát. Ennek lehetett fia Miklós (1547—84), ki széplaki Both Annával megalapítja az egyik legterjedelmesebb unitárius családfát.

Már a református nemzeti fejedelmek Bethlen, I. Rákóczi György támadtak, de ezzel legalább nemzeti tőkénk nem apadt. A fejedelmek után az a szellem támad, mely a Corvin, a Rákóczi uradalmakat árvaleány kezen át német kézbe juttatta. Hozzájárult a múlt században a képzelgés oda fokozása, hogy az emberek nem láttak magokban tartalmat, ha fennről cízzel, rendjellel el nem ismerték. A P. Horváthokra nézt a lett következése, hogy több bárói és grófi, református és katolikus ágra és ágazatra oszlottak fel. Míg egy ág megmaradt unitáriusnak.

Családaink a mily arányban indultak vegyes házasságokat kötni, abban az arányban tértek ki tőlünk. Kik velünk akartak maradni, azzal védekeztek, hogy fiaikat, leányaikat unitárius családokkal házassíták össze. Innen van, hogy akár a Zsukiak, akár a Horváthok, akár a vargyasi Danielek, a sárdi Simének, toroczko-szentgyörgyi Toroczkaik, kénosi Sándorok, ürmösi Maurerek, taresafalvi Pálfiak, különböző Szentiványiak családfáját nézzük, nagy családainkat a múlt század végéig, az üldöztetés egész korszaka alatt, együtt, családi összeköttetésben találjuk.

A nemzeti fejedelmek korszakában, ha elvesztettük is számbeli többségünket, ha a legnagyobb családok elhagytak is: befolyásunkat, politikai positionkat biztosította az alkotmány, a három nemzet s négy recepta religio paritása. De a mint a korona alá visszatértünk: a leopoldi diploma által biztosított erdélyi alkotmány vallásügyi pontja velünk szemben papiron maradt. A mint a Rákóczi-forradalomnak vége, az 1713-iki országgyűlés a főkormányseknél, királyi táblánál még kijuttatja illetményünk egy részét, unitárius

consiliariust, ítélőmestert, táblai ülnököket választanak: de a mint a *pragmatica sanctio* keresztül lett vive s a bécsi udvari kancellária magához ragadta a kormányzást, azt látjuk, hogy az 1728-ban elhalt ítélőmesterünk, Sándor Gergely helyébe még tesznek Gidófalvi Gábor személyében unitárius ítélőmestert: a mint azonban a század elején választottak kihaltak, nemcsak az országos méltóságokból hagyattunk ki, hanem a megyei, városi tisztségekből is rendre kiszorítottunk. Családaink ősi barázdáik mivelésére, gazdálkodásra és takarékoskodásra látták magukat utalva. A P. Horváthok is reá szánták magukat a sótalanná vált kenyérre. Követték a politikát, hogy a Zsukiak, Danielek, Simének, Maurerek, Toroczkaiaiak, Pálfiakkal léptették fiaikat és lányukat családi összeköttetésbe. S e század közepén felvették a vezérlő szerepet. Őt főgondnokot adtak a statusnak, kik mai napig, 78 éven át álltak vallásügyeink élén.

Horváth Boldizsár kezdte a sorozatot, ki 1753 jan. 16-ától 1778 februáriusáig, tehát egy nehéz negyedszázadon viselte a főgondnokságot. Bár a bécsi kormány szakasztott a kiirtatás nyílt gondolatával, kronikásaink az erőszakos áttöréseknek egész lajstromát tartották fenn. A Magvető hasábjain is panaszozzák a főrangú unitárius nők, hogy férjeik papjaikat udvarokba be nem bocsátják, s hogy unitárius templomba hajtassanak, kocsit rendelkezésökre nem adnak.

Horváth Boldizsár, mint ifjú, ott lehetett az 1741-iki zsinaton, mely a sanyaru helyzetet azzal fejezte ki, hogy elrendelte, miképezentül minden főtanácsot és zsinatot imával nyissunk meg, „mert minden nélkül szűkölködünk“. Mária Terézia korában vette át gondjainkat, kinek térítéséről a Bánfi-család krónikája erős vonásokban beszél. Azonban a francia encyclopedisták szelleme a Burgba is bevonult, Kaunitz s különösen József császárnak corregenssé lett fellépése nagyot változtatott. A vallásügy a nagy politika, központositási törekvések megé szorult. A protestansok üldözése, mely nemcsak velünk szemben, de a korona egész területén folyt, alább hagyott. Mi is szabadabban kezdtünk lélekzeni. Eddig négy a főgondnokaink száma, 1771-től kettőre szállítottuk. 1772-ben a főtanács üléseit Kolozsvárt nyílt isteni tisztelet tartással kezdjük, mi mind a magyar, mind a lengyel orátoriumban ünnepélyek közt folyt le. A későbbi József császár, mint corregens, 1773-ban Erdélyben utazást tett, Agh István püspököt fogadta, hitvallásunk alapelveit magának előadatta. Mit nagy haladásnak vehetünk attól az időtől, mely-

ben a hódoló küldöttség unitárius tagjától a fogadtatás megtagadtatott. A jezsiuta-rend ez évben történt pápai eltörlése is befolyt a jobb idők közeledésére. S Horváth Boldizsár 1778-ban azzal a reménnyel hajthatta le fejét, hogy vallásunk felett a viharok neheze már elvonult.

Horváth Ferencz lépett helyébe, ki 1778 jun. 20-ikától 1804 nov. 21-ig, huszonhat évi főgondnoksága alatt mult és jelen századunk történetében a legnagyobb nyomokat hagyta maga után. Szervezkednünk kellett volna, de a régít se mertük megbontani. Szervezetünk a fejedelmi korból jött le, annyi változással, hogy 1793-tól ekkleziáink vagyona világi gondnokok kezébe tétetett át, s 1718-ban felállítottuk a főgondnokságot: de az egyházat a püspök, ki hivatalosan superintendensnek czimeztetik, képviselte. A zsinatok egyházi körönként minden nyáron megtartattak, megtartatik télenként a főtanács Kolozsvárt. De tagjai inkább papok, azzal a különbséggel, hogy felmentetődtek a régi szokás alól, hogy minden pap, mester jelen legyen. Csak az esperesek jőnek. A világi elemből a köri gondnokok, a főbb urak részéről egy két deputatus, a főgondnokok közül is valaki, vagy azok megbízottjai. A püspök elnököl, a generalis notárius vezeti a jegyzőkönyvet. Felolvassák a kormányszék leiratát, folytatják a válópereket, mikor vannak; mert akkor is morallunkban feküdt, hogy bár meglehetősen könnyű volt, nálunk folyt legkevesebb elválás. Ezek mellett jegyzőkönyveinket a papság elhelyezése tölti be, abból a régi traditióból keletkezve, hogy a papot az ekkleziák, hogy úgy szóljunk, egy évre szegődtették; s ha nem marasztották, Szent-György napkor fel kellett szedni a sátorfáját. A kolozsvári tanárokat a kolozsvári, a tordai igazgató-tanárt a tordai ekkleziák állította be, ezt már határozatlan időre. A collectát, a pénztárt a püspök, a collegium seniora és exactora kezelte. A fundátorok vásárhelyi, ugynevezett főconsistoriuma inkább csak a nagy családok összejövele, tárgya az anyagiakról való gondoskodás, s később mintegy ellenőrző testület, mely a kormányhoz való felterjesztések szövegét a püspöktől maga elé rendeli. Ez volt hatvan éven át szervezetünk, árnyéka egy autonomiának. Kitétetve annak, hogy kolozsvári központunk ha szét nem is mállik, decentralizáltatik, abból a lappangó aspiratióból, hogy a székelységhez közelebb essék.

Horváth Ferencz megválasztatásának éve, 1778, e korszaknak zártkövévé s mostani autonomiáinknak küszöbévé lett. Hogy úgy fejezzük ki magunkat, kezdődik statusunk secularizatiója, helyesebben

szólva, az egyházi és világi elem paritása, együtt tanácskozása. Horváth Ferencz életírója szerint, főcurátorrá választatása alkalmából programját előadta, elvileg elfogadtatott: az 1778-iki zsinat jegyzőkönyvében ennek nyomát nem látom. Ez a zsinat, a mi 1867-iki kiegyezésünk, a szelidebbé vált kormánytól való félelem, az egyházi és világi elem közti kiegyezés, egy új korszak megteremtésére. A program magában a levegőben volt, mert az új szervezet a jegyzőkönyvben minden bevezetés, minden indokolás nélkül csak pontozva van.

Az 1778-iki statutum szerint a püspök az egyház feje, az iskolák főigazgatója: de a status vagyonát, az iskolák felügyeletét a zsinat a világi elem kezébe adja. A status ügyei vezetését a püspök és a marosvásárhelyi főconsistorium között közössé teszi. A püspök elnöklése érintetlen marad, a főcurátoroktól csak jelenlét kívántatik. A kolozsvári ez idő alatt kifejlett képviselőtanács első nyomát 1775-ben látom, de csakis a kolozsvári tanárok s beválasztott papokból állott: most négy világi férfival bővítettett. A főpénztár kezelése a püspök és senior kezelése alól egy világi pénztárnok kezébe megy át, ki Linczeg János. A kolozsvári collegium és a tordai gymnasium világi felügyelő gondnokok alá adatkak, mit Zsuki László és Pápai István személyében töltenek be.

Horváth Ferencz, kinek Agh István, később. Lázár István püspökökkel e szervezetet életbe léptetni s tovább fejleszteni lett feladata, 1731-ben született. Ott tanult a magyarutezai iskola sövény szobái mellé — az urfiak részére — kőből épített rostélyos szobájában; s mert templom nincs, ott imádkozott a piaczi magyar vagy a monostorutezai lengyel oratóriumban s ezzel a fájó érzéssel lépett az életbe. Mint urfiról olvassuk, hogy 1760-ban a collegium építési céljaira a belsőszolnokmegyei középfalvi és alsóilosvai malmai szombati vámját conferálja. Pár év múlva nősül, Zsuki László nővérét, Terézt veszi nőül s ezzel a Zsukiak szellemvilága légkörébe lép. Kezdődött a nemzeti nyelv fellendítése. 1778 febr. 15-én 300 frtot juttat a központba, azzal a megjegyzéssel, hogy ha a pénztár állása megengedi, fordittassék kamatja a szónoklat tanítás emelésére. S még azon a nyáron, jun. 20-án tartott zsinaton, elhalt nagybátyja, Horváth Boldizsár helyébe főgondnökká választották, s Toroczkai Mihály gondnoktársra beleegyezésével, mint ifjabb, az ügyek vezetését kezébe vette. A mint megválasztatott, Kolozsvárt termett, számba vette a status tőkéjét, mi 3638 frt, a pénztárnok kezébe tette. Felvette a

gondot, hogy a tanárok akkor már 240 mfrt fizetése, bár ugy ígértetett, ha lesz honnan, s 80 véka buzája folyóvá tétessék, s a tanulók szappanutezai két sütőháza füstölögjön. Benézett az iskolába, sajnosan látta, hogy a zsinatok tavasszal tartása miatt a tanulók hamar szélednek, későre szállingóznak vissza: 1780-ban szabályt hozat, hogy a közvizsga június végén tartassék, szeptember elsejére ki nincs jelen, ágyhelyet ne kapjon.

Itt következett be a felszabadulás nagy napja, 1782 jan. 10-ike, a József császár türelmi patensének megjelenése, mely a protestansokat templomjavítási, építési, iskolatartási jogába visszahelyezte. Mely minket az üldöztetés, a kiirtatás félelmétől megszabadított, s felszabadított abból a kinos helyzetből, hogy a status a papság s iskolánk az ekklézsia palástja alatt lappangjon s a tanárok, mint az ekklézsia papjai, a püspök mint rectora találja védelmét. Birtokába léptünk régi autonomiánknak.

De még sem teljesen. Mert folytathattuk ugyan zsinat tartásunkat, de királyi biztosok jelenlétében: igaz, hogy a főkormányzsek mindig unitáriust nevezett. Jegyzőkönyveinket négy hét alatt tartoztunk felterjeszteni, bár nem látom az eltiltó parancsot, a colleták beszámolását jónak látták kihagyni. Főtanács tartását pedig nem engedélyezték, min ugy kívántak volna segíteni, hogy két zsinatot kértek. De a míg tárgyaltak, vége lett a hires Josefi rendszernek.

Horváth Ferencz szervező talentuma nekünk épen kapóra jött. Már az 1781-iki korondi zsinaton egy sereg világi főemberrel jelent meg. 1783-ban a válóperek felebbezését a zsinatra utaltatja. A főcuratorok czime kezdetben az iskolák, később az unitárius iskolák főgondnoka: Horváth Ferencz 1784-ben már az unitáriusok főgondnoka czimével él. A főgondnokságot és püspökséget coordinálják: utasítják, hogy együttesen intézkedjenek; a főgondnok különös teendőjének jelölik, hogy fedezetről gondoskodják. A kollegiumot az ekklézsia kezéből a statuséba vétette, az akadémiákra küldendő tanárok választását az ekklézsia kezéből a zsinatéba tétette. A világi elem bevonult, a status mint testület előállt. Lázár István püspök 1788. és 1789-ben püspöki vizitatiót tartott, kollettázott, s a főpénztárt 7000 frtnál többel gyarapította. De az mégis csak mintegy 10,000 frt.

Itt e ponton Európában a régi világrend megrendült. Kiűtött az 1789-iki franczia forradalom. A török háboruban vesztes József császár meghalt, tiz évi építménye romba dőlt. Összeült az erdélyi 1791—92-iki országgyűlés, az alkotmányt visszavezette régi alap-

jára, mely szenvedésünknek véget vetett. S mert a magyar nyelv tanítását az iskolákban elrendelte, a nemzeti érzés megkapta lendületét. Nekünk itt üt be legnagyobb fundatorunk végrendelete 1791. s halálával 92-ben egy nem várt nagy örökség reánk szállása. S mi jövőnknek biztos irányt adott, e ponton következett be az, hogy a török háboru alkalmából már Erdély határán mutatkozó törökök elől a főkormányzók Szebenből Kolozsvárra menekült. Mi Horváth Ferencznek s Lázár István püspöknek azt a gondolatot adta, hogy már most Erdély új fővárosában egyházunkat képviseltetnünk kell, templomot, iskolát kell építenünk.

Kolozsvárt *templomot* kellett építeni, mert nem volt. Templomot építeni, mily egyszerű gondolat ma. De mily merész és kockázatos gondolat egy sötét század után, melyben a nemzeti fejedelemség multával, 1693-ban a kolozsvári piaczi templom átengedéseért még 5000 frttal kínálnak, de 1716-ban Steinville, erdélyi főhadi kormányzó szuronyszegezve kéreti a templom kulesát. Abban a században, a melyben Hugo Domián tábornok 1721-ben a tordai piaczi templomot szintén katonaság élén vette el; melyben 1725-ben a sepsi-szentiványi és laborfalvi-, 1745-ben a szőkefalvi-, 1777-ben a brassói-, 1779-ben a bordosi-, 1781-ben a kőrispataki-, 1788-ban a csőbi templomunktól hasonló erőszakkal fosztattunk meg.

Azonban 1782-ben megjelenvén a türelmi patens, mely a protestánsokat templom építésre és restaurálásra hatalmazta fel: elődeink a helyzet színvonalára emelkednek. Horváth Ferencz főgondnok, Lázár István püspök felkarolták a két oratorium helyett egy templom építése eszméjét. Kopogtattak Bécsben, ha nem utalványozná-e ki a kormány az ország által megajánlt 5000 frtot. Majd a püspök Sikó István kolozsvári ügyvéddel Bécsbe ment. A pénzt kiutalták s 1792-ben a templom építése megkezdődött.

Kollegiumot kellene építeni. Harmadfélszáz éve, hogy törvényesen bevett vallás vagyunk. Izabella királyné az 1557. jun. 1-ére Tordára hirdetett erdélyi országgyűlés végzéséből a kolozsvári domínicanusok óvári klastromát jelölte egy protestáns iskola épületéül s Kolozsvár dézsmája negyedét jövedelmeül, mire a hid-utezai quartaház emlékeztet. A mint Kolozsvár lutheranusból unitárius lesz, 1666-tól fogva e zárda lett collegiumunk, s remek rectoriuma lett disztermünk. Kétszázhuszonhét éven át birtuk, mignem a nemzeti fejedelemség multával, I. Lipót 1693. október 13-án a zárdát a jezsuitáknak adományozta. Mire az ország rendei egy négy tagu

bizottság által, melynek egyik tagja Zsuki Pál volt, 6300 frton számunkra, ott a piacon a plebánia mellett, négy telket összevásárolt, vagy 39 szobát építtetett, s ifjuságunk az óvárból 1694. okt. 10-én belevonult. De nem állandóan. Mert a mint 1716-án a piaczi templomot elvették, az iskolából is kitétek, 1718. márcz. 30-án indulnunk kellett. Megfosztva minden alapunktól, magunknak kellett fentartásunkról gondoskodni. Itt a magyar-utezában, a mai collegium helyén telket szereztünk, fából iskolát rögtönöztünk: de azzal a szomorú tapasztalattal, hogy a midőn pár hó múlva május 10-én az új iskola megnyílt, csak is a senior, egy diák s 9 tanuló gyermek maradt együtt a szétvert tanuló ifjuságból. Majd nyolezvan évig nyomorogtunk ebben a sővényfónott iskolában, midőn a türelmesebb idők beálltával Lázár István püspök 7965 frt gyűjtése, Zsuki László még életében átadott 26,405 frt adománya s fényes végrendeleti legatuma felbátorított, hogy egy a kor igényeinek megfelelő collegium építéséhez fogjunk, mi Horváth Ferencznek elejétől kedvencz gondolata volt.

Horváth Ferencz a mint főgondnok lett, más évben, tehát 1779. jun. 29-éről, már kibocsátja körlevelét, elpanaszolja, miként fosztattunk meg iskola-épületeinktől, miként nyomorog az ifjuság és oktatásügyünk: adakozásra hívja fel az egyház tagjait. Beleszővi, hogy Széplakon építtetni kezdett udvarháza félben áll, de neki az iskola az első; s mert az adakozások megindultak, 1780 végén már 3301 frtról számolnak be. S rendre ott állunk, hogy 1801-ben az építés megindult, Ugrai László udvarhelyi mérnök atyánkfia terve szerint egy emeletre indítva. Miután azonban szűknek bizonyult, 1805-ban két emelettel végeztetett be. Kapuja felett ott ragyogott: *Musis et Virtutibus*, s az 1805—6-iki iskolai évre megnyílt.

A collegium felépült, de nem az ő széplaki udvarháza. A negyvenes években még ott állt az emeletre felvitt félben hagyott épület, s ha kérdeztük, a nép azt a feleletet adta, félben hagyták, mert elfelejtették bele gradicsot tervelni. Mintha hagyomány beszélné, hogy a ki kezdte, a hatalom lépcsőit személyes ezélokért nem koptatta. Csak azt sajnálhatjuk, hogy második nagy alkotása koszoruünnepét nem érte meg.

De megérte azt, hogy statusunk szervezetét mai alapjára vezette. Az 1796-ki nyomtatásban megjelent országos schematismus már hozza mai szervezetünket, az egyházi és világi elem között együttes közigazgatásunk személyzetét, az egyházi körököt esperesei és világi gondnokaival, a főtanácsot illetőleg zsinatot elnökségével, consisto-

raival. A névsort P. Horváth Ferencz nyitja meg, a főconsistorium elnöke; követi Lázár István püspök, az egyháziak részéről elnök czímmel. S a consistorok közt ott látjuk a Biró, Daniel, Gedő, Gálfi, P. Horváth, Maurer, Nagy, Pálfi, Pápai, Sala, Sándor, Sárosi, Szentkirályi, Szentiványi, Simén, Simon, Toroczka család tagjait. Kolozsvárról Bartha Mózes a későbbi consiliariust, akkor főbirót, Ágoston Márton, Gyergyai László senatorokat, Sikó István ügyvédet. S ha nem is a schematismusban, de jegyzőkönyveinkben már a mult században együtt láttuk az említettekén kívül, az Árkosi, Belényesi, Boneza, Csíki, Donáth, Gál, Gálfalvi, Henter, Jármí, Jakab, Jakabházi, Kénosi, Kökösi, Konez, Mátéfi, Mihály, Orbok, Pákei, Pataki, Székely, Siménfalvi, Tibád, Váró, Veress családok egyes tagjait. Horváth Ferencz és kora bölesesége minden csepp erőt zászlónk köré gyűjtött. A vezéreket, vezérkart a tábor segítette győzelemre, mert a tömeg bátorít.

Bátorság tartotta fenn a magyart, az unitáriusokat az összetartás. Mielőtt elsajnálónk 1804-ben bekövetkezett halálát, valóban nem tudjuk, ő vagy püspöke Lázár István ment elől a bátorság és összetartás kifejtésében, mely a franczia forradalom, a József császár központosítási törekvései megbuktatása, a nemzet irodalmi és politikai ébredése korának szellemét megértette és sietett kihasználni. De mérséklettel. Azzal a tudattal, hogy a magyar sorsa küzdelem a létért. S a krónikással szólva, minden kis verőfényre nem szabad levágni szakállunkat. A tábort, mely a mult század sikereit aratta, mit, különösen nekünk üldözötteknek, nem szabad szétverni.

Örökét *P. Horváth Miklós*, a Horváth Boldizsár unokája vette át, ki mindjárt utána, 1805. július 1-én választatott főgondnoknak. Az ő idejére esik az 1811-ki pénz devalvatio, mely alapunkat $\frac{1}{5}$ -e értékére szállította, s ismét hiveink buzgóságára kellett appellálnunk. Azonban H. Miklós méltó követője volt nagy elődjének. Mintha szervező talentumát örökölte volna. 1808-ban hivatkozva arra, hogy ősei a mult század elején, a széplaki papságot, a széplaki Simének patronatusa mellett úgy fundáltak volt, hogy az akademiákra szándékozó ifjak széke legyen: most H. János és Károly nevőkben kéri felujjitatni a hagyomány rendelkezéseit, oda akademiákra szándékozókat rendelni, kik három év alatt eleget gyűjthetnek, mit Székely Miklóssal kezdtek meg. Rendbe szedé a status fundatioit. Gyergyai Mihály számadását 1786—97 közt lefolyt tizévről beadatta, átvizsgáltatta, s helyébe viaszateszik status pénztárnoknak Ágoston

Istvánt. A tordai és kereszturi rektorok kezéből a pénzkezelést világi pénztárnokok kezébe téteti át. A tordaiak a rektorral versengenek, 1809-ben a közvizsgára Kolozsvárról kérnek biztosokat: maga vállalkozik, társul Molnos Dávid tanárt bízta meg. Ez évben keresztülvitte a két gymnasium felügyelő gondnokai utasítását; 1810-ben a főcuratorok instructióját hozta indítványba. Az abrudbányai ekklesia templomépítése következtében adósságba keverte magát, segítyt sürgetett: H. Miklós 1812-ben maga adott 1000 frtot. Mint táblai ülnök halt el 1814 június 14-én, s kelt a zsinati határozat, hogy vásárhelyi szállásán, kükküllőmegyei jószágain, s alsójárai birtokán irományait, hogy a statusét kiválaszthassák, egyelőre peesételjék le. S ezzel bevégezte pályafutását, s családja ez ágát is sirba vitte.

Helyébe *P. Horváth Károly* lépett, a család másik ágából 1815. jul. 3-án; s 1830. jul. 15-éig folytatta. Fia nagyemlékü H. Ferenczünknek. A század elején héjasfalvi birtokáról részt vett a kereszturi közvizsgákon. Majd Kolozsvárra teszi lakását, a főkormányshéért, képviselő tanácsaink gyűléseinek Sikó Istvánnal, Bartha Mózes-szel, Gyergyai Lászlóval legszorgalmasabb látogatója. 1808-tól iskolai, 1815-től főgondnok. E ponton nyerte meg a család a fiscussal szemben 25 év óta folyt perét, mely a P. Horváth családot a zsuki jószágok birtokába juttatta. S 1817-ben kezdődött a kiegyezés a Zsuki harminczad felett, melyet nagynevű atyja végrendeletében, azon esetre, ha a pert megnyeri, a kolozsvári és tordai iskolának hagyományozott. Mi néhány év múlva kiegyezéssel végződött.

Ötödik főgondnokunk a családból báró *P. Horváth Kálmán*, előbbi főgondnokunk unokája, Ferencz fiától, kinek neje gr. Was Antonia. Testvére Károly 1859. okt. 1-én fiatalon, Ida gr. Bethlen Miklósné 1877. decz. 6-án költeményeket hátrahagyva haltak el; maga, és az ősi fészekben, Széplakon, testvére Gábor fiai Rezső és Artur tartják fenn a Horváthok unitárius ágát.

Alig érte el férfikorát, egyházunk 1877-ben collegiumunk felügyelő gondnokává, 1892-ben főgondnökká választotta. A kik a családból más vallásra tértek, egyik ág bárói, másik grófi rangot kapott: főgondnokunk a közügyek körüli fáradhatatlanságáért 1894-ben szintén bárói rangra emeltetett. Neje gr. Csáky leány. A Zsukiak örökében és szellemében él, mint mint a gazda, s e mellett gyakran meg szállja a Horváthok venája, mely publicistikai czikkeken nyilatkozik.

L. Kőváry, Erdély nev. családai 118. I. P. Horváth Ferencz élete. Benzédi Gergelytől. Ker. Magvető 1878. 136—75. I.

V. A sárdi Simének.

Honnan több nagy családunk, a Biró, Gedő család indul ki, Udvarhelyszék Homoród-Szentmárton falujából származnak ki a szomszédos megyékre. A küllőmegyei Sárdtól vették fel előnevüket, mely korunkban egy Simén leánynyal az Elekes családra ment át.

Az unitarismus keletkezése korában tűnnek fel. Az ismeretes törzs Homoród-Szent-Mártonba száll, egy Biró leányra, fia szakad ki Sárdra; s a XVII. század elején már népes család. Hogy már ekkor jó unitáriusok, arra vall az is, hogy a midőn Eösi Péchy Simont 1606-ban adoptálja, abban az okmányban, mely különben birtokomban van, Simén Miklós mint udvarhelyszéki, Simén János, Péchinek Anna testvére után sógora, mint sárdi jön elő. Ugyanabban az időben Simén Pál a küllőmegyei Széplakra szakad; elveszi kövesdi Nagy Annát, széplaki Both Annának P. Horváth Miklós halála után kövesdi Nagy Istvánnal kötött második házasságából született leányát. Annak a Both Annának, kitől a P. Horváthok származnak, kikkel a Simének Széplak felett 1609-ben osztoznak. Mely időtől a család sárdi, széplaki és kelementelki ágra oszlott. Szután, a már említett Biró, P. Horváth-családok után, a Toroczka, Maurer, Iszlai családokkal összeházasodva, erős unitárius kötelékben jönnek le korunkra, mikor aztán leányágon birtokaik egy része grófi családokra megy át.

A mint katastrofánk a múlt század elején kitört, a mostani kelementelki ág őse, Simén György, — kitől a most élő két Simén György, apa és fiu az ötödik, illetőleg hatodik szakadatlan György — 1718-ban Pálfi Mihálylyal udvarhelyszéki körüli gondnoknak állíttatnak be. A második Simén György — jegyzőkönyveink szerint — az 1784—88-iki zsinatainkon a patronusok részéről küldetni szokott egyik deputatus; az 1789-ik évben a főkelemenztől kiküldetni szokott királyi biztos. Fiát, a harmadik Györgyöt, a kelementelkit, Elekkel, a széplakival, 1789-ben consistoroknak választják. A vargyasi 1806-iki zsinat jegyzőkönyvében olvassuk, György testvére János, főtrázsamester Sárdról feleleveníti, hogy ő s a már néhai György testvére, kinek neje Toroczka leány, sárdi malmok szombati vámját a keresztesi gymnasium építésére s a tanulók segélyezésére ajánlta fel. A negyedik György, kinek neje br. Rauber leány, 1812-ben a keresztesi gymnasium részére a szomszédságában fekvő telket megveszi. 1839-ben halt el.

A Simén Elekekre térve, S. Elek, kit fennebb consistornak választottak, 1773-ban széplaki malmának szombati vámját írja alá. Ő és neje Eperjesi Borbára, 1777. ujévi köszöntőjükben „a püspök és professor társai szükségéi pótlására“ jószágaik dézsmáját adományozzák, „mig isten élteni“. Zsuki László 1791-ben végrendelete egyik végrehajtónak nevezi ki s 1792-ben mint a consistoriumban jelenlevő, alispáni czimmel különböztetik meg. 1808-ban még él.

Ezzel a S. Elekkel a széplaki régi ág úgy látszik, kihalt, a széplaki birtok a Györgyök ágára szállt, s a negyedik György legnagyobb fia, Elek folytatja a Széplakiak szellemét. P. Horváth Ferencz, főgondnoknak Teréz leánya után veje, az 1818-ban kollégiumunk egyik felügyelő gondnoka. Majd az erdélyi országgyűléseken királyi hivatalos. Fia nem maradt. Klára leánya gr. Teleki Miklósné lett. Meghalt 1840-ben.

Ez a korunkra lejtött, s Harpagonnak hiresztelt Simén Elek az 1815 jan. 7-iki főconsistoriumhoz levelet intéz, következő bevezetéssel: „A társaságban élni, annak hasznáiból részesülni, s mégis ezekért semmit vissza nem fizetni akarni, valamint hogy hibás hidegvérűség: úgy az az iránti való háládatosság egy nemes tartozás és cselekedet“. Ezen elvből kiindulva, 2000 mfrt alaptívány egy évi hatos kamatját befizetve, igéri, hogy továbbra is évenként befizeti a kolozsvári kollegyum könyvtára gyarapítására, melyből statistika, politica, oeconomica és technologiai munkákat szerezzenek. De kiköti, hogy pénzét drága kötésekre ne fordítsák. Mely példára Teleki László fejérdi és Pápai Ferencz járai birtokos becses könyveket ajándékoznak.

Hivatkozva fentebbi bőkezűségekre, nincs okunk kitérni a nevökhöz tapadt mondakör elől. Takarékoskodó szellemünk képviselőinek tekintjük. S még abban a szövegezésben, melyben az adomák szokták a Siméneket jellemezni, a székely vér észjárása jutott kifejezésre. Ilyenek. Simén *György* († 1839) el-ellátogatott Fejéregyházára gr. Haller Jánoshoz, kártyázás közben mondja a gróf, felgyült a törökbuza termése, vegye meg. Jól van. Fizetett. Jött az új termés, a törökbuzakasok még mind tartalmazzák az eladott termést. A gróf mondja, vitesse el. Hát ígértem én, hogy elvitetem. S az lett belőle, hogy ott hagyta, míg kétszeres árban eladhatta. Simén *Elek* regalista († 1840) reggelije után hig tojást szokott volt elkölteni, s a fáma reá fogta, hogy egy szép reggel hivatja szakácsát: ezt a tojást felírom, fizetéséből lehozom, mert kemény volt. Kérem tehát vissza

a tojást. De megettem. A család egy másik tagjáról, kit a család *Imrének* nevez s Gyéresen lakott, száll az adoma, hogy szakácsa fizetéséből le akart vonni, mert rosszul főzött s alatta elpusztult. Fogta magát a szakács, két tordai mészárossal, kikkel elhitette, hogy ura hizott ökrei tárgyában hivatja, beállit: becsüsöket hoztam Nagyságos uram, arra nézt, hogy elpusztult-e a Nagyságos ur? Persze, fizetett. Munkásságok, takarékoságuknak végeredménye különben az lett, hogy György és Elek testvére, Klára Bethlen, Elek leánya Klára Teleki grófné lett s vallásunkban haltak el.

A mennyiben a forradalom előtt a család szellemét közelebből volt módom ismerni, a család nőtagjairól hozok pár korrajzi vonást. Gróf Teleki Miklósné († 1888.) nevelője, Hunyadi Ferencz, a tán most is élő jószágigazgató 1844-ben panaszoja, hogy a grófné nincs fiai tanulásával megelégedve, pedig nem rajta mulik, s ezért fizetését leakarja szállítani. Megnyugtatom én a grófnét, ugy sem lesznek fiai tanárok. Hivatkozzék reám, hogy a három fiut vizsgáztassa meg velem. Egy kis csinnal pompás vizsgát tettek le. A grófnét boldoggá tettük, a fizetés folyóvá lett.

Simén Klára gróf Bethlen Sámuelné († 1848.), az utolsó iktári gróf anyja szépség volt, közepes termettel; mint özvegy s mint a kinek fia Bécsben lakott, a részére kiszakasztott néhány jószágot maga kezelte. Héderfáján, a Kisküllőmentén, hol lakott, egyfelől gyönyörű park, másfelől rakott csűrös kert, a kastély alatt terjedelmes telt pincze, s alább hosszú istállók. A grófné volt az utolsó, a ki gyertyáját kioltotta. Reggel ugy 10 órakor udvari emberei közt ismét megjelent, s ott kezdte, hol tegnap este végezte. Megindult körutjára, övében a házi apró kulesok tartója, nyomába a gazdaszszony, megterhelve pincze, gabonás, virágház s egyéb nagy kulesokkal, folyt a szemle s a cselédség megrendszabályozása.

Ha különböző jószágaiban lefolyt az aratás, jött a szüret, befogatott, azaz előállt hatlovas cézásfogata, felejtárral, elől és hátul lovaglóval s ment. Vagyis, hogy gyengéjét se hallgassuk el, ment volna, de későn kelt s míg az ebédnek vége volt, már estve felé járt, pedig a lovak folyvást ott prűszköltek, de a grófné még mind rendelkezett. Mondjuk hogy végre, repült a hat ló, de nem hosszasan, mert sok a hegyi patak, sok a hid, mely a vármegyét nem igen dicsérte. Hid jó, megállj, szől a legény. A lovas kíséret leszáll, megvizsgálják a hidat. Lehet. S bizony megtörtént, hogy a grófné Királyfalvától egy ágyulövésnyire volt, elővette a kísérő tár-

szekérről a párnazsákot s félelmében egy parasztházba töltötte az éjjelt. Persze az egész lakosságnak ki kellett vonulni, s tisztje, ki már avisálva volt, gornyikjaival elejébe jöve, az ajtóban sirbakolt.

Kelementekére jött a hosszú levél mindenféle utasítással, menjek lóháton, puskásan nyárádminti harasztkereki erdőjén át, nézzem meg a makktermést. Megyek és jövök. A grófné már Kelementekén van Simén Györgynénél. A hosszú utasítás minden pontját megfelelve, végül kisütöm, hogy biz ott egy kukk makk sem termett. Tisztemnek tehát mégis igaza van. Fogjanak ki. Vacsora után éjjel felé, mikor minden jámbor lélek álomra gondol: kérek pennát, papírost s a grófné visszavonult, s reggelre egy halom levéllel indultak kíséretében levő lovas futárjai a szélrózsa minden irányában. Akkor lud adta a pennát. Egy hét mulva futár vágta az udvarba, hoz egy köteg frissen tépett pennát, mert a hogy én metszem, magától ir. Hogyan honorált egy régi dáma, felemlitem, hogy nemsoká fia titkáranak hívtam meg.

Iktári gr. Bethlen Sámuelné a régi jó gazdasszonyok mintája, jó rokon, jó unitárius. Fia, Domokos († 1866.) az utolsó iktári Bethlen. Leánya, Katalin, előbb gróf Kornis Mihályné, később gróf Bánfi Miklósné, a mi első s lehet hogy utolsó kegyelmes asszonyunk, vallásunk disze volt. Kopándról hatlovas hintóval hajtattott tordai templomunkba. Leányai, mint Clarisse, gróf Károlyi Sándorné, már kitértek. Fia, gr. Bánfi Miklós, kegyelmes ur, Erdély leggazdagabb arisztokratája, azonban bonezidai kastélyának muzeumában Dávid Ferencz reliquiákat őriz, látogatóinak kegyelettel mutat vallásalapítónk kézirataira s karszékre, melyről egyházunk másolatot vétetett. Szellemünk egy sugara eshetett lelkébe a nagyanya és anya lelkéből, talán még abból az időből, midőn a héderfái parkban gyönyörködtem gyermekkedélyében, a mint Eliz testvérével az ismeretes kisdedovó Gazsi bácsi gyermekdalain esüngtek.

A két Simén György tartja a sárdi Simének családfáját, az apa és fiú: az apa Tustyán Hunyadmegyében, az ifju Kelementekén. Az idősb György anyja, báró Rauber Rozália katolikus levén, leányai nem vallásunkban nevelkedtek. De mint cancellistakori kedves tanítványaim, igenis a mi szellemünkben. Hárman, köztük gr. Lázár Dénes honvédezredesné, a forradalom utolsó csatái ágyuszava hallatára három nap alatt sirba szálltak. A más kettő: Rozália Ugron Gábor, Amália négy gr. Lázár fiu anyja. György leánya br. Bornemmissza Jánosné.

L. Erdély nev. családai 224. l. Szilágyi Sándor Nagyenyedi Album.

VI. A dézsfalvi Simonok.

Családi neve is keresztnév lévén, székeley eredetre utal. Előnevök pedig egy községre mutat, mely ott a Kisküküllő partján mintegy központja annak az unitárus falucsoportnak, melynek magyar elemét megmentette a beolvadástól.

Előadásunk keretében, mely az 1718-iki katastrofáig nyúlik fel, a családból *Simon Mihály* jelenik meg, ki 1711-ben udvari tanácsos és registrator. Stasitzki Ákos a lengyel bochniai sóbányák igazgatója, hihetőleg azon visszaemlékezésből, hogy Erdély az 1660-ban kiüldözött lengyel unitáriusokat befogadta, 10,000 tallért hagyományozott az erdélyi magyar és lengyel unitáriusoknak, Stasieczki János, mint utód, ez évben fizette le Simon Mihály kezébe. Az 1713-iki országgyűlés consiliáriusnak választja, visszaszajó Bécsből. A mint a katastrofa bekövetkezett, az 1718 apr. 8-iki vásárhelyi conventiculum az akkor nevezett hét főcurator egyikének őt nevezte. Mit 1723 nov. 28-án bekövetkezett haláláig viselt. S itt fenmarad a kérdés, hogy ő volt-e az a Simon Mihály, kit Zsukinál 1741-ről emlitek.

Bekövetkezett a szomoru korszak, melyben részünkre többé országos tiszti állás sem juttatott, s már csak ős fészkökre voltak szorítva: Simon János 1732-től 1735-ig szintén a még mind hét főgondnokok egyike. Jelzi, hogy a család mily előkelő helyet foglalt el közöttünk, s jelzi, hogy azon családok közé tartoztak, kik fenmaradásunk ügyében nagy áldozatokat hoztak.

A mint a türelmi patens az országos tisztségek sorompóját nekünk is megnyitotta s 1790-ben a főkormányshé Szebenből Kolozsvárra futott a török elől: úgy látszik a Simonok Kolozsvárt mint főkormányshéki hivatalnokok, központunkon kezdenek szerepelni. Simon Kristóf és György 1796-ban consistorok, Kristóf az azon évi országos Schematismusban kolozsköri gondnok, mit 1808-ban bekövetkezett haláláig viselt. Mint olvasom, bizonyos összeget hagyományozott.

Szerepöket Simon János veszi át, ki a század elején a kolozsvári képviselőtanács minden gyűlésén jelen van. Az 1818-iki Schematismusban mint kolozsköri gondnok van feltüntetve. Alkalmassint utolsó sarja a családnak Simon Anna, Toroezkai Lajosné, kit Toroezkó-Szentgyörgygyöngyön mint matronát láttam a harminczas évek közepén, mint tordai legátus. Kristóf „maradékának“ iratlik.

VII. Az ürmösi Maurerek.

Szepességből beszármazott család. Mindjárt a beszármazó Mihály P. Horváth leányt vesz nőül. I. Rákóczi György udvari embere, mint ilyen 1642-ben az Erdővidéken fekvő Ürmöst kapja adományba. Országos követ lett a portánál, de mert utasításánál a portának többet ígért, kegyvesztett lett, s a morvaországi táborozásból hazajövet, 1646-ban magát főbe lőtte. Fia, szintén Mihály, terjedelmes családot alapít, mely korunkig az unitárius nagy családokkal, a Zsuki, Simén, Toroczka, Daniel, Szentiványi, s a Nemes és Toldi grófi családokkal összeházasodva jött le korunkra.

A mult század elejéig még az egész család osztja vallásunk küzdelmeit: a fejedelmi kor letűntével egy része kivált közülünk. Az akkori felsőfejérmegyei kör élén látjuk őket, melynek köri gondnoksága a családban mintegy fiuról fiura szállt. Ott éltek az Olt rónájára, Erdővidékre lenéző Ürmösön, mint szellemünk kitett őrszemei, egy völgyben a vargyasi Danielekkel, nagyajtai Donáthok és Henterekkel, kik Erdővidék virágzó egyházközségeit nekünk megtartották. Ezt a nekünk becses völgyet, hol Farkas Sándor, Kriza János, Kovács István jeleseink születtek.

A mult század elején, az 1709-iki országgyűlés M. Gábort deputatusnak választja a királyhoz. M. Ferencz 1713-ban királyi táblai ülnök. Katastrófánk beütése óta hiven ott állanak patronusaink első sorában: de csak annyit látok, hogy az 1792-iki vagyonösszeírás Maurer-fundatiót említ. De tanúsítja az, hogy mint nagybirtokosok nemesak köri, de egyszersmind főgondnoki állással is megtiszteltettek.

Maurer Sámuel 1777 január 14-én egyik főgondnokunknak választják, 1786-ban történt haláláig viselte.

Maurer László József császár rendszere következtében 1784 és 86-ban zsinatainkon a főkormánysház képviselője, kir. biztosa. Előde halálával 1786 jun. 20-án P. Horváth Ferencz főgondnok társának választják, de a halál, Benczédi lajstroma szerint, csak 1788-ig engedte viselni.

De ugy nézem az a M. László, kinek neje Simén leány, ki mint gondnok 1790 tájt nagyban segíti az ürmösi templom építését, s az 1798-iki főtanácsi jegyzőkönyvben főgondnoknak iratik, ugyanaz a M. László.

M. András 1794-ben felsőfejérmegyei köri gondnok.

M. *Sándor* az 1801-iki főtanácsunkban sógora, P. Horváth Ferencz főgondnoki helyettese. 1718-ban felsőfejérköri gondnok.

M. *Károly*, a László fia († 1863) előnyösen ismert egyéniség, királyi táblai ülnök, a Tábla közelében a nyárárdmenti szentlászlói birtokán él. 1811-ben lett consistor, ifj. Daniel Elekkel egyszerre esketik fel; 1814-ben felsőfejéri gondnok lett. Neje gróf Toldi leány, kitől *Károly* fia a negyvenes években élte gyermekkorát. De miként az én tanulótársam *István*, a Maurer Sándor unokája, nem folytatták a családot.

L. Szalárdi Krónikája 219. l. Erdély nev. családai 181. l.

VIII. A toroczkó-szentgyörgyi Toroczkaiak.

Egy érdekes család, mely ott Erdély szélén, a nyugoti havasok aljában, egy völgyet nyert és tartott meg az unitarismus eszméjének, melyre maig is, mint drága-gyöngytermő szigetre szoktunk tekinteni; két bányahelységet, vashányászatunk ősfélszékét, melynek poetikus népe nemzeti vérét, ősi öltözékét, az unitarismus szellemét, háztartása, erkölse tisztaságában a legépebben tartotta meg; kikre, mint Erdély legpallérozottabb népelemére, büszkeséggel tekintünk, s kiket valamennyi utazó angol, amerikai hitrokonunk nem mulaszt el látogatásával megtisztelni. S ez az érdem, ez a megtiszteltetés egyszersmind a Toroczkai családot is illeti, kik ott e szélső bástyánkon a vezérletet biztosították.

Ős család az Árpádok korából. Mint a Székelykövön feküdt vár urai, hajdan alvajdaságot viseltek. Már kőszáli lakásuknál fogva a szabad lég urai. A Zsukiakkal ők is ott vannak Mátyás király alatt, 1467-ben, abban a mozgalomban, mely a husszita vallás Erdélybe beindulása alkalmából keletkezett, melynek elnyomására Mátyás király személyesen lejött, azt szétverte, többeket fej- és vagyonvesztés büntetésével sujtott. Toroczkai Ilyés is részt vett. Hogy mi történt vele, csak a későbbiekből látjuk, abból az okmányból, mely elbeszéli, hogy T. Ilyés notáján a toroczkai uradalmat Mátyás Csopor Mihály vajdának adományozta volt. Annak defectusán 1474 mart. 13-án butyini Kis János és klopsiti Horváth Jánosnak tovább adományozza; de Ilyés fiai, László és Ferencz ellentmondanak. Ferencz új donatiót vesz, miből következtethetjük, hogy a család a Mátyás király alatti forradalomba, jószágaira nézt, nem romlott belé. A reformatio lépcsőin az unitarismus kötelékébe jutottak. A mult

század elején beütött katasztrófánknál még velünk voltak. Azonban egyik ág 1745-ben bárói, a másik 1757-ben grófi rangra emeltetett, kiváltak tőlünk. Míg egy ág, magasabb rang után nem kapkodva, maig is hívünk maradt.

E család részünkre azon a vidéken elejétől egész missiót teljesít. Alig alakultunk meg, a Torockzai család, mint a völgy földes ura, iskolát alapít, mely 1595-től már előgymnasium, melynek rektorait, első rektorától Csanádi Páltól, korunkig szakadatlanul ismerjük. A szép nők és szálas férfiak hazája csak úgy termette a nagy főket, particulája a növendékekben és rektorokban csak úgy ontotta a jeles papokat, espereseket, tanárokat, püspököket; s hogy a bőkezű család, mely ez iskolát alapította, a népet fentartására, használatára buzdította, hogy mily örömmel nézte áldását, melyet statusunkra hozott, egyik bizonyossága, hogy Torockzó völgye Lázár és Kriza püspök, az esperes Kozmák, a Brassaiak, s gondolom, a Salák bölesője lett.

A család velünk szenvedte át a múlt század üldözését. Ott látjuk az elől küzdő, egymásközt házasodni szerető nagy családaink, a patronusok, kegyes adományozók sorában. Torockzai *Ferenczné* Tordai Zsófia, Torockzai Ágnes P. Horváth János özvegye járai és bikalati malomrészök szombati vámját a kolegyomnak adományozzák. Talán ez a *Ferencz* lehet, ki 1799-ben Jobbágyfalvára magának udvari papot kér, mi rendesen a szombati vámrá volt fektetve.

Velünk szemben legkimagaslóbb alakjok a Tordai Zsófia fia, Torockzai *Mihály*, kinek neje P. Horváth leány, ki az 1784-iki zsinatunkon a patronusok legátusa, 1787-ben a főkormánysház kir. biztosa, kit az 1789-iki zsinat P. Horváth Ferencz főgondnok társának választott, s mint ilyen, az 1795-iki zsinati főtanácsot vezette, s ez időben, melyben templomunk, kollegyumunk épült, főgondnokunk maradt 1802-ben bekövetkezett haláláig.

Mihály menyee volt az a dézsfalvi Simon Anna, kit utolsó Simon-leánynak gondolok: ott élt torockzó-szentgyörgyi kastélyában *László* fiával, kinek fia Venczel, guraszádi birtokán él. Abban a szellemben, melyet Torockzai *Lajos* képviselt tavaly, 1897-ben, az által, hogy a mint Brassai szemét behunyta, egy bizottság élére állott, mely a t.-szentgyörgyi papilakra, mint Brassai születési helyére, teljes ünnepélyességgel, melyen az akadémia is képviseltette magát, díszes emléktáblát tétetett.

L. Kőváry: Erdély nevezetesebb családai. 242 l. Szeredai: Nottic. Cap. Alb. 29. l. Kolozsv. Convent Transumpt. XII. 41. Nemz. Társ. 1832. I. 457. l. Keresztény Magvető 1892. 199 l.

IX. A felsődobófalvi Marothiak.

Marothi szerint, szokták volt visszavágni öregeink, a század elején, ha rosszul számítottunk. Marothy György debreczeni tanár Arithmétikájára hivatkoztak, mely a mult század első felétől a nemzet kézikönyvé volt. Ez a szállóige kiveszett, de nem árt, ha mi a mi Marothink szerint gondolkodunk és számítunk.

A család udvarhelyszéki, betfalvi, alsó- és felsődobófalvinak is írják jegyzőkönyveink; úgy látszik, mindenikben volt birtokuk. Eredetök ismeretlen, de annál ismertebbek végsarjai. Ott kellett, hogy álljanak a katastrofánkra következett küzdelmekben. Székely Sándor vallásunk történetében (187 l.) 1745-ről fundatoraink között sorolja fel Marothi *Istvánt*.

Fia lehetett az a *Marothi István*, kit P. Horváth Ferencz József császár alatt főgondnoki helyetteskép küld magáért főtanácsunkra; s mivel akkor királyi biztosok kiküldése mellett tanácskoztunk, kit a főkormányshéz 1789-ben, mert nagy családainkat szokta volt megbizni, királyi biztosként jelentet meg. Ez jelzi családi tekintélyét.

Szerencsésen születni is szép, de még szebb a család nevét becsültetésben fenhagyni. A mi Marothi Istvánunk — bár fájdalom, életiratát nem birjuk — előttem egy fenkölt szellem, legnagyobb gondolkodók egyike. A nemzeti fejedelemség multával üldözni kezdenek: P. Horváth Ferencz megírja s 1701-ben kinyomatja I. Lipót üldözése ellenében *Apologia Fratrum Unitariorum* czimű, de magyar nyelven irt könyvét, melyben vallásunkat védelmezi. A Rákóczi forradalom után ki akarnak irtani: egyik nagy püspökünk Szentábrahádi Mária Terézia alatt megírja a *Summa universae Theologiae Unitariorum* czimű iratát, benne vallásunk hittételeit leírja, megvilágítja; vaskos egy kötet, kinyomtatására szegények vagyunk, de nem is szabad, csak tankönyvünkké válik. Azonban benn jár József császár mint trónörökös 1773-ban, kérdezi a nála tisztelgő Agh István püspökünktől vallásunkat: a végeredmény, hogy trónraléptével kinyomtatását megengedik, de most sincs pénz. Előáll Marothi István Dobófalváról: itt a nyomtatási költség, s a vaskos munka 1787-ben megjelent latinul s ezzel vallásunk alaprajza a világ elé került.

Nem lehetett már fiatal ember. A türelmi patens megjelenése után levegőben volt a kolozsvári kollegium kőépületre változtatása, de a Zsuki László nagy végrendelete még peesét alatt: Marothi az

1792 januárban tartott főtanácsra a kollegyum számára 2000 frtot küld a püspökhöz s hozzá adja, hogy a Summa Universaeből bejövő pénz is a kollegiumé. Még azon év oct. 20-án már végrendeletet ír: befizetett adományát 10,000 frtra egészíti. Mi oly jókor jött, hogy az építésre hozzá kellett nyulni, de idővel kötelességszerűleg visszapótolták.

A reá következő 1793-ik év elvitte s nemes családjának sora vele bezárult. De hogy mennyire éreztük fenkölt gondolkozása hatását, mutatja, hogy kegyeletünk 1797 julus 1-én tartott zsinatunkon indítványozza, hogy felette tartson a status emlékűnnepet.

X. Az alsó-járai Pápaiak.

A tordai gymnasium protectorai.

Tordamegyei család, tordai és alsó-járai birtokosok. Fiai eszesek, képzettek, szabad szó szeretők. Korábban Torda város főbirái, majd megyei tisztek, országos követek. Pápai *Jánost*, ki külföldön is képezte magát, I. Rákóczi György a gyulafejevári könyv- és levéltár rendezésével bizta meg. Mikor 1658-ban a török II. Rákóczi Györgyöt megrohanta, magát a könyv és levéltárral a templom egyik zugába befalaztatta, de a törökök reá rontottak, őt elhurezolták, az országos levéltárt, mit ugy féltett, felgyujtották. Pápai *Gáspár* és *János*, mint a kik törökül tudtak, Thököli és Rákóczi portára járó követei, kik aztán uraikkal száműzetésben haltak el. Pápai *Ferencz* gondnoka lehetett a tordai ekklézsiának, a midőn Virmont tábornok a tordai piaezi templomot 1721-ben elfoglalta s őt Kereszturi Sámuel lelkészszel együtt Szebenbe hurezoltatta.

Torda város elejétől fogva kiváló bástyája volt egyházunknak. Örökre fontos történelmi emléke, hogy itt tartatott az első unitárius zsinat 1566 martius 15-én, s hogy az itt tartott 1568-iki erdélyi országgyűlés nyilvánította az unitárius vallást bevett vallásnak. Az üldözések alatt is a legnépesebb ekklésiánk maradott. S mi kiválóságát biztosítja, az a gymnasium.

Ez a gymnasium egyrészt a város, de nagyobbbrészt Aranyosszék iskoláztatása ügyét szolgálja s ezáltal különös gondoskodásunk tárgya volt és marad. Aranyosszék még 1794-ben is a rectornek a 62 véka buzáját szolgáltatta. Keletkezését 1566-ra teszik s azóta mint algymnasium, melyből a tanulók bölesészetre jöttek, szépen teljesítette hivatását s ebből a Pápaiaknak ki kell juttatnunk elismerésünket.

Pápai *István* 1746-ban torda-aranyoskőri gondnok. Fiát, Pápai *Istvánt*, 1772-ben consistornak választották s a midőn 1778-ban elhatároztattott, hogy a kolozsvári és tordai iskolák az ekklésia felügyelete alól, választott külön gondnokok felügyeletére bizatnak, a tordai gymnasium Pápai Istvánra bizatott, ki mint alispán halt el 1791-ben.

P. *Sándor* követte a gondnokságban († 1828). Neje bölöni Mikó Mária, a Mikók abrudbányai ágából. Mint özvegy halt el 1830 tájt, s a bányoni ingó és ingatlan javait a püspöki javadalmaszás öregbítésére hagyományozta, miből szép összeg jött be. A Pápai birtok a bányoni Csegeziekre s a forradalomban szerepelt Pápai Lajosra szált, ki már nem hitrokonunk.

Az utolsó Pápai István s neje Gyulai Zsófia alapítványából a huszas években a nyári vizsga alkalmával 16 tanuló Papaianum ezimen jutalmat kapott. Ott lakott a matrona az akkor kiskövesnek nevezett uteza patak parti házában; a tavaszi berki kirándulásainknál visszajövet a dob elhallgatott, a zászló meghajolt, s a harmonia három dallal tisztelte meg, mire kihajolt s éljeneztek.

Miként Pápai Sándor, ugy P. Istvánné is 1828-ban halt el. P. Istvánné, Gyulai Zsófia tordai szőlőit, majorját, kisköves-utezai házát a tordai gymnasiumnak hagyományozta. Miként a Sándor ágánál, itt is defectus van, a rokonság itt is támad, egyezkedtek, s hogy visszaválthassák, Gálfi József a gymnasium gondnoka a háznak eladását hozza javaslatba, s a consistorium a 7287 frt becsüárban a családnak felajánlja. Átvették, tovább adták, mint Orbán Balázs is megjegyzi. Ezer forint pénzt is hagyott.

Ferencz fia lehetett *József*, a ki tanulótársunk, kinek József, István és Sándor fiai folytatják a családot.

L. Orbán Balázs: Torda város története 253, 278—83 i. Székely Sándor: Az unitária vallás története 975 l.

XI. Az enlaki Salák.

Egy sebesen emelkedett, hamar kihalt család. Melynek minden tagja férfi szépség, talentomos agy, a munkásság, kötelességérzet, közügyszeretet atributumaival. Magasrangu tisztségekre emelkedtek, de azért humanusok. Köztünk a harminczas években irányadó férfiak.

Előnévök nem jelent uradalmat. Aféle székely predikatum, melyet minden szabad birtokos s így nemesnek tekintett székely

ember születéshelyéről vett: így lettek enlakaiak Udvarhelyszék egy kis falujáról, ott Korond felé. Törzsük, *Sala Mihály* pap, ki 1729-ben lett marosköri esperes.

Abban az időben csak ügyvéd és praefectus lehetett a talentomos unitárius. Fia, *Sala Mihály* a jogi pályát választotta, ügyvéd lett, még pedig akkori híres ügyvédek, *Fülöp József*, *Sikó István* között, úgy látszik, legkitünőbb, mert a mint a kilenczvenes évek beköszöntésével az alkotmányos térre visszazökkentünk, s unitáriusok részére is megnyitak az országos sarkalatos állások, a királyi táblánál minket illető harmadik ítélőmesterségre 1792-ben Salát választották. A kilenczvenes években épült kolozsvári templomunk, kollegiumunk, *Sala Mihály* az elsők között buzgólkodott. Az 1796-iki országos Schematismusban kollegiumunk egyik felügyelő gondnoka, mint ilyen, elnöke annak a bizottságnak, mely az akkor keletkező kereszturi gymnasium rendszabályát dolgozta. Majd 1813 május 9-én főgondnoksággal tiszteltetett meg. Statusunk e legmagasabb állásában hunyt el 1815-ben. Három derék fiat hagyott maga után.

Mind a három tekintélyes jogász. *Sámuel*, ki apja nyomdokába lép, a főkormányshéknél kezdi pályáját a század elején, akkor van szőnyegen a nemzeti színészet megalapítása, a kolozsvári színház építésének uttörő munkája, országos bizottság vette kezébe; mint főkormányshéki fogalmazót őt nevezték ki és bízták meg a tollvivőséggel, mint fellendülésnek indult nyelvünk s irodalmunk barátját. Erdélyben 1811-től 34-ig nem volt országgyűlés, nem volt alkotmányos országgyűlési választás. Augustinoviez 1834-ben ítélőmesterből consulariussá választatott, helyébe *Sala Sámuel* léptettette. Mit 1839-ben bekövetkezett haláláig töltött be.

Másik két testvére közül: *Mihály* szintén a főkormányshéknél kezdi. 1812-ben consistor, 1832-ben kollegiumunk f. gondnoka. Az 1837—38-iki országgyűlés részünkről consiliariussá, a főkormányshék tizenkét tanácsosa egyikévé választja. 1850-ben mint nőtlen halt el. A másik testvér, *Elek*, Kolozsmegye szolgálatában állt, hol főbiróságig vitte, mi akkor a vicispán előtt, a főispán után következett. Neje, *Belényesi leány*, családját utódokkal nem gyarapítva halt el 1857-ben.

Kiváló tisztviselők, de azért osztották a nemzet aspirációit; felhozom, hogy a kolozsvári színház országos kirovás, egyesek aláírásából s az akkori nagy családok páholy-megváltásából épült: a 41-ik számú páholyért a Salák fizették le az 1000 frtot. Hogy a harminczes évi szereplésökre világítsunk, mint iskolánk akkor

magát kifejezte, a hidutca vezető. Ott laktak a Salák; a Pákeik, a Szilveszter, Rediger, Fekete családoknak saját háza; a Salák képviselték a hazafias, de mérsékelt szellemet abban az időben, melyben Szentiványi Mihály, Fejér Márton csak szeretett volna kollegiumunk tanára lenni, s Brassai is csak nehezen törte át magát. Metternich vas keze miatt különben, akkor a liberalismus szárnypróbálgatása csak a főrangukat illette meg.

Csakis Sámuelnek, az ítélőmesternek maradt utóda, Sala *Samu*, ki a forradalom előtt szintén a főkormányoséknél kezdett pályát; szintén szép férfi, rajongással az irodalom iránt. De pályája megszakadt, bizonyos embergyűlölettel szovátai birtokára vonult s ott végezte életét, zárta be családját 1892-ben.

L. Erdély nev. családai 220 l. Ferenczi Zoltán, A kolozsvári színház története 273 l.

XII. A homoród-szentmártoni Gedők.

Ott a nyugati havasok, az aranyhegyek között, Abrudbányán, Verespatakon, az erdélyi aranybányászat központján két virágzó ekleziánk képvisel minket. Különösen Abrudbánya volt az, mely a mult századvégi felszabadulásunk idejében templomépítésben fejezte ki buzgóságát.

Hol a reformatio elején nyomda is volt, Abrudbánya több jelesünknek volt fészke, de egyik sem emelkedett ki annyira, mint a Gedő-család, mely Udvarhelyszékről, Homoród-Szent-Mártonból a mult század elején kerülhetett oda. Gedő *György* 1732 tájt városi főjegyző, neje már Thoroczkai Klára s így nagy családaink sorába emelkedett. Az aranybányák jól hajtottak.

Fia, *József* (1742—1800) öröklí a jegyzőséget. Neje másik nagy családunk leánya, kénosi Sándor Klára. A Hóra-világ, mely Zalátnát, Körösbányát a magyarságtól kipusztította, Abrudbányát, az aranyhegyek fővárosát csak megtizedelte, de neki menekülni kellett, mert egy angol utazót látott volt vendégül, a nép muszka hercezenek híresztelte, ki a lázadóknak valamit hozott s nem akarja nekik oda juttatni. Később, az 1790-iki erdélyi országgyűlésen Alsó-Fejérmegye követe, a codificatióval megbízott országos deputatio tagja s bányászati előadója. Miként az ottani Árkosiak, Rákosiak, úgy a Gedők is az aranyhegyek aljába megyei birtokokat szereztek. S mivel templomunkat Abrudbányán is elvették, az ő élete utolsó

éveire esik az a mozgalom, mely azt a nagyméretű templomot építette, melynek százados évfordulóját 1898-ban tőlünk kitelhető pompával megültük.

Fia *József* már Torda szomszédjában, Szent-Mihályfalván született 1778 aug. 22-én, mint Aranyosszék egyik legnagyobb birtokosa. Már ifju korában tudóvéstől félti magát, egész életén át visszavonultan él, de azért a nemzet irodalmi ébredésének, politikai küzdelmeinek meleg barátja. Ifju kora, a mult század végén Maros-Vásárhelyre, a királyi táblára viszi, hol ekkor az Aranka György táblai ülhök által támasztott irodalmi mozgalom javában folyt. Hol akkor már a Teleki Sámuel udv. cancellár által alapított Teleki-könyvtár szerepet játszott, mit Gedő szorgalmasan látogatott. Ebbe az időbe esik a Wesselényi Miklós mozgalma, melynek célja megszólaltatni nyelvünket a szinpadon, mihez főuraink fordítják a színműveket, Wesselényi pedig a Kolozsvárt szervezkedő szintársulatnak fizető Mecenásává lett. Gedő iskolai tanítója Kozma Gergely, a kinek már nyomtatott színművei vannak, akkor szentgerincei pap, Vásárhely szomszédjában; hozzájuk szegődik Szabó Sámuel földije, az abrudbányai, ki ekkor kereszturi igazgatótanár: s egy triumvirátust alkotnak. 1798—1804 között, ott csüngnek a színészet és a nemzeti színirodalom megalapításán. Szorgalmasan leveleznek egymással, minek nyoma irodalmunkba is átment. Gedő utolsó ismert levele is Abrudbányáról kelt. Azonban szakított ifjuságával, nősült, s a hol született, szentmihályfalvi birtokára vonult.

De nem szakított nemesebb ideáljával, a színügy- és irodalom-pártolással. Mint jó német, franczia, angol előtt nyitva a világirodalom. Mint a ki virágházi életet folytatott, olvasásban találta gyönyörét, s magának irogatott. Ha sajtó alá nem bocsátott is, leveleiben jelzi, hogy a mikor ír, metrumban ír. Kazinczy Ferencz Erdélyi leveleiben róla mint kiváló irodalom-barátról emlékezik.

A közélettel nem szakított. Az akkori szokás szerint megyei életbe vegyült, Aranyosszék tiszteletbeli ítélő táblai bírāja. Statu-sunk is igénybe vette. 1818-ban a tordai gymnasium felügyelő gondnokává, 1819-ben Aranyosköri gondnökká választotta. Rokonszenvez Gálfi Józseffel, a másik gondnokkal s az iskola emelésére együttesen terjesztenek be terveket.

A Szechenyi által megnyitott korszaknak ha valaki örvendett, az ő volt. Mikor a harminczas évek vándor patriotái a megyegyűlésekre kiindultak, egyike volt, ki a liberalisták táborába sietett.

Lélekvilága a szépirodalomról átmént volt már a bölesészetre, most a politikát is befogadta. Azon a mozgalmas 1834-iki erdélyi országgyűlésen, melyet végül is feloszlattak, mint nagybirtokos, királyi hivatalos s a liberálisták sorában foglalt helyet.

A harminczas években Farkas Sándorral folytat élénk levelezést, melynek főtárgya, hogy minden könyvre, hirlapra előfizessen, könyvárusával minden értékes könyvet megküldessen. Azonban neje meghalt, egyik leánya Nagy Elekné lett, szentmihályfalvi magányától megvált s Kolozsvárra tette át lakását. Ez időtől két helyt láttuk, könyvárusa boltjában, nézegette az irodalom legújabb termékeit, s a színházban, hol a páholy-közönség kimaradhatlan alakja.

Nézem, nézem a Ker. Magvető 1871-iki folyamában életírását megelőző képét, azt a pessimista képet, szinte fáj, hogy azt a hallgatag nyájias ajkat, azt a beszédes, jóságos szemet, mely egy végtelen humanus szív, mivel tő tükre volt, nem láttatja.

Végre kora hajlott, gyengült, mitől ifjúsága óta félt, betegeskedni kezdett. 1854 májusában hivat. Ágyban volt, ágya mellett leánya. Azzal a képpel fogadott, mely lelkemben megmaradt. Meg vagyok bizva, szólt szokott halk nyájias hangján, hogy meghijjam kollegiumunk történet-tanárának, s a hallott előzmények után igyekezzem reábirni. Csak tiz évvel előbb, mi szépen hangzott volna, késő volt. Másnap visszamentem, megköszöntem, tudattam, hogy tanári pályára többé nem gondolhatok. S mikor még egyszer tollam jövedelme bizonytalanságára hivatkozott, elő kellett hozakoznom, hogy így akarja, ki hozományaival elégségesnek látja. Így láttam utoljára.

Már azelőtt, 1852-ben, átadta becses könyvtárát a kollegiumnak, mintegy 4000 kötetet. S a fenebbi találkozás után egy évvel, 1855 aug. 28-án, ki büszkeségünk volt, sirba vitte családját. Mert Gedő *Laczi* (1819—41), pár évig tanulótársam, kit 1836 őszén a szekundánusok exactorávanak választottak, ki magához, mint tanuló, legátust járatott, s ki maga is írt, már megelőzte volt.

L. Erdély nevezetes családai. 95. l. Ferenczi, Kosovszvári színház története 162—163 l. Életíratát Buzogány Árontól, Ker. Magvető 1871. 81—93. l.

XIII. A káli Nagyok.

Marosszéki régi székely család. Ott álltak már azon családok közt, kik a mult század viharait állták. S mint a kik a nemzeti ügy és irodalom barátjai közt is helyet kértek magoknak.

Nagy *Zsigmond* 1763-ban maroskőri gondnok. Meghalt 1787-ben.

Nagy *József*, ki többször küld közpénztárunk részére 25 frtot, 1763 jun. 22-ikéről 100 frtot azzal a megjegyzéssel küld, hogy esekély ember lévén, hogy másokat buzdítson Krisztus vallása támogatására, de kiköti, hogy ha kolozsvári kollegiumunk totaliter dificiálna, mitől isten őrizzen, a száz forintot örökösei kapják vissza. Ujabb adat arra, mily reménytelenség háborgatta a lelkeket a mult században. Már jobb idők jártak, mikor Nagy *Zsigmond* utódául, 1787-ben, maroskőri gondnoknak választották.

Nagy *Mózes* a század elején insurgents kapitány. Az 1808—10-ki nemesi felkelés Erdélyt is fegyverre szólította a francziák ellen. Az erdélyi insurrectio három lovas, három gyalogezredből állott; a gyalog ezred három zászlóaljából ezer-ezer fővel, a lovas ezred hét svadronból. Nagy *Mózes* egy ily marosszéki svadronnak kapitánya volt, hadnagya Gálfi Elek. Különösen az unitárius elem ott feküdt a keleti határszél védelmére, Besztercze vidékén, hová Lázár püspök papot eszközölt és küldött számukra. Ellenséget nem láttak ugyan, de 1808-ban ültek fel, 1810 mártiusában oszlottak fel.

Nagy *Miklós*, ki mint királyi pénztárnok hal el, 1811-ben maroskőri gondnokká választatott. Egyik nagy alapítónk, 1832-ben 17,000 frtot hagyományoz, s ugyanabban az évben meghalt, két fia maradt: József és Lajos, kikből Lajos még tanuló.

Az 1832-ik zsinaton Nagy István, Mózes, *Zsigmond*, Károly és Gergely consistorokká eskettettek, de hogy annyiféle Nagyok közül hová tartoznak, nem tudjuk.

Mig a káli Nagyok a patriában folytatják a családot, egy ág Kolozsmegyébe szakad, előkelő állást foglal, kik közül

Nagy *Lázár* már 1790-ben kolozsmegyei alispán, kora legmiveltebb, legszabadabb gondolkozásu férfiai egyike, ki a nélkül, hogy író lett volna, a nemzeti nyelv szinpadra vitelének kiváló bajnoka. A mult század végén fellendült színügy Wesselényi halálával válságra jutott. Egy állandó színház építése lett a mentő gondolat, mit Kolozsmegye vett kezébe. Az 1811-iki országgyűlés e célra adót vetett ki, a főurak páholy-váltság czimen ezer forintokat irtak alá. Az országgyűlés Nagy Lázárt, ekkor már főbirót, jun. 22-én építetű biztosnak választotta. De bármily nagy erélylyel látott hozzá, mint a színház homlokzata mutatja, 1813-tól 1821-ig épült, a beütött devalvatio pénzzavarai miatt. A színház nagy ünnepélyek közt megnyilt. Nagy *Lázár* 1824-ben bérlője s így a színügynek Mecenása

lett, míg aztán gyerekkorából kilépett. Ő vezette be a kolozsvári szinpadra az énekes színműveket.

Statusunk szolgálatában is korát megelőző gondolkodást tanusított. A kollegiumnak 1807-től, a Kolozskörnek 1809-től választott gondnoka. Jegyzőkönyveink a harminczes években tele vannak főkormányszéki rendeletekkel, melyek a secundát kapó tanuló ifjakat a tanulás folytatásától el akarják zárni. Tordán Gálfiék végre akarják a rendeletet hajtani. A consistorium 1830—32-ben a nyári közvizsgára Nagy Lázárt küldi ki, s mire visszajő, megakadályozza, hogy a secundát kapottak Kolozsvárra a philosophiára ne bocsáttassanak, a tertiától javasolja függővé tétetni. Még pedig azon érv alapján, hogy Kolozsvárt a retoroknak nem volt szokás klasszificálni, mérjenek egy mértékkel. Hogy egyenlő legyen a mérték, a classificatiót itt is elrendelték.

Gondolkodásának legkifejezőbb tanúsága, hogy Brassai tanárságra meghívatasának ő volt kezdeményezője. Mi nagy gondolat akkor, midőn a Salák az udvari cancellária szellemét képviselték, s ép ez időben az egyik a kollegium gondnokságától is visszalépett. A négy tanár közül Molnos Dávid a kolera áldozatává esett. Akadémista ifjunk nem volt. Nagy Lázár, ki már ekkor nemcsak öregúr, de szemevilága is messze hanyatlott, s ha consistoriumba hívtuk, mindig ott találtuk egy karszékben, az akkori kettős lábosház magyar-utezára nyíló ablakánál, mintha szeretett iskolájára nézett és gondolt volna: mit e lapok is közöltek, 1836 május 29-ikéről, Molnos halálától tehát néhány napra, meleg levelet ír Daniel Elek főcuratorhoz, Brassait mint kész és kéznél levőt, tanárságra ajánlja, azzal a megjegyzéssel, hogy klavirt is tanított, mi mint egyik előny, beszámítandó. Brassait 1837 február 8-án megválasztották. Valamint a színház felvirágzását, e másik nagy gondolatjának sikerülését megérte. Néhány óra, 1837 július 2-án meghalt. Helyébe kollegiumi gondnoknak az akkor átállt gr. Bethlen Ferencz választott, kit nem soká, 1840 jun. 30-án, pompával igtattak be. Fia

Nagy *Elek*, egyetlen gyermeke nejétől, Pápai Erzsébettől, kivel járai birtokát kapta. Szellemének méltó örököse 1816 január 13-án született. Nálunk tanult, tanítója Kovács István, a történész, a jogot 1834-ben végezte. Felesküdt a királyi táblára és a főkormányshékhöz, 1838-ban nősült, Gedő Józsefnek egyik, Teréz leánya után veje, neje után szentmihályfalvi birtokossá lett.

Közpályája Kolozsmegyénél kezdődött, hol 1845-ben már fő-

jegyző. Az 1841—42-iki erdélyi országgyűlésen Abrudbánya, az 1846—47-ikin Kolozsmegye részéről követ. Minden hazafisága mellett is a forradalmi mozgalmaktól távol maradt. Békés temperamentuma bele vitte, hogy nem birt ellentállani, hogy a forradalom után kolozskerületi biztossá neveztessek; majd törvényszéki elnökségre tétette át magát; s mire Erdély szervezése osztrák alapon 1854-ben bekövetkezett, visszalépett. A magán életből az 1860. oct. diploma által kilátásba helyezett alkotmányosság hívta elő. A helyreállított guberniumhoz consiliarusnak neveztetett. De a mint a bécsi kormány Erdélynek külön országgyűlést sürgetett, mint az unio barátja, az alkotmányosság barátaival együtt, ő is lemondott. A mint a kiegyezés elősze lengedezni kezdett, 1865-ben Nagy Elek a főkormányshoz ismét behivatott. Létrejött a kiegyezés és koronázás s azzal Erdély unioja, gr. Péchy Manó királyi biztos adlátussa lett. S miután e királyi biztosság 1872-ben beszünttetett, Nagy Elek végkép felmondott minden közéleti megbízatásnak.

Nagy Elek a mily kevés ellentállási erélyt fejtett ki magában az osztrák invásio ellen, ép oly erős lélek volt vallása védelmében, hol 1838-tól consistor. A szebeni kormány, miként az egész protestáns autonómiát, úgy egyházunkét is minden uton támadta. Székely Sándor püspöknek fizetést ígért, persze vissza lett utasítva. Főtanács gyűlés tartását 1850-ben csak nagy nehezen bírták megnyerni. Daniel Elek 1848 elején történt halálával a főgondnokság, a Székely Sándor 1853-ban történt halálával a püspökség jött üresedésbe. S mert püspökválasztásra kilátás nincs, Nagy Elek 1854 jul. 4-én főgondnoknak választatott, a vezetés biztosítva lett.

A megpróbáltatás sem késett sokáig. Megjött a Thun-féle Entwurf, mely iskolánkban a tanárok számát oly mértékben szabta meg, melyhez képest felével sem rendelkezünk. Iskolánkat a nyilvánossági jelleg elvesztése fenyegette. Nagy Elek vezetése élen statusunk hivei 150,000 frtot irtunk alá, a tanári kar létszáma fel-emelését lehetővé tettük. Következett a másik csattanás, vagy két tantárgynak német nyelven való tanítása: addig folytatták a feliratokkal való ellentállást, míg a Bach-korszak megbukott. Beteljesedett, hogy a ki magán segít, az Isten is segíti, Paget közbenjárására az angol unitáriusok 12,000 frttal segítettek s egy tanárjelölt akademizáltatása céljára 1000 frtos alapítványt tettek. S mire a rendszer bukásával a püspökválasztás akadályai is megszűnt, 1861-ben Kriza püspök lett, s autonómiánk révpartra jutott.

A Nagy Elek bölesesége, hitbuzgósága kellett ahoz, hogy a Bach-korszak válságos napjai annyiféle támadása ellenében megmentsen. Több országgyűlésen képviselő, főkörmányszéki tanácsos; s mint nyugalmazott ministeri tanácsos az erdélyi gazdasági egylet elnöke lesz.

Atyja emlékére is gondolt. 1858-ban tisztáztatta atyja számadását, a nemzeti színház építése korából, melyből az derült ki, hogy még az alap maradt adós 760 frttal, mit elengedett, s jegyzőkönyvileg megkapta, hogy a színház építését minden jutalom nélkül vállalta és végezte.

Utolsó éveit családjának, vallásának szentelte. Mint fiatal korában maga is irogató s hivatalai során minden állásának pennája, a közögyek s az irodalom gyarapodásában lelte gyönyörét. De végső napjaiban szélhűdés érte, 62 évre terjedt munkás élete 1878 jan. 7-én megszakadt. Férfi korából jól talált képe maradt fenn.

Csak leányai maradtak: gr. Bethlen Gézáné, br. Kemény Ödömné, Triangi és Boul grófnék. De a család ősfészkeben, Maros-széken Kálban és vidékén, Nagy Zsigmondban, ki 1868, Nagy Gergelyben, ki 1876, Nagy Istvánban, ki 1892-től consistor, tovább foly a család.

L. Keresztény Magvető 1878. 35. l. 1880. 392. l. 1881. 72—99. l. Erdély nev. családai, 191 l. Heti Lap, 1854. Dr. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színház története, 102 stb. lap.

XIV. A sepsi-szentiváni Szentiványiak.

Háromszék Sepsiszekének Szentiván falujáról vették nevöket, hol ma is, mint ősfészekben, otthon vannak. De a mult században a királyi tábla révén kiszármaztak M.-Vásárhely, onnan Kolozsvár környékére. Hodor Károly genealogusunk is ebben a véleményben van.

Székely primor család, gondolom a székely lustralajstromok is bizonyítják, mely leszármazását 1527-től ismeri. Szentiványi *Gábor* diák sepsii kir. pénztárnok Teleki Mihály oldalán 1690-ben esett el. Egy Szentiványit, mint kurucz kapitányt Rákóczi 1709-ben hajdukkal Zaránd megyébe küld. Kezdődött a családfa kiágazása, a megyékre terjeszkedése.

A nemzeti fejedelemség multával az aulicus családok a Szebenben állított főkörmányszék, a más családok a Vásárhelyen székelő királyi tábla köré csoportosultak, melynek állásait a családok

magok közt atyafiságosan kiosztották. Mert az ifjuság is itt végezte a joggyakorlatot, a székely fiuk kiházasodására kedvező ut nyílt. Így keletkezhettek

A kolozsvárvidéki hosszu-macskási ág, mely vallástörténetünkben közülök a nagyobb szerepet játszotta. *Zsigmond*ban tűnik fel, ki a Zsuki leányokra házasodik, a mult század közepén. Először elveszi Zsuki Pál leányát, Juditot, ki meghal. Második nejéül elveszi Zsuki Ferencz leányát, Zsuzsánnát, miből hosszadalmas per támad. A közügyigazgatóság perli vérrokonsági házasság czimén, mit a mi papi székeinken folytatott. S keletkezik jegyzőkönyveinkbe bevezetett terjedelmes emlékirata, mely a Zsukiak végsarjai leszármazási táblázatára sok világot vet, de nem annyit, hogy a mult századra teljes világításba helyezné. Mire ugy látszik pere megszűnt. S nejei után a vidék nagybirtokosai sorába emelkedett.

Hogy Hosszu-Macskás birtokába mikor jutottak, csak annyi bizonyos, hogy 1702 előtt nem, mert akkor még Kabos birtok. Itt rakta le a család fészket, de Doboka, Kolozs és Belső-Szolnok-megyében Fejérdén, Kozárvárnn, Mányán, Botházán szép birtok ura lett, s kezére ment Kolozsvárt a Zsuki-ház, melyről jó volna tudnunk, melyik volt. Hogy mily tekintélyes állást foglalt el, felhozzuk, hogy a főkormánysház az 1783-iki zsinatunkra egyik királyi biztosul őt küldte ki. Leánya, Kata, Somai Sándor neje lett Magyar-Derzsén, ki századunk közepére lejött.

Egyik fia Szentiványi *Sámuel*, ki 1790-ben regalista, mint kolozsmegyei alispán 1792-től kollegiumunk felügyelő gondnoka, 1807-től kir. táblai ülnök s 1811 jul. 6-án az idősb Daniel Elek halála által ürességbe jött főcuratorsággal tiszteltetett meg. Jegyzőkönyveink fentartották, hogy a püspök számára a kolozsvári határon egy földet vett. Neje dézsfalvi Simon Judit. 1819 mart. 20-án halt el maradék nélkül.

Zsigmond másik fia *Dániel*, kinek Váró Katától fia Szentiványi *Dániel*, ki 1813-ban lett consistor, s az 1818-iki névtárban mint kolozsmegyei szolgabíró és kollegiumunk felügyelő gondnoka jelenik meg. Pár év mulva, 1821-ben főbíró. Később kir. táblai ülnök s nekem is felügyelő gondnokom. Egy magas, tekintélyes szép férfi, már ekkor öreg ur. Meghalt 1850-ben. Első neje Lészai, második Herczeg-leány, Matild. Fia *László*, († 1870.), nekem kortársam, neje Cserei Erzsébet, ki özvegységre jutva, az ősi fészket idegen kézre juttatta, s bár fia született volt, a család ez ága kihalt.

A marosszéki nyárad-gálfalvi ágra térve, ismeretes törzse *Sámuel*, 1678-ban fiscalis director, kitől leszármazva később kiszakad a kolozsmegyei ág; egy más ág József utján, ki M. Terézia alatt testőr és kapitány, katholizál, Háromszékre szakad; míg a törzs reánk nézt egyenes ága Marosszéken vallásunkon marad.

Ez ágból *László* az 1796-iki országos névtárban Marosszék alkirálybírája és consistor. *György*, kinek neje Jármí Judit, vagyos ember. Az 1786-iki zsinaton jelen van; 1810-ben Marosszék derékszék bírájakép, az 1818-iki névtárban már mint maroskőri gondnok jön elő. Nyárad-gálfalvi malma vámját a kereszturi gymnasiumnak adományozza, 1814-ben okmányát a consistorium bekéri. Hogy neje 1820-ban erről a szombati vámról s a patronusi képék további kiszolgáltatásáról rendelkezik, a Jármíaknál beszéljük el. Szentiványi György 1830-ban meghalt, mert a vég hagyományfelbontás a férj halálához volt kötve, bár túlélte, felbontották. Csak leányuk volt, Zsuzsánna, Tolnai Jánosné, vagyona a Tolnaiak kezére ment.

A szentlászlói 1832-iki zsinaton négy Szentiványi van jelen: a macskási Dániel, *Sándor*, kinek neje Sala-leány, ki fiában kihalt, *Sámuel*, Marosszék táblabírája, kinek neje Bothos Ágnes, s mint Ozdi örökös 1832-ben a gálfalvi templomban, perli az Ozdi család patronusi ülőszékét; s jelen volt azon a zsinaton *János* († 1842-ben), marosszéki alkirálybíró, kinek unokája *János* († 1892-ben) soproni, majd budapesti tanár, 1889-től consistor, ki kiskoru fiában, Istvánban él tovább.

Ide tartozott Szentiványi *Mihály* († 1842.), a költő és publicista, kinek az akkori kormány utlevelet nem adott, hogy akadémiára küldjük, kiről íróink során fogunk emlékezni.

Ide számít *Sándor*, marosvásárhelyi árvaszéki ülnök, ki 1891-től consistor. S nem felesleges megjegyezni, hogy a mostan országos képviselő, Szentiványi Kálmán, Gálfalván lakó birtokos, a reformatus iklódi Szentiványiakhoz tartozik.

Az ősi fészekben maradt Szentiványiakra térve, mikor Henter Ferencz háromszéki főkirálybíró, a mult század elején, a Szépmezőről, Háromszék déli rónájáról, az unitáriusokat kipusztította: a nagyobb családokból egyedül a Szentiványiak maradtak velünk. Mikor 1718-ban a szentiványi s a vele egybeolvadt laborfalvi templomunkat elvették, Szentiványi Márkus János diák volt a gondnok, Laborfalvát nemcsak megtartották, hanem templomnak, mesteri laknak s temetőnek a Szentiványiak adtak telket. S bár azóta refor-

mátus és katolikus ágazatok keletkeztek, elismerésül minden Szentiványinak megadják a gyászharangozást.

A századunkra lejött nemzedékből: *József* (1811—92) 1832-ben a kollegiumban a secundánusok exactora, 1840-ben consistor. Később otthon köri gondnok, kiról, mint megyei tisztviselő, jó gazda, mivelte férfiuról a Ker. Magvető hosszabb necrologot hozott. Neje Szentiványi Krisztina. Öt fiut, öt fiunokát hagytak hátra. *Gyula* (szül. 1842 jan. 25.) 1867-ben ügyvédi vizsgát tett, megválasztatott consistorinak, Kolozsmegyében törvényszéki ülnöknek. A kir. törvényszékek rendezésekor, 1871-ben törvsz. bírónak, 1873-ban háromszéki főkirálybírónak, 1876-ban Háromszék és Brassó megye, 1877-ben Fogaras főispánjának neveztetett. Háromszéken megindította a háziipar ügyét, mire 20,000 frtot gyűjtött, alapította a háromszéki takarékpénztárt. Viaszatérve a birói pályára, 1882-ben a marosvásárhelyi kir. táblánál tanácselnök, 1887-ben kuriai bíró, 1892-ben a budapesti kir. táblánál tanácselnök, 1895-től Farnoson, Kolozsmegyében él, mint nyugalmazott. Gazdálkodik. Egyházunknál 1893-tól kolozsdobokaköri felügyelő gondnok. *Miklós* Háromszék főjegyzője, 1876-tól consistor. *József* S.-Szent-Györgyön albiró, 1879-től consistor; *Gábor* volt kir. mérnök Maros-Solymoson, *István* okleveles gazda Szilágyban, Czigányiba él, oda házasodva, gazdálkodik. A fiunokák számában ketten vesznek részt.

Ehez az unitárius ághoz számít a nőtlen Szentiványi *Zsigmond*, laborfalvi birtokos, megyei tisztviselő, kinek apja *Zsigmond* († 1897), *József*nek testvére s nekem kortársam volt. Jovialis ifju. A negyvenes évek elején Vásárhelyt vagyunk, hol országos vásár folyt s panaszkodnak a birtokosok, nincs a marhának ára, vannak idegen vásárlók, de csak nézegetik a kiállított jószágot. Mindjárt csinálók én árat, szólt, s pár perecz múlva hosszú kabátban, piros törökös sapkával megjelenik. Jertek velem. Egy fővel magasabban piroslott sapkája s lengett hosszú kék bojtja. Kezdem a bevásárlást, nehogy elkapkodják, Szerbiába egy falkát kell liferálnom: mondja, ismétli, variálja. Az eddig tartózkodó kereskedők neki rontottak. Megjött a marha ára. Ily ötletre most bankettet kapott volna.

Századunk közepén egy Szentiványi *György* a kereszturi gymnasiumnak 200 frtot adott. De nem felesleges megjegyezni, hogy ez nem a publicista, országgyűlési követ és képviselő s ha, mint régen mondták, az attikai só és svavítás nála is nem hiányzott volna, mondhatnók, szónok Szentiványi György (1816—71), ő a háromszéki katolikus ágból való.

XV. A magyar-déllői Jármyak.

A Szaboles- és Szathmármegyében élő Jármyak Erdélybe szakadt ága, kik magokat Szolnokról írják. Az Erdélybe szakadtak kezdetben a küköllőmenti Sövényfalváról írták magokat. A magyar-déllői előnevet Miklós vette föl, ki 1609-ben küköllői alispán, neje P. Horváth Anna, s így biztosan hitrokonunk; unokája, Ferencz küköllői főispán, ennek két fiától jön le az a két ágazat, melyből egyik századunk első, a másik századunk utolsó felében halt ki.

A mult században még nagynevű család. Nagy patronusok, kik a Zsuki, P. Horváth, Gálfalvi, Váró, Szentiványi, Szentkirályi családokkal házasodtak. Székely Sándor vallásunk történetében Jármy Ilonát 1740-ről a nagyobb adományozóink közt említi.

Kiben a dézsfalvi ágazat fiágban 1830-ban kihal, *Miklós* küköllőköri gondnok, 1829-ben nejével Váró Judittal 400 frtot irnak alá abból a mozgalomból, melyet a status indított, hogy collegiumunk részére egy ötödik tanári széket állíthasson. Maga Mikefalván szőlőt vég hagyományoz, melyben 1831-ben 119 veder bort szűrt a status. Leányok *Judit*, Szentiványi Györgyné, ki Gálfalvára szakadt, még 1830-ban végrendelkezett, úgy, hogy férje halála után bontsák fel, férje azonban a halálban 1830-ban megelőzte, végrendeletét felbontották, benne meghagyta, hogy a mit a kereszturi gymnasium részére évenként adni szokott, mi szombati vám lehetett, valamint a nyárád-szt-lászlói és dézsfalvi pap és mesternek a patronusi képét utódai is szolgáltassák ki.

Az életben maradt ágazatban György özvegye lehetett az a matrona, az a Jármyné, kit a tordai legátusok Dézsfalváról, mint legkegyesebb patronájukat levett kalappal szoktak volt emlegetni. Két fiok maradt: Dániel és Sándor, kik a marosmenti Buzás-Bessenyőbe szakadtak ki, mint nagybirtokosok.

Dániel 1830-tól consistor, küköllőmegyei szolgabíró. Neje Szentkirályi Veronika, kivel gyermektelenek maradtak, míg testvére épen nőtlen maradt. Az igazi táblabírák két tipikus alakja, kiknek az anyaföldből bőven jutott, de hogy a jobbágyok és zsellérek mennyi magot juttattak a földbe, s abból mennyit juttattak viszont a csűrös-kertbe, azzal ők nem sokat törődtek. A mennyi volt, annyit költöttek, a jobbágyok áldották, mint jó földesurakat.

Jármy Dániel († 1853,) nemesak a táblabírák, a forradalom előtti szolgabírák tipikus alakja. Dózsa Dániellel, kinek anyai nagy-

bátyja volt, a negyvenes évek elején, míg a táblán voltunk, sokat tanyáztunk nála, ott Vásárhely szomszédjában. Szolgabíró volt 25 frt évi fizetéssel, négyszer kellett bejárni járását. Fiuk megyünk a járásba. Minden falu avisálva lett, hogy mikorra várja. De avisálva voltak az udvarok is, mert oda szállt. Befogatott. Kopó, agár készült. Folyt a patriarkális vendégszeretet. Reggeli vagy ebéd után kilépett a lépesőre. Az udvarház vagy kastély lépesője előtt népcsoport, levett kalappal, élén a falusbíró és esküdtek. Panaszos egyfelől, panaszlott másfelől. Jármay referáltatott magának az egészségi s közbiztonsági állapotról, s kezdődött az egyesek panasza, az elszántás, elkaszálás, a csipés, harapás felett. Jármay hallgatta, s akkor a vádlotthoz fordult. Ugyan te János vagy Pista, milyen becsületes ember volt apád, nagyapád s voltál eddig te is, hogy eshetett rajtad ez meg? No, add vissza, többet ne legyen. Megnyugszol, vagy mégy az alispánhoz, főbíróhoz? Megnyugszom, a büntetést fizetem. Mert pálcázásról szó sem volt. Előállt a második, harmadik, tiz, huszadik: két óra alatt vagy harmincz oly per és patvar volt eligazítva szóval, egy sor írás nélkül, hogy most egy cancellária is alig győzi. Vitt a gróf főispánhoz Ignác napjára: pohárköszöntője hét országra szólott.

Sándor is elhalt a hatvanas években, s vele a Jármayak Erdélyből kipusztultak. B.-Bessenyő Dózsáékra szállt, testvérök J. Karolina utján.

L. Székely S.: Unitárius vallás története. 182. l. Erdély nevezetesebb családai. 129. l.

XVI. A martonosi Gálfiak.

Udvarhelyszéki székely család, mely a mig otthon megtartotta positioját, kilépett a székelyföldről, s egy ága Tordamegyében vezető szerepet vitt.

Gálfi *Ferencz* 1647-ben Udvarhelyszék királybírája. Gálfi *Elek* 1808—10-ben az insurrectio részére kiállított erdélyi hat ezred egyik hadnagya. Gálfi *Istvánt* 1781-ben ott látjuk a kövendi zsinaton. Fia Gálfi *József* 1796-ban megyei aljegyző; 1799-ben a tordai gymnasium felügyelő gondnokává választják; 1800-ban már alispán, s épített Barabás Dávid igazgató-tanárral az eddigi borona helyett kőből a rektori házat; 1803-ban aranyostorda körüli gondnoknak választják; 1808-ban bejelenti betegeskedése miatt lemondását, de nem fogadják el, Csipkés Elekben helyettest neveztek melléje; meg-

halt 1811-ben. Neje Luzsinszki Mária, testvére annak a huszárezredesnek, ki a Felek-oldalon életveszélyből való megmenekülésére kőoszlopot állított.

Lemondani akarása, szerintem, nem annyiban aggkorára, mint az aranyosszéki székely ifjak pezsgő vérére mutat, mely Barabás Dávid rektor elődjét, Fülöp Józsefet székéből kiüldözte, s Barabás Dávidot is arra indította, hogy itt hagyva tanárságát, mint a szájhagyomány fentartotta, azzal vált meg Tordától, hogy megy ő papnak oda, hol csak neki lesz nyakravalója, tehát a belszékelyföldre. S ide számíthat az a korrajzi adat, hogy nem kívánták meghonosítani Barabás Dávid azt a kezdeményezését, hogy a rektori háznál bormérést nyitott, abból a jogszokásból kifolyólag, hogy a tordai kebeles polgár saját termését maga mérhette ki.

Gálfi Józsefnek három fia maradt. *Antal*, megyei tisztviselő, kinek neje Pakó Rozália, s ki 1849-ben halt el. *Imre* huszárkapitány, neje Gál Henriette, kivel Bécsben élt és halt el; leánya ott operaénekesnő. S visszaemlékezésünk kíváló tárgya *József*, a tordai gymnasium hires gondnoka, ki 1787-ben született. Az 1818-iki névtárban még nem jelenik meg, mint gondnok, de már hozzá lett felebbezve az első összeütközésem a jogrenddel, hogy az abéabra, a silabizálásra nem tudtak megtanítani, mert a mint a betűket fejembe verték, az abe-abot átugorva, egyszerre olvastam; s mert a silabizálási félévet nem töltöttem ki, nem akartak olvasónak felvenni. Gálfi ez időtől mint minta ember, különösen mint az iskolai gondnokok mintája lebeg emlékezetemben. Az ő katonai fegyelmezni tudásával, a rend, esinosság, jó izlés terjesztő fáradhatatlanságával. Az ő jóságos szívével.

Gálfi akkor megyei pénztárnok. Háza ott van a Varga-utezában. Ott jött el az unitárius leányiskola előtt, mit Aradi Samu kitűnően vezetett, a papilak előtt, a melyben akkor aranyos-rákosi Székely Sándor épikus s később püspök lakott; a Veres hidnál volt a Pápai ház, hol ünnepelt pátronánk lakott; tovább balra esett neki a gymnasium; belépett a városházára, mely egyszersmind megyeház és Casino, hátul a városház volt istállója akkor színház: pár száz lépés az egész, Gálfi élete ennyi téren folyt le, s mégis mekkora tartalommal. Mert az említett pontok mindenike gondjainak, lelkesülésének egy-egy tárgya.

Csak a gymnasiumot véve, Gálfi egy gondolkodó fő, ki nemcsak végrehajt, hanem eszméket vet fel, azokat kidolgozza, keresztül

viszi. Mint gondnok 1825-ben kéri a főtanácestól, hogy a tordai diák az övig érő dolmány helyett, melynek 15 gombja, két felől annyi pikkelye volt, viselhessen hosszabb, térdigérő dolmányt, atil-lát: mit tiz gombbal megengednek, pedig a kolozsvári diák még mentés. Pár év múlva, 1827-ben Gedő József gondnoktársával s egyszersmind köri gondnokkal együttesen, az iskola részére rendszabályt dolgoznak, mondhatni alkotmányt szerkesztenek 24 pontban: a főtanács elfogadja azzal a megjegyzéssel, hogy a tanítás rendjének főtanodánkéval mindenben egyformának kell maradni; s a rendszabályt Kereszturra is kiterjesztették. Rectorunk Szabó Sámuel, ki száz évet élt, akkor már gyengült hangja reszket, írása ezikezik: Gálfi 1829-ben előterjesztést tesz, hogy seniort, exactort, osztálytanítókat Kolozsvárról küldjenek. Mi annyit tesz, hogy a rektorságba fiatalabb erőt lát szükségesnek. Mire Daniel Elek főgondnok kiszállt. Székely Sándor a pap bevonatott az iskola ügyeibe, rektor lett s következett Darkó. A gymnasium szervezése be volt tetőzve.

Pátronánk alsó-járai Pápai Istvánné, Gyulai Zsófia 1828-ban meghalt. Gálfi, kinek az iskola anyagi gondjai is szíven feküdtek, oct. 5-ről értesíti haláláról a képviselőtanácsot, s egyszersmind tudatja, hogy három szőlőjét, majorját, kiskövesutezai házát az ekklesiának s az iskolának hagyományozta. Később jelenti, hogy a rokonok a végrendeletet megtámadták, mert testvérének, Gyulai Klárának is része volt benne. Végül 1830-ban Szigethy Sándor ekklesia gondnokával javaslatba hozzák, hogy a status becsárban engedje át az örökösöknek, a becsűár 7287 frt: felhatalmazást kapván, a pernek ez áron véget vetett. S megyei pénztárnok létére, mint pénzügyi capacitást 1830-ban Simén Elekkel a status őt küldte ki a közpénztár alapos átvizsgálására.

De hogy a realis fő alatt nemesak humanus, de esztetikus szív dobogott, emlitsük fel, hogy a fennebbi évben az unitáriusok tervbe vették volt régi énekes könyvünk felújítását, mivel leginkább Székely Sándorra, papunkra, tanárunkra gondoltak: a bizottság elnökévé Gálfit nevezték. Mint megyei pénztárnok, rendesen főispáni helyettes, később alispán. Mint kulturánk, színészetünk és irodalmunk barátja, sőt titokban munkása, a Szechenyi kezdeményét folytatólag alapítják a tordamegyei Casinót, mit 1833. jan. 12-én nyitnak meg, Eresei József megyei főerdész és író, prof. Nagy Ferencz író, akkor tordai pap, Szabó Sámuel megyei tisztviselő, a rektor fia szónoklata mellett; a diszszónok Gálfi volt. Hogy közpályafutá-

sát bevégezzük: az Unionak, minden liberalis gondolatnak, mozgalomnak lelkes barátja, s 1848-ban hajlott kora daczára városnegyede nemzetőri századparancsnoka.

Igy él, így jelenik meg emlékezetemben, férfikora legszebb virágjában, pályafutása magaslatán. Egy magas karesu férfi, nemes vonásokkal, Röntgen-sugarakként veséig ható fürkésző szemekkel. Hogy szép lelkének szép gondolataiból nekünk tanulóknak is jutott: beszéljen az, hogy Gálfi Fejér Mártont, Kovácsi Zsigát s velek famulusnak Dengyel Samut, mind kövendi fiukat, saját költségén egy kanikulára Szebenbe küldte a Tránzsamentbe, a Tereziánium kis katona-iskolába szépirást tanulni, hogy minket aztán tanítsanak. Aradi, a kántor-leánytanító egy mivelt férfi, muzsikai talentummal, ki minket is az egyházi énekekre tanított: Gálfi felütötte harmonia tanítónak; maga irta a szöveget, Aradi komponált s Tordán a harmonia előbb virágzott, mint Kolozsvárt. S hogy harmóniánk szövegeit s az akkori műkedvellői poesis izlését ismertessük, maig is fülemben cseng ez a kezdet: Foebe, kinek isteni — tüzképed az éjjeli — setétségét szétfutja. Vagy a másik tavaszi dal kezdete: Ünnepi pompás fényességgel tündöklő vidám kikelet. S még virágosabb szavakban áradozó folytatása: S a rózsás rétek és bérezek vig örömmel, nyájas és szelid érzésekkel töltik el a muzsák kebelét.

Gondja volt a gymnasium könyvtára, melyet lajstromozott, s névalírással megjegyzett, gyűjtést indított Kolozsvárt. Így jutott oda egy Virág Benedek fordította Horatius, melynek czimlapján bámultuk ezt a veres plajbászolást: Végh Sámuelnek, Virág Benedek. Sőt a kollégium könyvtára is gondol: 1834-ben jelenti a consistoriumnak, hogy Nemes Sámuel antiquarius árulja a collegium három leveles bikfa zsidó bibliáját, mit Lázár Istvántól, Lázár püspök unokájától vett. Gondja volt az iskola jövedelmeire: 1832-ben felir, hogy az ágy- és tandijakat emeljék vissza: a más vallásuak 2 frt váltó helyett fizessenek hármat; 1833-ban, hogy a gyermek fizessen ágyhelyért 50 p. krt, a diák ugy sem fizet.

Hogyan csepegtette lelkünkbe a rendtartást, szolgáljanak a jelenetek, hogy vasárnaponként jöttünk ki a templomból, megállt a rektori lak ajtajába, mi mint annyi kis katona párosan defiliroztunk előtte be az iskolába: megállj, az a esizma; az a nadrag, kabát, kalap; a diákoknak az a nyakravaló, öv, az a be nem gombolása az atillának. Gondja volt az ifjuság játszani járására a berekbe, dobbal, zászlóval, harmóniával. Fa dobunk mellé egy réz dobot,

régi kék zászlónk mellé pár erdélyi színű zászlót esínáltatott. Mikor szerda, szombat délután vonultunk, ott állt háza ablakában, dob pergett, zászló lengett, a hármónia zengett, de még a lépés taktusára is kellett ügyelnünk. Kit ki akart tüntetni, dicséretkép magához ebédre parancsolta, hol Gálfiné is a szeretetreméltóság példányképe volt. Illemtanárt tiszteltünk benne. Miként Iszlai Kolozsvárt, a gondnokságról 1843-ban ő is lemondott, sajnálattal fogadták. Nagy kort ért el, 89 éves korában halt el 1876-ban. Örökösénél, Czakó László ügyvédnél, négy kötet költemény kézírata maradt fenn.

A tordai ág kihalt. De az otthon maradottak folytatták a családot. Századunkban két testvér nyomult előtérbe: Gálfi *Sándor* és *Mihály*, fiatalsága mindkettőnek a forradalom előtti időkre esik. Feltűnő szép férfiak, eszes emberek, a nemzeti eszme bajnokai. *Sándor*, ki 1832-ben még a kollegiumban van, később népies költő, a székely népköltészet maradványai buzgó gyűjtője, ki Krizát a Vadrózsák című gyűjteménye szerkesztésében nagyban segítette. A Kriza—Szentiványi-féle Remény egyik legbuzgóbb dolgozótársa; meghalt 1892-ben. Gálfi *Mihály*, ki 1838-ban végez, a forradalom előtti ifjúság tipikus alakja. A szabad szó embere, s a vívók közt kiváló tekintély. A forradalom után a Mach-féle nap- és holdforradalmi társaság részese. Mi felfedeztetett s következtek a bebörtönzések, s Gálfi harmadmagával 1854. márt. 10-én kötélhalált szenvedett ott, a hol M.-Vásárhelyt emléköknek a közrészvét emlékoszlopot állított.

Most Gálfi Sándor fia *Kálmán*, udvarhelyszéki főszolgabíró, s Kolozsvárt dr. Gálfi *Endre* nyugalmazott ezredorvos s fia *Gyula* katonatiszt, folytatják a családot.

L. Erdély nev. családai, 94 l. Orbán Balázs, Torda város története, 464 l.

XVII. Az iszlói Iszlaiak.

Marosszéki székely primor család. Nyárad-Szent-Lászlóinak is írják, ottan is lévén birtokuk. Küküllőmegyébe is kiterjedtek. A Maurerekkel, Siménekkal jöttek sógorságba.

A fejedelmi kor vége felé jutnak felszínre Gergelyben, kinek fia Miklós, s ennek fia *István*, ki 1763-ban marosköri gondnok, kit *Sámuel* fia váltott fel a gondnokságban, ki 1787-ben halt el. Sámuelnek *István* testvére folytatta a családot, kinek egyik fia *Miklós*, ki mint az iszlói eklklésia patronusa halt el 1831-ben. Másik fia

Iszlai László, az én kedves emlékü kollegiumi felügyelő gondnokom. Jegyzőkönyveinkben 1812-ben merül fel; mint utolsó évi diák, kérelmezi, hogy miként mások is, a fisika mellett, ő is hallgathassa a lyceumban a jogot. Nem engedték meg, sőt a többinek is betiltották. Consistorrá 1833-ban lett s a központból több megbízatást kapott. Az 1837-iki országgyűlésen királyi hivatalos, főkor-mányszéki titoknak, s mint ilyen, 1838 aug. 23-án a lemondott Sala Mihály consiliarius helyére kollegiumunk felügyelő gondnokává s az iskolai törvényeket revidialó bizottság elnökévé választatott.

Beigtatására nagy volt az előkészület, már azért is, mivel a megválasztott másik gondnokunk, Bethlen Ferencz gróf beigtatása is egyszerre terveltetett, de a gróf oroszországi vadászatából nem érkezett meg. Beigtatása 1839 jan. 13-án folyt le. Brassai felolvasta a választási jegyzőkönyvet, Székely Miklós püspök a beigtató biztosok nevében beszédet tartott. Mire Iszlai egész programbeszéd-del felelt: nyilatkozott a diákság egyenruhája reformja ügyében; majd a tanítás és tanulás, végre a fegyelem s erkölcsi magaviselet kívánalmait tárgyalta. Egész didaktikai felolvasás, melylyel magát az ifjúság érzelmeibe mintegy behizelegte. Az ifjúság részéről Kelemen István, a későbbi esperes fogadta.

Egyike legjobban reátermett iskolai felügyelő gondnokainknak. Rendtartó, de jóságos. Mindenekelőtt a harmoniát vette gondja alá, mesterét ő fizette. Előbb titkára Konez Sándor tanított, ki mint Enyedről kikerült, bizonyos tehetséggel birt. Később az Erkel testvérek egyike, ki akkor Kolozsvárt nyelv- és zongoramester, de nem Ferencz, az operák szerzője, hanem János. A magyar zene még aludt. De már feltűnt volt Mester Károly Enyeden, a Szózat első zeneköltője. Erkel német compositorokat vett elő, nekem adatott fel a szövegeket magyarra tenni, s hogy mily német szellemben vezetett, tán a legelső, mit tanított, a Rajna dal vala.

A szónoklatnak és szónoklattanításnak is nagy barátja volt. Még fenállt az a szokás, hogy bőjtben az ifjúság részéről két diák perselylyel ott állt a templom kimenetelénél, a hivek adakoztak, az exactornak bőjti prédikatiót kellett a templomban tartani. A jogászok voltak az exactorok választás utján, mint exactor megtartottam a bőjti prédikatiót. Jött Iszlai livrés legénye, a méltóságos ur ebédre hivat. Legyek pap, folyt az ebéd felett. Mikor bucsuzom, egy arany verte a diák markát. Így bánt el másokkal is.

De hogy arra térjünk, mire legnagyobb sulyt fektetett, a rend

és fegyelem fentartására, mi ellen revoltáltunk, annak korrajzi háttere van. A nagyobb fegyelmet a Gubernium átírásai sürgették, s annak is meg van oka. Hogy rövidek legyünk, 1819-ben ellopják a német szintársaság sugókönyvét s az előadás félbe szakad: vegyes bíróság vallatott, végül is csak az ifjuság közt marad fen a gyanu hogy a katolikusok közül Dimény József, később tordamegyei alispán, s tőlünk Molnár Miklós, később esperes, hajtották a csínyt végre. Később visszakerül a német szintársulat, 1832-ben a színészeket hazamentőkben pufálják: a gubernium katonaőrjáratokat rendel. Nálunk a főtanács 1832-ben elrendeli az iskolai törvények revisióját. Sala Sámuel ítélőmester elnöksége mellett, Székely Miklós, a későbbi püspök, bölöni Farkas Sándor személyében bizottságot küld ki. A gubernium 1833-ban ismételten sürgeti a fegyelem szigorítását. Lefolyt az 1834-iki hushagyókeddi forradalom, melyben minden collegium előtt elhangzott, ad arma, fegyverre. A törvényrevisio sehol, mert az elnökség aulicus, a bizottság tagjai a korszellem emberei. A nézetek összeütközése a képviselőtanács és főtanács közt is kitör, mi 1837-ben azt a főtanácsi határozatot idézi elő, hogy a képviselőtanács ne legyen többé a rectorale forum felett felebbviteli hatóság, mi annyit tesz, ne álljon az ifjuság mellé. Az aulicus befolyás felyülkerekedése az ifjuságot tüntetésekre ragadja. Mint jegyzőkönyveink mutatják, 1837 jun. 12-én az iskola udvaráról harmadszor dobnak be egy ablakot, mert a Salák ablakát nem dobhatják. Foly a vizsgálat. Gál László s a Tordán most is élő Veres Károly secundanusok gyanu alá jöttek; decz. 19-én ismét repülnek a téglák, a vizsgálat még szigorubb, az iskolát szobafogságra vetik. De azért a tettest kipuhatolni nem lehet. Már kezdetől fogva Székely Sándor rektor helyett a fiatalság kedveltjét, a pár hónap óta tanárkodó Brassait bizták volt meg a nyomozással, ő tudja, mi nyomra jött, elég, hogy — a mint életiratában is említém — összegyűjtötte a fiatalságot, beszédet tartott, s jelenthette, hogy több ablakverés nem fog lenni.

Ily körülmények közt vajudott az 1780-iki iskolai törvények revisioja, mire Sala a collegium gondnokságáról s a törvényalkotó bizottság elnökségéről lemondott, s jött helyébe 1838 augusztusi főtanácsoson Iszlai, ki mint főkormányiszéki titoknok, maga is aulicus. S létre jött a törvény, mit az 1839-iki augusztusi főconsistorium megerősít. S következett az a jelenet, hogy a midőn az iskolai év kezdetén esengettetnek, hogy a törvényeket kihirdessék, az ifjuság a

nagy terembe felgyül, s midőn Iszlai gondnok és Székely Sándor rektor belépnek, oly pokoli lábdobogtatás, padverés kezdődik, hogy a kihirdetésről szó se lehetett. Visszavonultak, s már megvoltunk szokva, hogy mire kiérünk, az iskola kapuja zárva lesz. Száraz ebédre szorultunk. De jött délután Brassai. Szószékre lép. Tudatja, hogy Iszlai nem akar rectorale forumot, nyomozást, legyen amnestia, de a törvénynek fel kell olvasatódni. Ha Brassai mondja, akkor hadd olvasódjék.

Bár a törvény keletkezése háttérében is látom a kitérést, a mennyiben tán én is hozzájárultam a tüntetéshez, s hogy ifjukurunk rakoncátlansággal ne bélyegeztessék, korrajz tekintetéből kettőre kell kitérnem, arra, hogy mi volt s mi nem volt abban a törvényben, vagyis miért revoltáltunk.

Nem volt benne intézkedés a tanítás nyelvének nemzeti nyelvünkkel való helyettesítéséről, s nem emlékezett meg az egyenruha korszerűbbé tételéről. Hegedüs Vásárhelyt, Péterfi Enyeden, már a huszas évektől magyarul adták a reformátusoknál a filosofiát, nekünk Székely Mózes még diákul adta. Brassai a mint 37-ben belépett, a történetet, földrajzot diákul kezdte, magyarul folytatta, a diák és tanár közt az érintkezés diákul folyt. Lehet, hogy az ifjuság háborgására, vagy a negyvenes évek hajnalodására, az 1840-iki bölöni zsinat változtat a ruházaton, sötétkék térdig érő atillát, csakófejú kalapot, magyar nadrágot, stiblit rendel. Az atillát tiz gombbal, két-felől annyi makkal rendelik, de a makk már régóta csak történeti emlék, mert a kurta dolmány már régóta eltűnt, Gálfi a mint Tordán az atillát behozta, Kolozsvárt is atilla járta, és makkot, pikelyt, dolmányt hogy rajtunk láttam volna, nem emlékszem. A ruha reform kivivatott, de a nyelvkérdésben csak annyi ujjítás, hogy a gyermekeknél a plagát eltörölték. De egy év múlva, 1841 meghozta a tanítási és tanulási nyelvnek magyarra változtatását. Végre sem volt benne a kért pantallon viselés megengedése.

Ha azt vesszük már, hogy mi volt benne a törvényben, mi ellen tüntetni kívántunk, első sorban az addigi megintés, templomba járás, s más ily büneseteknek pénzbüntetésre való fektetése, különösen a büntetés 4 pengő krajezártól 2 frtig járó fokozása, mi az öt gombon alól begombolódzásért, s az öv elfelejtéseért is kijárt.

Visszatérés volt a mult századok pénzbüntetésére, arra az alapra, a midőn a diák minden héten kikapta a divisioját abból a kollektából, mit az esperesek szolgáltatnak be, tehát volt miből levonni,

most pedig a zsebből kellett fizetni. A mellett a secundánusok is egy törvény alá vonattak. De volt mégis benne haladás. Eltörölték a lefokozást, vagyis a neutralistává való kiakolbolitást, eltörölték a neutralistákat; a dohányzás tilalma megszűnt; rektori engedély mellett megengedték a színházba és bálba járást; valamint hogy a diák is leülhessen az éneklés alatt. Ily törvény keletkezett Iszlai elnöklése mellett, próbálta is keresztül vinni. A tanítás megrendszabályozására 1839-ben pedagogarkát indítványozott, a gyermekeket Brassai kezébe adta, a diákok megfegyvelmezését magának vette.

Egyesekkel szemben kérlelhetetlen. Már jogászságom utolsó napjai járták, fekete nyakravalónk volt, piros szélüt találtam venni, kötni, talált az utcán, másnap fel voltam jelentve. De mire találták volna fel a diákesinyt. Ültük az utolsó esküdt széket, mire nyakravalómra került a sor, a pajtások elpárologtak s az elnöklő senior-nak constataltam, hogy határozathozatalra a kellő szám hiányzik. Hivatott Iszlai, ez a maga esze volt, dorgált mosolyogva.

Igy váltunk el, s mentem cancelláriára. Hol akkor az volt a szokás, hogy a patronusok a szegény legényt elhelyezték oly családokhoz, kik Vásárhelyt szoktak telelni, irtoknak, számvevőnek, flóta, gitár, énektanítónak. A piros nyakkendővel ott sétálunk Dózsa Danival az országuton: jött a korondi fürdőről. Magok mit esinálnak itt? Ignác napjára jöttünk gr. Haller főispánhoz s magánál tartott. Most már a táblán van? Igen. De hát van pénze? Gyűjtöttem valamit. Nem akartam mondani, hogy kiadóm, Tiles könyvkereskedő gratiájából adom az urfit. Előveszi névjegyét. A mint Makfalvára mennek, adják be Kelementelkén. Pár nap múlva, midőn beadtuk, ebéd után a kocsi előállt, kocsiztunk. Dózsához érünk. Jön a lovas legény, hivat a báróné kettőnket vasárnapra ebédre. S ott feküdt Iszlai levele, melyből kiderült, hogy Iszlai fel volt kérve, ajánljon a télire egy táblai irtokot nagy kisasszonyok számára felolvasónak. Így volt akkor szokása a patronusoknak kegyeltjeiket valamely álláshoz juttatni.

Másokról sem feledkezett meg. Egy apát tiszteltünk benne. Nemcsak a fegyelem, tanítás, a szép iránt is magas érzéke volt. Járjunk a lyceumba rajzolni tanulni. Tanuljunk valamely muzsikát, s ha valaki pénzről szólt, fizetés volt felelete. irtokával dalkört szerveztetett az iskolában, majd Erkel János díját fedezte. Nagyban befolyt izlésünk emelésére.

Iszlait gondnokságából az új idők sodorták ki 1843-ban.

Nőtlen volt, A család a küüllőmegyei sárosi ágban foly, melyből Iszlai *László* az 1796-iki névtárban mint küüllőköri gondnok jön elő. *Lajos* küüllőmegyei ügyvéd, 1833-ban, *László* sárosi birtokos 1876-tól consistor.

L. Erd. nev. családai, 128. l.

XVIII. A homoród-szentmártoni Birók.

Nem hiában van ezimerőkben a toll, eszes emberek. A szóhagyomány szerint Csikból szakadnak Udvarhelyszékbe, György Báthori Gábor cancelláriája jegyzője. János származott Udvarhelyszékre, kinek fia Bálint ifjú korában fejedelmi pohárnok, 1689-ben pedig, mikor már a török vagy osztrák kérdése fel volt vetve, az esett meg vele, hogy, mint Bethlen Miklós önéletiratában írja, szókimondásáért kakastollas koszorúval Fogarasban pellengérre állították.

A mult század elején legelőkelőbb családaink egyike, kik az akkori mozgalmakban résztvettek: Biró Sámuel neje Daniel, testvére Sándor neje kénosi Sándor leány. *Sámuel* a Rákóczi forradalom után 1713-tól országgyűlésileg választott főkormányshéki consiliarius, s alkalmasint attól az ötletből, hogy a kolozsvári óvári főiskolánkból kimozdittattunk, s a piaczi főiskolánk a lezajlott forradalom alatt és miatt mintegy kétezzé vált, egy eszmével gazdagított. Ugyanis nem látva még a fergeteget, 1712-ben, többek nevében levelet intéz a kolozsvári központhoz, melyben iskoláztatásunk decentralizációja eszméjének hangot adva, projectálja, hogy Erdély minden megyéjében, székely székében főiskola állittatnék, melyben politikai tudományok is tanittatnának, mi annyit tett, hogy nem csak bölesészeti, de jogi tanszék is állittatnék. Kolozsvár ellent mondott e decentralizatiónak, mint magát kifejezte, azért is, mivel a székely fiuk téli diákok, nyári parasztok. Vagyis, hogy az egész iskolai évet pontosan kiállják, nem csak akkor, de mint jegyzőkönyveink mutatják, még félszázad mulva is csak nagy nehezen voltak reá birhatók. De nemcsak a kolozsváriak ellentmondásában, a mindjárt bekövetkezett mostoha idők támadásában is megtört, mert négy év mulva, 1716-ban, a kolozsvári második collegiumból is csak a csengetyüvel kezünkben vonultunk ki. S Biró Sámuel e felszólalása még sem hangzott el, hová az udvarhelyszékit proponálta, Kereszturott, hol szintén birtokos, habár nyolczvan év mulva is, eszméje megvalósult.

A mint a kolozsvári iskola és templom elvétele után a lelkek vihara kitört, s 1718. ápr. 8-án fenmaradni akarásukat proclamálták, a zászlót Biró Sámuel kezében látjuk. A hét kinevezett főgondnok elseje Biró Sámuel, mely megbízatását haláláig 1721. jan. 15-ig buzgósággal viselte.

A Biró család már az ő idejében több ágra szakadt, elpártoltak tőlünk. A mely ág velünk maradt, még megérte a sz.-kereszturi gymnasium létesülését. Ezek közül Biró *Zsigmond* 1791-ben mint udvarhelyszéki gondnok hal el. Biró *Mózes* és *József* mint consistor jelen van 1793-ban főtanácsunkon. És fellépik, ki nagyapjuk eszméje megvalósításához hozzájárul.

Biró József, ki 1762-ben születik, a kilenczvenes években már buzgó consistor s támogatja a székely-kereszturi gymnasium létesítésének megszavazását, mi ott terjedelmes curiájától nem messze 1792-ben épülni kezd fából. Méltatva ügybuzgalmát, 1799-ben kereszturi köri, 1813. jul. 4-én a gymnasium egyik felügyelő gondnokává választják, s 1818-ban a gymnasiumot közadakozásból kőből kezdi építtetni. Az 1833-iki ürmösi zsinaton fiával együtt még jelen van.

A gondnokságban fia *József* váltja fel, kit 1836-ban választanak meg. Már az 1834-ki országgyűlésen királyi hivatalos. A negyvenes évek elején vendége voltam a már öreg urnak. Neje s leányai képezték családját. Udvara, asztala a régi jó időkre, fejedelemskori szokásokra emlékeztetett, mi bennem, városi emberben, maig tartó benyomást hagyott. Az Approbata félmagyar féldiák szólamai, a persze, denique, apropo, pro forma, s a század elsőfele társalgási nyelve hasonló szavai még neje és leányai ajkán csak ugy peregetek. Az appetitus, a placeát, appetálja, repetálja, quadraginta guttas, a nexus, successio szavak egymást üzték.

Biró József mint gondnokunk halt el 1847 május 25-én. S hosszason virágzott családjá unitarius ágát sirba vitte. Fia István, ifjan halt el, négy leánya után női ágon is kihalt. 1846 sept. 26-ikáról a kereszturi népiskolának 4000 pfrtot adományozott.

XIX. A tarcsafalvi Pálfiak.

Ott a Hargita alatt, Udvarhelyszék Fejér-Nyikó völgyében, fekszik Tarcsafalva, hol a Pálfiak az aristokraták, mert a vidék magasabb rangukat nem terem. Itt él ősei bölesőjében a régi székely család, mely nagy családjainkkal összeházasodva, csaknem egy magára áll abban, hogy közülök nem avertált senki.

Udvarhelyszék, illetőleg a volt Keresztur fiu-széknek ők voltak hangadóí unitarius részről, míg a reformatusok részéről a Sebesiek és Ugronok, a katolikusok részéről az Ugronok adták a politikai jelszót. A mult század eleji katasztrófánál az 1718. ápr. 8-iki conventiculum P. *Mihályt* Udvarhely körü gondnoknak nevezi.

Háromszék az ó-, Udvarhelyszék az új-testamentumból szerette venni keresztneveit. A keresztnevek a székelyeknél családnevekké váltak. Később divatba jött a „fi„ rag s Pál és Gál fiából lett a Pálfi, Gálfi, kiket most már alig birunk szétválasztani. A tarcsafalvi Pálfiakkal szemben is, ott állanak a gagyi Pálfiak, kik Udvarhelyszéken s egyházunk mezején is szintén nagyban szerepelnek. Az 1505-iki forradalmi állapotban a 17 székely bírák közt Pálffi Lukács, a törzs, már ott szerepel. S ennek fia, vagy unokája Péter 1589. máj. 10-éről tordátfalvi és beneczédi rész jószágaira új adományt vesz. A Pálfiakra még Fancsalí ismert gyűjteménye sem nyújtván teljes tájékozást, ott vesszük fel a további fonalat a tarcsafalviakra, hol egyházi jegyzőkönyveink biztosan vezetnek.

Pálfi Zsigmonddal kezdjük, kinek fia Mózes, 1767-ben Bethlenfalvára ezimezve, levelet ír. Hogy ez időben és idő után mennyi a Pálfi, alig birunk számot adni. Pálfi *Mihály* 1778-ban udvarhelykörü gondnok. Pálfi *Dénes* († 1794.) szintén Udvarhely körü gondnok. Az 1785-ki zsinatot Tarcsafalván tartottuk, nem kevesebb, mint kilencz Pálfi volt jelen. Ugyanis, az említett Dénes s egy ifjabb Dénes mellett, István, Sámuel, Antal, Mihály, Ferencz, Elek, s a levélíró Mózes, kik közül Samu gagyi lesz.

Pálfi *Mózes* az a levele, mi a Magvetőben jelent meg, nem csak a család szókimondó nyíltságát, de a mult század sötétségét is jellemzi, melyben a gálfalvi Ozdi család egy tagja, Ferencz, Bécsbe jut, 1762-ben kitér közölünk, Mária Terézia és József trónörökös jelenlétében kereszteltetik át, helyben aranylánczot akasztanak nyakába s aztán fényes carriert csinál. Éppen ez időben öt évvel későbből Pálfi Mózes kiállítja e bizonyítványt, mennyire ki voltunk zárva, minden közpályáról.

Pálfi Mózes a Mária Terézia alatt viselt második burkus háboruban, mint önkéntes sorba áll, a katonai pályán marad, Brünnben szolgál, kapott és küldött levelei a generalis kezén mennek át. Ebben az 1767. jun. 1-éről kelt levelében panaszojja, hogy atyja utolsó levele nem jutott kezéhez, s folytatólag elkesergi atyjához, hogy megválí a katonaságtól, mert religiója miatt tisztségre nem viheti

s e szavakra fakad: „mintsem pedig religiómat elhagyjam, inkább koldulni megyek; jóllehet, oberleutinandságot már is mindjárt kapnék, ha el akarnám hagyni vallásomat“. Így nyilatkozik Pálfi Mózes Corporál s aztán megírja, hogy mivel úgy látszik, hiába kér, várakozik, tiszti obsitot nem kap, tehát megindul s reméli, hogy két hónap alatt haza ér. Szerencsésen hazaérkezett, Udvarhelyszék alkirálybirája s a kereszturi gymnasium egyik megalapítója lett. Hogy P. Mózes ide tartozik, már az is bizonyítja, hogy levele Tarcsafalván maradt fenn.

József császár türelmi patense után a Biró Sámuel által 1712-ben projectált kereszturi gymnasium kérdését a sz.-kereszturi kör veszi fel, 1789-ben folyamodnak a zsinathoz, engedné meg egy normalis iskola felállítását, a német nyelv bővebb tanulása indokából. De miből, volt a zsinat kérdése. A tarcsafalvi és gagyai Pálfiak vették kezökbe az ügyet. Körlevelet szerkesztettek, benne 1792 decz. 9-ikéről hivatkoznak a görögökre, kik oktatásügyük fejlettségének köszönhetik boldogságukat; hivatkoznak arra, hogy elmultak az idők, melyben templomainkat sem szabad volt ujitani, ifjaink hiába tanultak, mert sem katonai, sem politikai renden elő nem mehettek, procuratori, prefectusi állásnál többre nem vihették: most jó idők járnak, felszólítják a székelyföldi hiveket, alapítsanak Sz.-Kereszturon kollégiumot. S ezt az adakozásra való felszólítást Pálfi Sámuel indítja körutnak Kobátfalváról, mint köri inspector curator.

Az aláírás szépen gyűlt. Hogy fenről akadályt ne gördítsenek, egyelőre normalis iskolának tervezték, a német nyelv tanulhatására: a Josefi-rendszer bukása után effélére nem volt szükség. Mivel most nem terveztek kollégiumot, mint kezdetben, a status 1793-ban alapítását elfogadta, végrehajtására a zsinat P. Horváth főgondnok mellé k. Sándor Mózust, Pálfi Mózust, Demjén Józsefet, később Pálfi Sámuel köri gondnok mellett Pálfi Mózust, s udvarhelyszéki alkirálybirót k. Sándor Józsefet, Jakabházi Pált, Mátéfi Istvánt, Simén Andrást küldték ki; pénztárnoknak ifj. Pálfi Dénest kérték fel. S azzal székelykereszturi algymnasiumunk épülni kezdett. Igaz, hogy egyelőre csak fából. Hogy az első négy szobát beneczédi erdeikből a Pálfiak építették, kutfőink feljegyezték. Felépült s 1794-ben abrudbányai Szabó Sámuel igazgató tanárának választották. A kolozsvári kollégium, a tordai algymnasiumunk mellé a székelyföld részére megnyílt a másik algymnasiumunk. Honnan ez időtől csakúgy ömlenek a székely fiuk Kolozsvárra.

Az iskola építtető Pálfi Sámuel 1899-ben meghalt, ki után a taresafalviak közül nekünk legidősb Pálfi Dénes, a gagyiak közül a nekünk idősb Pálfi Zsigmond folytatják a gondnokságot. Dénes három fiat hagy maga után: *Eleket*, a később alkirálybirót, ki osztályrészül Benczédet, *Dénest*, ki Taresafalvát, *Jánost*, ki Kűsmődöt kapta. Egyik tisztviselő, másik gazda, harmadik politikus.

Pálfi *Elek*, ki 1832-ben lett consistor, Udvarhelyszék alkirálybirója. Mi annyit tesz, hogy a Székelyföld hét székében, Udvarhelyés Marosszékbén a recepta religiók paritása annyira megtartatott, hogy még a főkirálybiróság, mi annyit tesz, hogy főispánság is, köztök váltakozott. Udvarhelyszéken 3 alkirálybiró, 3 pénztárnok, 3 jegyző, 9 dulló, mai nyelven szolgabiró, 9 rectifcator vagyis adókivető volt, minden vallásból egyarányban. Ha a protocolista református, a levéltárnok, janitor már más-más vallásu. Pálfi Elek bár competentíánkat képviseli, hires alkirálybiró s felügyelő gondnok.

Pálfi *Dénes*, ki szintén 1832-ben lett consistor, örökölte a Pálfiak gazdai hírét. A székely vásárokon a ezimeres ökrök rendesen a taresafalvi székelyeké, kik a Pálfiaktól tanúlnak. A három testvér a liberálisok táborához számít. A forradalom után a székely földön bujdosók házi gazdái, mi nem is maradt titokban. Történt ugyanis, hogy egy fiatal lovas tisztt, kinek lovaglási bravurjait esodálnunk kellett, mint gróf Nádasdi mutatta be magát. Lovakat, fogatokat vásárolt s anyjára utalványozta, a Bártfa melletti Zboróra. Többen kimentek. De mielőtt visszaérkezhettek volna, Pálfi Dénes négyes fogatával Háromszékre rándult, eladta, azzal kiszökött. S nem soká olvastuk, hogy Tercsánszkit mint ál-Nádasdit köröztetik.

A harmadik testvér *János*, országgyűlési képviselő a legfiatalabb, kit Erdély nevezetesebb családaiában mint szép nyelvű publicistát, drastikus parlamenti szónokot mutattam be. A negyvenes években egy vezérczikke van az Erd. Hiradóban, mely így kezdődött: Pesten valék — egész proclamatió számba ment. Egyike a liberalista vándor patriotáknak, rendesen Udvarhelyszék egyik országgyűlési követe. Farkas Sándor sirjánál, mint az 1841—42-iki országgyűlés tagja, ő tartotta 1842 febr. 4-én a beszédet, mi az Erd. Hiradó 11. számában mint melléklet megjelent. Az 1848 febr. 24-iki párisi forradalomra harmincz udvarhelyszéki társával Kolozsvárt megjelent, a főkormányzónál országgyűlés összehívását követelte. Tagja az 1848-iki erdélyi, s alelnöke a pesti országgyűlésnek.

Mint a pesti parlament tagja, a gróf Lamberg megöletése után

kiütött forradalom alkalmából leköszönt első magyar ministerium helyébe lépett honvédelmi bizottságnak tagja. Mint másutt leírtam, az agyagfalvi gyűlésre küldöttek, az iratokat és utasítást Pálfi János adta, mely oda ment ki, hogy nem bizik a vezérletben, menjek le, küldjek értesítéseket a kormánynak.

A forradalom után fogoly és elítélt; majd kegyelem után kiszabadult, megtörve hazajött, s csakhamar, 1857 apr. 10-én meghalt. Vagyonát az akkor keletkező félben levő Erdélyi Muzeum-Egyletnek hagyományozta.

A legújabb nemzedékből Elek, János nőtelenek, csak Dénes folytatta a családot Dénes fiában, kinek Kovácsi Antal, a későbbi tanár volt nevelője. Folytatja a taresafalvi gazdaságot, honnan híres ménését József főherczeg vette meg. Ifjabb Dénesnek első neje Szilvási Ida a később P. Horváth Gáborné, második neje br. Bánfi leány, kitől csak leányai vannak: egyik vargyasi Daniel Lajosné, másik gr. Lázár Istvánné.

L. P. Mózes levelét Ker. Magvető, 1898. 30. Ozdit, Danielik. Magyar írók. II. 242. l. A Pálfi-családot, Kőváry, Erdély nev. családai. 200 l. P. János forradalmi szereplését, Kőváry, Erdély Történelme 1848—49-ben lapjain.

XX. A kövendi Gálok.

A Gál név köztünk mindig előkelően hangzott. Különösen két Gál család vállalkozott hangadó szerepre; a nyárádmenti szent-istváni és a kövendi Gálok családja. Mind a kettő körüli curator család.

A kövendi Gálok Aranyosszéken egész missiót teljesítenek. A bágyoni Csegezi, Váró, Boncza, a rákosi Biró, Csipkés, a szt.-mihályfalvi Gedő és Siménfalvi családok között Aranyosszékre egyik sem gyakorolt oly nagy befolyást, mint a kövendi Gálok, mint a kik eszök, tevékenységök, hivatottságuk révén a székben is alkirály-bírótság nivóján haladtak. S már azért is, mivel az aranyosszéki unitárius csoport, Bágyon, Rákos, Várfalva, Mészkővel szemben, Kövenden, mint legerősebb ponton, mintegy középpontot képeztek.

Már a mult században ott állanak a küzdők között. *Zsigmond* aranyosszéki alkirálybíró, 1818-ban tordaaranyoskői gondnoknak választják. Neve jegyzőkönyvünk állandó rovatává válik, mi egész korrajz-anyag. Ugyanis Kövend papja Fodor László esperes, korának egyik legtiszteltebb alakja. S mint 1831—33-iki jegyzőkönyveink mutatják, a két kiváló férfi összetűz, a gondnok a pap

eltétetéseért folyomodik. Az ok jegyzőkönyvre nem jött s így az úgy alkalmas mind a két közbeesülésben álló egyéniségre homályt vetni, pedig ártatlanok. Az egy véletlen csapás, egy diák szerelem tragiédiája. A curatornak leánya, vagy unokája, a papnak fia volt, ha azt mondjuk, hogy egyik szebb, mint a másik, alig fejeztük ki sajnálatunkat a két gyermek-ifjú iránt. Kisgyörgy Józsi tordai tanuló-társamnál szünidőkben, ott Kövenden, sokat tanyáztam. Mintha most is látnám a bakfis leányt, a mint a templomban az akkor divatos homlokfürtökkel, magas márvány homlokán szikrázó homlokfüggővel megjelent; s a görög arezu Fodor Józsit, ki apját templomba kíserte s a papi székbe ült. Egymástól pár lépésre. Az apák nem is gyanították, hogy a kettő együtt imádkozik. Pedig, hogy a néppel fejezzük ki magunkat: eb házában gólyafészek, minden ember látja, csak egy nem látja. Hogy egy kis háttért is rajzoljunk hozzá, már akkor folyt Kövenden a veszedelmes gyermek-jour leányból, diákból; mi is mint diáksüldők Kisgyörgygyel ott szerepeltünk a statisták között. Énekelték a Földiekkal játszó égi tüneményt s azt, Ha szeretni nem kéne, az ember tovább élne. Mert akkor még a népiskolákban is tanították a diákot, fiu, leány ha nem is értette, de sejtette Ovidius Liber amorum szállóigévé lett mondásait. Volt egy irott Vokabularium, latin szavak aféle operett nyelven való fordítása. Ez a Vokabularium volt a gyermekszerelemesek virágnyelve. A papi kertben megszólalt estefelé a flóta, mely sirt, bűgött, zokogott. A két gerle sziv beszélt egymással. A leány apja értette meg előbb, s keletkezett az 1831 februári beadvány, s a határozat, melyben ki van fejezve a nem értett meglepetés. S következett a másik apának resignatioja, melyben jelenti, hogy teste, lelke beteg, s mintegy felel arra a falu száján tovább adott vádra, ha tudta, miért nem mondta; homályos szavakban mintegy becsületszavát adva, hogy sejtelve sem volt, de kész ott hagyni szeretett hiveit. De már késő volt, a két gyermekifjut nem lehetett megmenteni. Mindkettő áldozatul esett. Fodort a papságban, esperességben Kozma Gergely váltotta fel. A két bánatos szülő, Fodor 1837 jul. 21-én, Gál 1839 május 5-én halt el, kibékülve egymással.

Zsigmond fia *József* nálunk, megyéjében apja tisztségébe lépett. Az 1841-iki országgyűlésen Aranyosszék követe.

Fiat, *Miklóst*, tanuló-társamat 1837 őszén exectornak választják, az 1839-iki Remény-ben mint író jelenik meg. Fia *Jenő*, Aranyosszék kerületéből országgyűlési képviselő, 1876-tól consistor, most

a kolozsvári kir. tábla ülnöke, s egyházunk jogi ügyeinek egyik nagyrabecsült tanácsosa. Gál *Mór*, ki az ősi fészekben lakik, 1883-tól consistor.

Ide tartoztak a Kükküllőmegyébe szakadt Gálok, kik közül *Miklós* kükküllőmegyei alispán, ki 1830-ban neje után Pákei Lajossal, mint az elhalt kiskoru Pákei Sándor örököse jelentkezett. Ide tartozott a Tordán lakó Gál *Sámuel*, megyei tisztviselő, ki 1838-ban lett consistor.

L. Erdély nev. családai, 91. l.

XXI. A bölöni Sikók.

Röpke tárgyalásunk során, azon sorrendben méltattuk nagyobb családainkat, a mint vallásunk és egyetlen főtanodánk megmentése, a tordai gymnasium rendezése s a keresztúri gymnasium alapítása körül felejtethetlen érdemeket szereztek: adósok maradnánk a család iránt, melynek nevéhez kolozsvári templomunk épülése diességének egy része fűződik.

A Sikó család a bölöni Farkas Sándor, a bölöni Mikók hazájából került Kolozsmegyébe. Már otthon előkelő székely család, mely 1611 apr. 25-ikéről ezimeres levelet vesz, melyen fehér galamb szájában borostyánt tart.

Mikor a XVII. század végén, a nemzeti fejedelemség lezárulása után, kolozsvári piaczi templomunkat 5000 frt kárpótlás mellett akarták átvenni, később, két évtized múlva, a mult század elején, karhatalom vette el: az országos ígéret feledékenységbe ment, 80 évig imaház volt templomunk. József császár türelmi patense, II. Lipót visszatérése az alkotmányos alapra, meghozták egy templom építésének gondolatát, de hiányzott a pénz, mert kollégiumot is kellett építeni. S felmerült a gondolat, Bécsbe az udvarhoz fordulni.

Lázár István püspök s Sikó *István* lett kiszemelve. Sikó akkor kolozsvári híres procator, ki Kolozsvárt a főtéren, a Kismester- és Majális-utczában házakat hagy családjára s kolozsmegyei birtokos. A felmenetel 1792-ben történt. Első sorban Sikó jogtudományának s diplomatizáló képességének köszönhetjük, hogy hosszas tárgyalás után a már feledékenységbe ment 5000 frt kiutaltatott. S 1796-ra felépült a monumentalis templom. Negyven év múlva, 1834-ben halt el.

Fia szintén Sikó *István* már mint megyei birtokos, a királyi

táblánál szolgál, 1821-ben levéltárnok, később királyi táblai ülnök, 1832-től buzgó consistor, 1851-ben halt el: két fiut hagy maga után, egyiket mint septéri, másikat mint dezméri birtokost.

Miklós, kinek ifjúkorából az 1839-iki Reményben két epigramja van, a festészetnek élt, a negyvenes és ötvenes évek keresett arczkép festője. *Lajos*, ki már nem él, septéri birtokán élt. Fiaik Kálmán, Árpád, Géza, Kanut, Lajos folytatják a családot.

L. Erdély nev. családai, 223. l.

MÁSODIK RÉSZ.

Az egyházköri patronus családok.

Megválnunk azon családoktól, kik a *status*, a *főtanodák* fenmaradása, fentartása érzelmével, gondolatával éltek, haltak, kik előljártak, példát adtak azoknak, kik kisebb vagyonnal, helyi hatáskörrel, az egyházi körök, az eklézsiák fenmaradása, fentartása körül buzgólkodtak. Kik ezáfolatot adtak arra, a III. Károly és Mária-Therézia trónralépésénél, 1713. és 1741-ben kifejezésre juttatott politikára, hogy ki lehet minket irtani, mert az aristocrata családok kitértek már közülünk.

Huszonegynek hoztuk meg az emlékezet koszoruját, de fájdalom, egyrésznének már csak sirjára, sirboltjára, lefordított ezimerére. A Birók, Gedók, Marótiak, Salák, Zsukiak, a Gálfiak tordai, a káli Nagyok és Szentiványiak kolozsmegyei, a Donáthok, Henterek, Maurerek, a múlt században még velünk küzdő ága, jobb hazába költöztek. De nevök, emlékezetök élni fog közöttünk. Hogy egyikök kifejezését használjuk: megkoszorúzták a kutfőt, melyből merítették; s ha nevöket nem is metszették be a sziklára, melyből a kutfő fakadt, felmetszi az utókor; az egyháztörténet átadja nevöket a mivelődés- és nemzettörténetnek, elbeszélvén, hogy eszméért, mondhatni világeszme megmentéséért harcoltak. S bár kevesen valának s nem voltak nagybirtokosok a szó valódi értelmében, kitartásuk, összetartásuk az eszmét diadalra vezette. Az unitarismus lobogóját, melyet Olasz és Lengyelország eldobott, a magyar föld az európai continensnek s Amerikának megmentette.

Most áttérve a szűkebb körben szerepelt családokra, kik ha nem is vetettek és vetnek országos fényt statusunkra, saját vidékükön, egyházi körökben, mint magfák állanak. Ha nem is viseltek országos hivatalt, de saját megyéikben birtokuk, befolyásuk, képes-

ségökhöz mérten a vallásunkat megillető harmadban, közpályán szerepeltek.

Az egyház őket köri gondnoksággal bizta meg, mi áldozattal jár. Közvetlen ők folytak be eklézsiáink fenn- és összetartására. A templomok építése, az egyház papjai, iskolatanítói ellátása terheinek hordozásában ők mentek elől. Mert patronusnak jelentkezni, vagy a jelöltséget elfogadni, annyi volt a minket üldöző mult században, mint magát ismeretlen egyházi adó alá vetni. A nagyok központi fundatióit, mennyire lehetett, kimutattuk. De a kisebbek is indítatva érezték magukat eklésiáinkat alimentálni. Ha malmok nem volt, hogy szombati vámjukat oda adják, a képét legalább is háromszorosan kötelezték magukat fizetni. Hogy mennyi volt, Iszlai László szentlászlói kepejét 1856-ban 30 kalangyáról 15 kalangyára szállította. A mult századi kollektázásnál, a nép filléreit a templom perselyébe juttatta, a nemeseket a pap, esperes személyesen tartozott a kollégium nevében évenként megtalálni.

Még ebben a században is, az iskolák legátusai a patronusokat és patronákat minden sátoros ünnepen megkántálták. Tanárjelölt, az akademizans peregrinációra indult az országba, minden patronusnál kopogtatott, a mit gyűjtött, azzal ment külföldi egyetemre.

Kezdve Lázár püspök mult századvégi gyűjtésén, csak e században is, id. Daniel Elek felszólítására, majd az 1811-iki deváltatio következtében, a század harmadik tizedében az ötödik tanári szék felállítani akarása érdekében, később iskolánk nyilvános jellege megmentése végett a Bach-korszakban, 1856-ban, a mi csak patronus számba ment, mintegy megrovatott. S ennyi kollektázás mellett is, hogy hiveink maradtak, hogy mint a kis hitűek nem ávertáltak s egyházunkat a bekövetkezett jobb időknek fentartani segédkeztek, hálánkra érdemessé tették magokat.

Fanatizmus csodákat tehet: de mi nem ismerjük a fanatizmust. Hogy mi hivta őket áldozatokra, kitartásra, összetartásra, tűrésre, szenvedésre, a vallástörténelmünk szerint: a hit. De miként a magyar nemzet, úgy a magyar unitárius vallás fenmaradása is világesoda számba megy. A csodákról, ezekről a nemzeti csodákról sem mondhatunk egyebet, mint azt, hogy a pápaság csodás intézményéből reánk is szált valami, mi fenn- és összetartott a nélkül, hogy számot tudnánk adni, hogy mi a magva, mi a sarkköve hitünkben, intézményeinkben, ennek a csodatevő erőnek. Annak, hogy ezeket a

nagyobb családokat, kiknek martyrkoszorura kilátások nem volt, az eszme lobogója alól sem csábítás, sem üldözés elvonni nem birta. Nem fanatizmus, hanem úgy kell lenni, hogy az a világosság, az a melegség, melyet vallásunk, szószékünk és iskolánk lelkünkbe vet, vezethette a családokat az önfeláldozásig vitt áldozatkészségre, mely minket megmentett. A mi emberi volt ezen áldozathozatalok körül, mint egyik kifejezte, „nem akarja, hogy családja neve kipusztuljon a jó lelkek emlékezetéből“. Különösen a nők akkor hagyományoztak, mikor látták, hogy vagyonuk nem fogja tovább egyházunkat támogatni.

Ha már nem tartunk igényt a fanatizmus dicsőségére, fenn- és összetartásunk érzetét, idealizmusunknak, egyházi nyelven, hitbuzgóságunknak köszönhetjük. Azonban hitünk alapelve, hogy egy az Isten, nem tölt el több idealizmussal, mint másokat. Ha a jövő számára tovább kutatjuk, összetartozandóságunk érzetére nagyba befolyt, hogy egy főiskolából kerültünk ki. Része volt benne a szenvedésre született magyarnál átörökölt együtt szenvedés megosztásának. Hogy fenmaradásunk, összetartásunk csodaszámba ne menjen, adjuk ki Erdélynek is az övét, a vallásszabadság e classikus földjének, mely a multban, széles e világon, egyedül hivatkozhatik arra, hogy törvénye, alkotmánya négy recepta religiót ismert el.

De a midőn fajunkkal, hazánkkal megosztozunk fenmaradásunk dicsőségében, hivatkozhatunk arra, hogy az a 80 esztendő, mely a négy recepta religio paritásából kizárt, minek 1790 mart. 16-ika vetett véget, a rendelettel, hogy megyei, városi tisztségre unitárius is választható — ez a majd három nemzedéket sujtott zord idő családaink hitbuzgóságát nem vala képes megtörni s ebben a dicsőségben családaink senkivel sem osztoznak. S köszönjük intézményeinknek. Az egy Isten, egy főiskola mellett, ha egy másik felekezetnél ápolja az összetartozandóság érzetét a bucsú, nálunk ilyen volt a zsinati összejeövetel. S hogy e családok szelleme egy volt és mindenik az Urban atyjafiának nézte egymást, intézményeink abban a részében fogamzott, hogy mindenki egyházi tanácsos lehetett, ki arra igényt tarthatott. Mint a hogy az itt következő családok minden tagja igénybe is vette.

A nagyobb családokat azzal a renddel léptettük fel, a mint korukra hatást gyakoroltak, az itt következőket egyházi körönként és betürendben.

A) A kolozs-dobokai kör pátronusai.

a) *Kolozsváriak.*

Kolozsváron kezdjük, vallásunk is itt kezdődött. Mint elejétől központunkon, főtanodánk, püspökünk székhelyével, utódaival azon családoknak, kik, mikor a mult század elején templomunkból, iskolánkban kiüztünk, a hajléktalan tanároknak, szertevért tanulóknak hajlékaikat megnyitották, házuk imaház, s míg aztán sővényből a diákok mást fontak, iskola lett, kik aztán e század végén a templom és kollégium köveit összehordták.

Eklezsiánk, a matereklezsia kiesett régi fényéből, hol Kolozsvár unitárius volt. A kolozsvári unitárius is ki volt a mult században a közpályákról zárva 1790-ig, a gubernium Szebenből Kolozsvárra jövetelég. De ha szintén elvesztették is régi hangadó szerepüket a város felett, övék volt a kolozsvári batár legjava. A vakemberről beszélnek, hogy ha földet akart vásárolni, kivitette magát, lehajolt, földi borzát keresett: maig is ha földesere van, unitárius föld vagy szőlő volt mondják, s kész az ajánlat. S hogy bizonyítsunk, mi most városrészsze fejlék, a Kőmál, a Kővári telep, le a Nádasig, majdnem Fekete, Ajtai, Gyulai, Gyergyai, Rediger, Magyar birtok volt s most is kezünkben van.

A kik képviselték ezt a programszerű gondolkodást, századunk első felében, a törzsökös családok a következők:

Az *Ajtaiak* neve székely eredetre mutat, mint virágzó családot ismertük a század elején. Székely Miklós püspök, Kovácsi Antal tanár neje Ajtai leány. Gazdák, városi tisztviselők, aranyművesek. Az utolsó aranyműves Ajtai *Samu*, a püspökné jovialis testvéréről maradt fenn a szállóige, hogy „unitárius üveg”. Aranyműveket készített és vitt fel Bánfi Görög gubernatornak, a gubernátor fizetett s kiadja a parancsot, hogy a legjobb aszúból töltsék meg Ajtai üvegét, a mit küld. Az Ajtai üvege pedig nem kisebb, mint nyolez kupás volt. Maga a család a forradalom utáni években kipusztult.

Az *Ágostonok* aligha nem a lengyel ide menekültek utódai, legalább a két utolsó, kiket ismertem, nem voltak tipikus magyarok. Városi főbb tisztségeket viseltek s egyházunk buzgó fiai. *István* († 1780) kollégiumunk pénztárnoka. Fia *Márton* lépett helyébe pénztárnoknak, ki 1796-ban városi senator, 1829-ben főkormányszéki tanácsos. Fia *István* szintén városi szenátor, majd főbíró, illetőleg

polgármester. Még tanuja voltam, gondolom 1836-ban beigtattatása annak a jelenetének, hogy a volt főbiró Szentkirályi középútezhai háza elől, a városszolgák várdá kis szobáját, mi kerekeken állott, felpántlikázott ökrökkel, muzsika szó mellett kísérte a város Ágoston Külmonostor elején levő háza elébe. Mire a tanács és communitás tagjait fogadta s kikkel borsos meleg borral poharat üritett, hójagusból, mit szokás volt haza vinni. A nagy tekintélyű Ágoston Istvánnak csakis egy leánya volt, ki Tompa János mérnök neje lett. Egy másik Á. István tulélte, ki nőtelen volt.

A homoród-szentmártoni *Barrák* a székely földről származtak Kolozsvárra. Országírhü orvos-család. *Ferencz* (1735—82) volt az első letelepülö, 1766-ban. Neje Agh István püspökünk leánya. Fia *István* (1770—1824) 1794-ben lépett atyja nyomdokába s építtette aligha nem az első két emeletes házat Kolozsvárt 1804-ben, a középútezhai Barra-házat. Egyik testvére Kőrmöczi János püspök, a másik Gyergyai László neje. Fia *Imre* (1799—1854) vette át apja, nagyapja örökét 1824-ben, s kit később a tudomány emberei között bővebben ismertetünk, zárta be a családot, csakis két leányt hagyva maga után.

L. Erdély nev. családai, 27. l.

A derzsi *Barták* szintén székely származásuak. *Mózes* tűnik fel a mult század végén, mint hires ügyvéd, ki az Ágostonokkal ott van kolozsvári templomunk alapköve letételénél. S ott van keze, esze a Zsuki László végrendeleténél, 1796-ban Kolozsvár főbirája. Fia *István* főkormányshéki titoknak, később consiliarius; az 1839 febr. 11-iki főtanács gyűlésén a legidősb consistor. Leánya idősb Gyergyai Ferenczné, fia *Mózes*, főkormányshéki hivatalnok zárja be a családot.

A *Feketék* a régi kolozsváriak, kik délelött a városnál hivataloskodnak, délután mezőn gazdáskodnak s a legjobb földek, szőlők birtokosai, szeretnek alkotni, építeni. Fekete *István* volt megbizva a templom és torony építés felügyeletével, mint a torony gombjába tett okmány bizonyítja. F. *Pál* építtette hidutezhai házukat s kolégiumunk nyilvános jellege fentartása alkalmából indított gyűjtésnél 1856-ban 400 pfírtot irt alá. Fia *Pál* (1820—96) utolsó tanulótlársam azok közül, kik Kolozsvárt születtek. Kis termeteért a mi kedves Pliczánk. Később városi tanácsos, de inkább város-gazda, alapítja a város téglavetőjét, építtet, a mi építkezéseinknél is övé a döntő szó. A forradalom előtti kolozsvári polgár urak igazi típusa,

magyarban járt, jött ment, fáradhatatlan, tiszta kezű volt, közpénzeket kezelt, hiven jegyzett, de városi számadásait is, még életében, másoknak kellett összeállítani, úgy a mint a Nagy Lázár számadását a színházépítésről fia állította össze. Oly eredménnyel, mint a hogy azon idők adószedőiről beszélük, hogy számoltatták, többlet jött ki, de a pénz külön volt, a városét kiszámlálták: vigyék a többletet is, mert ő a saját pénzéhez nem teszi, mert ha idegen pénzt elegyít a magáé közé, az övét is elviszi. Fekete Pál is aféle régi fajta ember maradt. Fia *Gyula*, kolozsmegyei szolgabíró.

A kissolymosi *Gyergyaiak* honnan vették ezt a katolikus székhelyföldre valló nevet, nem tudni. Udvarhelyszéken tűnik fel Mihály, ki 1602 jun. 26-áról armalist vesz. Fia Péter, Bözödről Kis-Solymosra házasodik. Fia Pál 1711—13-ban toroczka rektor, elveszi Kolozsvárt Eperjesi István városi bíró özvegyiségre jutott leányát, s birtokába jut a későbbi Gyergyai-birtokok ősi része, megalapította a család vagyonságát. Kolozsvár levéltárában van 1734-ből egy összeírás, hogy ő volna-e az egyik összeíró Gyergyai, nem állítom. Fia vagy unokája lehetett Gy. László és Ferencz, kik századunkra lejöttek, *László* neje Barra Krisztina, ki 1816-ban halt meg, már a múlt század kilenczvenes éveiben consistor. *Ferencz*, neje consiliarius Bartha leánya. Szép asszony. A harminczas években mint Kolozsvár legtekintélyesebb ügyvédét ismertük, főtéri házában. Csak leányokat hagyott hátra, kiknek legifjabbika Anna, Ferencz József püspök neje. Legnagyobb leányát, Borbárát, testvére Samu, kincstári titoknok tette nejévé, fia lett *Árpád*, orvostudor, kinek *Árpád* fiában él tovább a család.

A fennebbi Lászlónak két jeles fia volt, Ferencz és László. *László* főkormányzéki hivatalnok, művész a hegedűn, a színházi kart, a zeneconservatorium hangversenyeit ő vezette. *Ferencz*, megkülönböztetésül Firi, nyelvész, városi főjegyző, országgyűlési követ, kiről íróink sorában fogok megemlékezni. Águkat sirba vitték.

A *Gruzok* aligha nem a lengyel idemenekültek utódai. Az angolok 1821-ben dogmatikus könyveket küldenek nekünk, a lajstromban, kiknek kiosztották, ott találjuk Gruz *Istvánt*, mint a br. Bornemiszák prefectusát, Abafáján. Majd visszajött Kolozsvárra s consistoriumunk buzgó látogatója. Fiai *István* és *Albert* folytatják a családot. István kir. táblai bíró, Albert Budapesten honvédelmi ministeriumi tanácsos. Mindkettő 1855-től consistor.

A *Magyariak* régi kolozsváriak. *Mihály* a 48 előtti gárdából

városi tanácsos, gazdasági előadó. Fekete Pál-féle típus, magyarban, délelőtt tisztviselő, délután mezőgazda. Mintagazda, Kolozsvár terjedelmes határán hangadó tekintély. Gazdasága, majorja mintaszerű. Két fiat hagyott. *Géza* apja nyomdokán városi mezei rendőrkapitány, *Mihály* az Ellenzék politikai lapunk tulajdonos szerkesztője, kiről még lesz szó.

A kissolymosi *Mátéfiak* az Augusztinovicsesal atyafiságos solymosi Mátéfi családból származtak Kolozsvárra. A harmincezas években két férfi képviselte, kik nem gondolom, hogy testvérek lettek volna. *József* városi szenátor, majálisutezai, *Ferencz* főkörmányszéki hivatalnok magyarutezai saját házukban lakva. József fia *Lajos*, osztálytársam, fiatalon elhalt. Ferencz 1855-től főpénztárnokunk, fia *Károly* törvényszéki bíró, 1855-től consistor. Apa és fiu jeles hegedűs. Károly a családot bezárta.

A pákei *Pákeiek* őshazája Háromszék, Kolozsvárra *Józseffel* szakadnak, kit a status 1781-ben Bécsbe küld akademiára, s már az akademitának nevéhez nevezetes esemény fűződik. József császár, ki mint corregens, megutazta Erdélyt, Kolozsvárt 1773 jan. 25-én fogadta Agh István püspököt, a közpályákról való kizáratásunkat illető panaszára még azt a választ adta: kevesen vagytok, nincsenek köztetek mágnások. II. József császár lett, kiadta a türelmi patenst. Egyházunk 1781 sept. 6-ikáról folyamodott a guberniumhoz, egyeznék belé sérelmeinknek a felsége elé terjesztésébe. Sept. 11-ikéről lejött: a kérelem meg nem engedtetik. Azonban Pákei és Márkus akademitáink Bécsben vannak, Hoffmann udvari ágenst megnyerik, s az 1782 jul. 30-ról beterjesztette. Bezzeg lett fen és lent nyomozás, hogy tudtunkkal jutott-e a sérelmi panasz a felség kezébe. A consistorium a szerzőségért felelősséget vállalt. A gubernium kedvezően informált s a lett belőle, hogy 1784-ben lejött, hogy a hivatalokra az unitáriusok kandidálhatók.

Bécsből lejövén, kollégiumunk tanára lett; 1788-ban generalis notáriusnak választják s felszentelteti magát. Lázár István utolsó püspök lett, ki egyszersmind nem rektor, mert 1798-ban felmentetvén magát, Pákei József lett kollégiumunk első rektora, ki nem egyszersmind püspök. 1802-ben halt meg. Ugy látszik, két fiat hagyott maga után, Józsefet, kinek árvájától, Sándortól vásárolták meg 1819-ben az előbbi püspöki lakot. Másik fia *János*, kolozsvári szenátor, ki 1794-ben jelen van a zsinaton, 1800-ban lett consistor; 1807-ben kollégiumunk negyedik felügyelő gondnokának, 1815-ben

eklézsiánk egyik gondnokának választják. A kolozsmonostori convent levéltárának három requisitora volt száz-száz forint fizetéssel, egy katolikus, másik református, részünkről pedig Pákei. Meghalt 1823-ban, Rákosi Nagy Juditban özvegyet hagyva hátra. S egyszerűsmind fiát, *Lajost*, ki főkörmányszéki titkár, 1856-tól kollégiumunk felügyelő gondnoka, mire a következő évben 485 kötet könyvet s több kötet kéziratgyűjteményt ajándékozott iskolánk könyvtárának. Két fia volt, *Miklós* ügyvéd, ki korán elhalt, másik *Lajos*, az országhirű építésmérnök, palotaszerű épületeink zseniális tervelője, kiről később is megemlékezünk.

A *Váradikkal* zárjuk be. *János* a harminczas években Kolozsvár egyik legkeresettebb ügyvéde, consistoriumi gyűléseink egyik legszorgalmasabb látogatója. Két fia volt. Leánya Hegedüs Sándor keresk. miniszter anyja. *György* fia ügyvéd s mint jogász tekintély volt ismeretes. Korán elhalt. *Károly* kezdetben tanár, majd kolozsmegyei tanfelügyelő, szép tollu író, vehemens szónok, ki egy, az állásából keletkezett párbajnak lett áldozata. Fia dr. *Várad Aurél* ügyvéd, ellenzéki publicista. Szerkesztette az Erdélyi Hiradót, az Ellenzék egyik vezércikkéhez, városi hatósági választott tag, kiről íróink között szintén lesz még megemlékezés.

b) *Megyei patrónusaink.*

Megadtuk az elsőséget azoknak, kiknek elődei vallásunkat Kolozsvár piacznál proclamálták. De a megmentés dicsősége első sorban Kolozsvár vidéke földbirtokos osztályát illeti. Nem is késünk a megmentő családok sorozatában Kolozsvár vidéke birtokosait, a *Zsuki*, *P. Horváth*, *Szentiványi*, káli *Nagy*, *Sala*, *Sikó* családok érdemeit méltatni.

A ványai *Telekiekről* is meg kell emlékeznünk, a fejérdi birtokosokról. *László*, kinek neje Szentiványi leány, a század elején buzgó consistor. Fia *László*, kolozsmegyei kir. pénztárnok. *Károlyt* 1849-ben választják consistornak. Fiában aztán kihaltak.

B) A torda-aranyosköri patrónusok.

Méltattuk fennebb a Pápai-, Gálfi-családok ügybuzgóságát. De ez a pont, ez a város, hol az országgyűlés tartatott, mely 1568-ban az unitárius vallást a recepta religiók közé felvette, hol a kolozsvári kollegyommal egy időben gymnasiumunk keletkezett: nem képzelhető

másképp, minthogy Torda város s a szomszédos Aranyosszék, tordamegyei hiveink oly buzgalmat fejtettek ki, hogy az itt ekklesiákat, tanodákat alapított, s a nehéz idők daczára virágzásban a mai korra lehozta.

Kik a mult szellemét képviselik, ilyenek:

Az aranyos-rákosi *Csipkések*, Aranyosszékről szakadnak Tordára, hol előkelő positiót foglaltak el, ott a főtéri házakban. Városi, megyei szolgálatban állanak. *Elek* senator, 1808-tól a gymnasium felügyelő gondnoka, *András* ügyvéd, szintén gymnasiumi gondnok, meghalt 1846-ban. *Albert* kortársam, megyei hivatalnok, túri birtokos. *Farkas* toroczközi szolgabíró, *Ödön* tordavárosi alkapitány, 1891 óta consistorok.

A *Feketéről* hogyan emlékezném meg. Fekete kamarai orvosra, ki ha véletlen a sóakna felé el nem lovagol poniján ablakunk alatt, most nem írnam e sorokat. Fia *Ferencz*, kereskedő és vállalkozó lett. *Lajos*, ki 1868 óta consistor, selmeczbányai bányász akadémiai tanár s bányász-író.

Az ó-tordai *Gyulaiak* 1595. ápr. 26-áról armalist birnak, mit Gáspár impetrált. Mint fennebb a Gálfiak és Pápaiaknál elbeszéltem, Gyulai Zsófia, Pápainé, mint az ős fészekben maradt ág utolsó ivadéka, tordai házát, külsőit 1828-ban a tordai gymnasiumnak és ekklesiának hagyományozta. A Kolozsvárra szakadt ág a mult század végén s e század elején is az Ágostonokkal, Geleiekkel, Zomboriakkal jönnek rokonságba. *Pálnak* két fia volt: József († 1871) ügyvéd, majd városi tanácsos, fia *Arpád* pénzügyi titkár, s státusunk pénztári számvevője; másik fia *Ferencz* († 1870) városi pénztári tisztviselő, fia *László* nyugalmazott városi főpénztárnok, a kolozsvári ekklesia gondoka.

A *Rédigerek* a fundatorok közé emelkedtek. A nagy alapítványt tevők között fogunk megemlékezni *Károlyról* a postamesterről, ki nem csak az eszmét, de pénzt is adott hozzá, hogy Kolozsváron jogtanszéket nyissunk, mi 1847 őszén meg is nyílt volt. Fia *Károly* örökölte a postát s folytatta a postamesterséget, míg ez intézmény át nem alakult. Fiai *Béla* nyugalmazott tordamegyei alispán 1868-tól, *Arpád* esperes 1876-tól consistor, *Géza* egyházi író és költő, kiről az írók között szintén külön fogunk emlékezni.

A *Száknovicsokról* sem szabad feledkeznünk, az 1660-ban hozánk menekült lengyel család utolsó ivadékaról. Apja *Izsák*, mint utolsó lengyel unitárius pap 1792-ben egyesítette lengyel hiveit a

kolozsvári anyaeklesiával, s maga nyugalomba vonult. Leánya *Mária* Ágoston István kolozsvári főbíró neje; fia dr. *Szaknovics* Torda város híres orvosa a huszas években, ki Tordán vitte sirba családját, s ott nyugszik az ó-tordai temetőben.

Az ó-tordai *Székelyek*, mint nevök mutatja valamikor Tordára szakadtak. De *Ferencz* városi hadnagy mint köri gondnok már a mult század közepén megjelenik. Székely Miklós püspökünk is közülök való, s a mult században kezdi pályáját. Már a század elején több ágban élnek, a város mértföldekre terjedő határain birtokosok, gazdák, tisztviselők, ügyvédek. Nekem elsőnek *Sz. János*, a gazdag, jelenik meg a huszas évekből: átellenben lakott a gymnasiummal, a szindi patak választotta el, a palló Székely János palloja nevet viselt. A már öreg ur, hosszú hajával, kampos botjával minden reggel templomba jött, a míg székéhez ért, a szegény diák gyerekek már felkapták ott tartott énekes könyvét, reá kerestek az énekre s kapták a sustákat. Szokás volt akkor, hogy karácsonyban a kántor vezetése alatt a novicius diákok a patronusokat énekkel köszöntötték, végig kantálták. Székely János áhitattal végig hallgatta, megköszönte, marok pénzzel jutalmazta s ekkor az asztal lelepleztetik, ott párolgott a borsos bor és kalács, mikhez az öreg patriarka meleg szavai járultak. Ifj. *Sz. János* és *Elek* 1838. aug. 3-ikán teszik le a consistori esküt. Mindkettő ügyvéd, mindkettő tordai gymnasiumunk felügyelő gondnoka: Jánost 1846-ban, Eleket 1853-ban választják gondnoknak. Az iskola ujjabbaniépítésénél Elek maradandó érdemeket szerzett. Életrajzát a Ker. Magvető 1874-ki évfolyama hozta. Az ujjabb nemzedékből *Miklós*, tordai törvényszéki bíró 1864, *János*, árvaszéki ülnök 1869, *László*, levéltárnok 1883, *Dénes* birtokos 1886-ban lettek consistorok.

A *Szigeti* Csehiek, mint régen szokták mondani trunkus, törzsökös tordai család. Idősb *Sándor* a harminczas és negyvenes években Torda hadnagya, illetőleg polgármestere; már a huszas évekből előttem áll, a mint hófehér köppenyegeével, huszáros alakjával a templomban elfoglalja az első padsort. Az 1820-iki domboi zsinaton már jelen van, s azóta főconsistoriumaink szorgalmas látogatója. 1846-ban a gymnasium gondnokává választják, de nem fogadta. A forradalom után Tordán ő vezette s fogadta, vendégelte a város nevében a Tordán át szállított foglyokat, elítélteket, s mint hálásan emlékezem, engem is. Két fia, tanuló társaim, kik most is élnek, *Sándor*, hosszasan, miként atyja Torda polgármestere, torda-aranyosköri gond-

nok. *Miklós* ujabbkori ny. honvédezredes, szucsáki birtokos, katonának nevekedett. A forradalom az orláti határőrezrednél találta, mint fiatal hadnagyot. A XI. zászlóaljba lépett, s lett piskii hős, mint a vörös sapkával kitüntetett XI. zászlóalj őrnagya tette le a fegyvert, miért Józsefstadt foglya lett. A kiegyezéssel ismét honvéd, ezredes lett. Forradalmi élményeit Adalék a XI. zászlóalj történetéhez czim alatt adta ki 1868-ban. Orbán Balázs Torda város történetében szépen emlékezik meg róla. Fia *Miklós*, szucsáki birtokán él. Az idős Sándor testvérétől Samutól jön le dr. Szigeti *Samu* városi orvos, ki mint bécsi egyetemi hallgató lelejöve hozta Tordára a Reichstadti herczeg, Napoleon fiáról a titkosabb híreket. Testvére volt *Károly*, kit pénzéért gyerőmonostori birtokán orgyilkosok öltek meg.

A tordai és kövendi *Veressek* a Székelyeknél is népesebbek. Több ágban jöttek le századunkra. Gazdák, városi és megyei tisztviselők, pennás emberek. A tordaiak közül a harminczas években, gondolom testvérek voltak István, József és Károly. *István* tordamegyei főjegyző, veje Darkó tanár; *József* városi főjegyző, ki már 1827-ben consistor. Feltűnő szónok, a megyei márkalisokon az akkori liberális mozgalmak egyik szószólója, fekete magyarban, kardosan jelenve meg, csakugy szórta az élceket s Verbőczyi titulusait. Az erdélyi országgyűléseken 1834, 37, 41-ben Tordamegye nagytekintélyű követe. Fia *József* költő, kit az írók között fogunk bővebben ismertetni. *Károly* testvérök megyei hivatalnok, kinek fia az otthon most is élő *Károly*, ny. törvényszéki bíró, 1855-től consistor. A másik ágban egykoru vele *Veress Lajos*, ki a piaczi emeletes családi házat építette. Fia *Dénes* a nyolczvanas években Tordamegye alispánja: a családot *Sándor* és *Ferencz* testvére folytatja. A kövendi *Veressek* utóbbi sarjai elszármaztak. *Lajos* orvostudor és városi orvos Kolozsvárt, 1881-től consistor. Egy más ágban *Sándor* ügyvéd Marosujvárt, 1880-től consistor, összeírta s 1891-ben kiadta Torda város őscsaládot; *József* törvényszéki bíró Déván, 1886-tól consistor; *Mihály* telekkönyvvezető Vajda-Hunyadon, *Ferencz* járásbíró Abrudbányán, s az ötödik testvér kereskedő Kolozsvárt. Unoka őcséim.

Tordamegyére térve, mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a Pápaiakat fennebb ismertettük; Jobbágy Andrásról a Fundatorok közt fogunk megemlékezni. Két családról kell itt megemlékeznünk, a Nagy és Orbók családokról.

A *Nagyokat* véve, a 1896-iki névtárunkban a Nagyok a legnépesebbek, a 22 Nagy consistorhoz Tordamegye szolgáltatja negyedét.

Kétféle Nagy osztozik e számban: a komjatszegi és kövendi, illetőleg szindi, kiktől a mai kétféle Nagyok lejönek. Miklós és Lajos mindkettő tanulótársam volt. A komjatszegi Nagyok közül *Miklós* családja komjatszegi birtokos. Maga már az iskolai olvasóegylet gyűléseinek legkiválóbb szónoka. Majd tordamegyei főjegyző. Fiai: *Olivér* szintén megyei főjegyző, 1878-tól, *Balázs*, magántisztviselő 1883-tól consistorok. A kövendi Nagyok nagyapja N. *Tamás* jószágigazgató, földbirtokos; kortársam *Lajos*, szindi birtokos. Fiai: *Albert*, tordamegyei számvető, az Aranyosvidék hetilap szerkesztője 1883-tól, *Gyula* kolozsvári gymn. tanár 1891-től, *Miklós* bánfihunyadi gyógyszerész 1892-től consistorok. Albertre visszatérünk.

A túri és kökösi *Orbókok*, kik hogy egy családot képeznek-e, nem tudom. Már a mult században feltűnnek jegyzőkönyveinkben. *László* mint consistor jelen van az 1793-ki főtanácson. *Elek*, dobokamegyei alispán, 1838-ban consistornak esküszik. *Károly* fia *Lajos* iskolatársam a kollegiomban, kinek, mint jegyzőkönyveink is beszélnek, 1837-ben rákosi Fodor Józsi szekundánus pipáját fejébe vágta, miért egyidőre kitették a szürét. A másik Orbók tanulótársam *Samu*, túri földbirtokos, nem egyenruhás, ez irt az 1839-ki Reménybe, 47-ben consistorrá választják.

Aranyosszék nekünk Torda kiegészítő része. Már vallásunk proclamálásánál ott állhattak, s részt vettek a tordai gymnasium már akkor történt megalapításában, melyet az óta iskolájuknak néznek: mert nem csak növendékekkel, de gabonával is alimentáltak egészen századunkig. Mint egészséges, derék lelkű, székely kiszármazás, mely magát a 48-ki forradalomban is minden oláh inváziótól megoltalmazta, szellemünk gyarapítására folyvást befolyt. A volt Aranyosszék központján, Várfalva, Rákos, Kövend, Bágyonban egyházunknak több nevezetes családot, jeles férfiakat szolgáltatott. A Gálokat, Gedőket már bemutattuk, s itt felsoroljuk a következőket:

Az aranyos-rákosi *Birók* 1664 decz. 16-áról vettek czimeres levelet. *Sámuel* 1839-ben aranyosszéki aljegyző, jelen van a főtanácson, később Aranyosszék országgyűlési követe. 1841-ben köri gondnoknak választják.

A bágyoni *Bonczákok* a század első fele Bágyonban találta. *György* ügyvéd, 1820-ban lett consistor; fia *György* tanulótársam. Ugyancsak ott élt *Sámuel*, Aranyosszék főjegyzője, ki 1838-tól consistor. Fia *Imre*, szintén tanuló s a forradalom után fogolytársam. Egy sötét, szép hajnalban, később, kopogtat ablakomon, hogy Mach-

chal a várból kiszöktek, gondoskodjunk róluk. Fia *Miklós*, ki 1891 óta consistor, a fővárosban él, egy közigazgatási lap szerkesztője, a nyolczvanas években Aranyosszék országgyűlési képviselője. Boneza *Elek* 1847-ben consistornak választatott.

A bágyoni *Csegezick* Aranyoskörünk egyik patronus családja. Ismeretes törzse, *Mihály*, 1642-ben Aranyosszék főkapitánya. Mint köri gondnokok ápolják szellemünket. *Tamás* jelen van az 1839-iki főtanácsban, 1851-ben köri gondnoknak választják. Fia *Ferencz* tanuló-társam. Fiai: *Mihály*, tordai törvényszéki bíró, kir. táblai bíró ezim-mel, 1867 óta consistor, 96-ban aranyostordaköri gondnok; *Gyula*, járásbíró Marosujvárt, 1889 óta consistor.

A csegezi *Csongvaialk* mint nagyobb birtokosok jöttek le e századra. *Károly* Tordán az én utolsó kedves preceptorom. Kolozsvárt 1837-ben könyvtárnok, tán az utolsó, mert a tanárok vették át. Az ifjusági önképzőkörnek jegyzőkönyveinkben már 1829 óta van nyoma: Kriza, Szentiványi, Fejér Márton szervezik 1833-ban. Folyóiratot szerkesztettek. A harminczas évek végén kövendi Dengyel Samu, Filep István († 1898) kolozsvári ügyvéd, Nagy Miklós s a még élő Csongvai voltak a kör szóvivői. Csongvai Károly 1838 febr. 21-én azzal az indítvánnyal lépett fel, hogy az ifjusági folyóirat jobb dolgozatait nyomassák ki, s megjelent 1839-ben a Remény, Kriza által szerkesztve, melyben Csongvainak tíz verse s egy fordítása van. Csongvai 1854 óta consistor, jelenleg nyugalmazott törvényszéki bíró Vásárhelyt. Fia *Lajos*, ügyvéd, 1888 óta consistor. A vásárhelyi ügyvédi kamara elnöke. A század közepén egy más ág *Domokosban* Tordára szakadt. Fia *Béla*, megyei tisztviselő, 1890 óta consistor.

A szentmihályfalvi *Siménfalviak* Aranyosszék jobb birtokos családai közé tartoztak. *Antal* 1826 november 15-én a consistoriumnál panaszt emel, hogy a tordai gymnasiumban az ágyhely kiosztásnál patronusi jogát nem tekintették. A fia *Mózes*, ki 1839-ben consistor lett. Fia *Antal* 1839-ben a kollégiumban secundanus.

A bágyoni *Várok* korábban legnagyobb családainknak adtak leányokat. *Mózes* híres ügyvéd és jogász, kitől 1745-ben jogi munka jelent meg. Décei Erzsébettől fia *Mózes*, kinek Simon Katától öt leánya volt, köztök *Judit*, Jármí Miklósné, *Sára* Csiki Istvánné hitrokonaink nejei. V. *Mózes* beutazta Törökországot. A harminczas években mint tordai legátus az öreg urnak vendége voltam. 1838-ban a tordai zsinaton még jelen volt; Váró *Ferencz* 1832-ben kollé-

giumunkban jurátus. Aztán cancelláriára ment. Még láttuk, hogy mint vásárhelyi cancellista egy másikkal lóháton, kalpagosan, kardosan ment át Tordán valamely mezőségi urat admoniálni vagy certificálni. Gyermekei voltak, de Váró többé consistoraink közt nem jön elő.

Toroczko nélkül hiányos volna a tordaaranyosi kör kerete. Bemutattuk a Toroczkaai családot, ott elbeszéltük a toroczkaai hivek lelkesedését vallásunk s az általok alapított és fentartott partikula felvirágzása iránt. Hogyan hagyhatnók figyelmen kívül a Toroczkaai Máté, Agh István püspökeink szülőföldét. S ne emlékeznénk Bozslára, a forradalom előtti Nábóbra és Zsakókra.

Toroczkon a *Bozslák, Zsakók, Krizák, Ekhártok* s mondhatni valamennyien buzgólkodtak az ottani partikula s ekklézsia virágzó állapotban tartásában. *Zsakó István* kir. táblai bíró Kolozsvárt. 1874 óta consistor.

C) A küküllőköri pátronusok.

Ha az unitarismus akkori terjedésének térképére gondolunk, úgy kell találnunk, hogy a Kolozsvárt 1566-ban proclamált eszme, s Tordán 1568-ban vallásnak törvényesített unitarismus, előbb átesapott Aranyosszékre, onnan Küküllőmegyére. Aranyosszék pretorialis helyétől és Maros-Ujvártól fel, a Maros és Kisküküllő közti hegyvonalon, Szárazvám nevet viselő útvonal huzódik Szent-Benedeken, Dombón át egy völgykatlanba, hol Dézsfalva és Sáros fekszik: eze- ket a falvakat ragadhatta meg legelsőbbben is az egy Isten tana. Magyar nép lakja, földbirtokos családokkal, s országutjává vált a tannak be a Székelyföld felé. Mint egyetlen falucsoportunk a régi magyar megyéken, nekünk történeti érték számba megy. Egy sereg közép és nagy birtokos fészke, hazája, kik a megyét, a királyi táblát jeles tehetségekkel látták el, s egyházunk részére nemesak ekklézsiákat, népiskolákat alapítottak, de egyszersmind szervezetünk élén haladtak és állanak.

Kik a Kisküküllő völgyében képviseltek, a Daniel, P. Hór- váth, Siméneket, Simonokat megénekeltük, jönnek e falucsoport kuriái.

A dézsfalvi és szőkefalvi *Belényesiek* belényesi Nagy neven jöttek Erdélybe. A bejövő Ferencz 1664-ben a fejedelmi jószágok igazgatója. Fia lehetett az a Zsigmond, ki a Béli Pál-féle mozga- lom pártján áll. Forgatva jegyzőkönyveinket, Zsigmond és *György* 1793. óta consistorok. *Zsigmond* 1820-ban mint küküllőköri gond-

nok hal el. *Lajost* a collegiumban a secundanusok 1831-ben exactornak választják. *Zsigmond*, tanulótársam, birtokainak élt, részt vett a forradalomban, 1855-től consistor, Kolozsvárt halt el 1898. okt. 24-én 82 éves korában. Családját két fia *Zsigmond* mérnök és *Sándor* honvédhadnagy folytatja. L. Cserei M. Hist. 97. 106. l. Erd. nev. családjai 257.

A *Csécsek* is urfi számba tanultak a század elején, úgy tudom, hogy Maros-Bogátról. Cs. *József* Tordán, Kolozsvárt mint secundanus tanult, s mint ilyet 1832-ben a collegiumba exactornak választják. Névsorunkból kivesztek.

A szentbenedeki *Csikiek* maig is tartják pozitíójukat az ősfészekben. Névtárunkban 1896-ról már hiányzik az én kedves osztálytársam *László*, ki 1855-től consistor, úgy tudom dobokai kecsedi birtokán élt. De benne van névtárunkban Szent-Benedekről Csiki *Elek* és *Farkas*, kik 1869-től consistorok. Hozzájuk számít *Albert*, nagylaki birtokos, szintén 1869. óta consistor. Hogy Csiki László fehervári királyi ügyész, Csiki Miklós betleni orvos, ki 1880. illetőleg 1892. óta consistorok, hozzájuk számítna, nem tudom.

A dézsfalvi *Derzsiek* positiója méltatást érdemelne. De az adja elő magát, hogy a multban, még századunkban is városfalvi és derzsi Derzsiek is szerepelnek iskolai és egyházi jegyzőkönyvünkben, s nem birjuk a szereplőket a Derzsiek közt biztosan megosztani. Derzsieket a két János, apa és fiú képviseli, kiket a nagy hagyományozó Derzsi János († 1890.) emlékezetén a fundatorok között fogunk ismertetni. A városfalviakat Udvarhelyszékben. Az 1832-ki zsinaton Derzsi János és Mózes van jelen. *János* biztosan désfalvi, 1832-ben küüllőköri gondnoknak választják, mint ilyen halt el 1841-ben. Mert a derzsi D. idősb János ekkor már nem Küüllővárt, hanem Marosszéken lakott. Derzsi *István*, kortársam, 1853. óta consistor, s gondolom ő lesz az a D. István is, ki 1896-ki névsorunkban mint küüllői tiszteletbeli gondnok jön elő. Valamint a consistorok közt ott áll D. *János*, ki 1868-ki consistor, s mint dézsfalvi birtokos van jelezve.

A dézsfalvi *Patakiak* már a mult században nagyobb családink kötelékében álltak. *Ferencz* neje Zsuki Borbára, a Szentiványi Zsigmond nejének, Zsuzsánnának testvére. *Sándor* küüllőmegyei alispán, 1814-ben köri gondnoknak választják s még 29-ben is képviseli körét a főtanácson. P. *Károly* és *József* 1832-ben lettek consistorok. Károlyt 1841-ben küüllőköri gondnoknak választják. József,

a szép P. Józsi, mint a hogy a hasonnevű polgármestertől megkülönböztették, a főkormányshéknél szolgált; 1843-ban a collegium felügyelő gondnokává választják, 45-ben lemondott, 1855-ben ismét elvállalta. A most élő id. P. *László*, ki sárosi birtokán él, 1859-től fogva consistor, 1891-ben köri tiszt. gondnok; fia *László*, ki az őslakban él, 1887. óta consistor, *Sándor*, szolgabíró.

Kis-Sárosi *Sárosiak* czímere egy kardot tartó oroszlán. A nemzeti fejedelmek alatt, különösen a XVII. században országos szerepet visznek. *János* 1661-ben közügyek igazgatója, később ítélőmester. Az erdélyi országgyűlési artikulusok *György* 1664, György és *Jánost* 1665-ben említik. S talán ugyanaz a János 1687—99-ben mint ítélőmester, országos főbiztos, jön elő; 1686-ban Apaffi portai követe; nekünk iszlói pátronusunk, s az 1729-ben alkotott főconsistorium egyik tagja. Cserei M. erről emlékezik meg oly gyakran. *György* 1796. és 1818-ban marosköri gondnok. *Ferencz* nyárádszent-lászlói pátronus, 1819 től consistor. Sajnálattunkra, névtárunkból letűntek.

A kis-sárosi *Szentkirályiak* a mult század végén s e század elején, mint tekintélyes család utódai virágoztak. *Ferencz* az 1796-i országos sematismusban táblai ülnök. *József* a huszas években kir. táblai ítélőmester. *Lajos* 1828-tól küüllőköri gondnok, mint ilyen hal el 1841-ben. *Sándor* 1842-ben, mint patronus, papja ellen panaszt emelt. Az utolsók közé tartozik Jármí Dánielné.

D) A marosköri pátronusok.

Küküllőmegyén át a székelyföldre ért az unitarismus, hol aztán nagyban hódított. A Nyárád mentén indult beljebb. Bár Vásárhelyt csak most alakult ekklézsia, Vásárhely volt az a pont, mely a mult század elején a minket kipusztítani akaró hatalomnak frontot csinált. A királyi tábla fiai kezdték, de a Küküllő mentiek mellett, megettek álltak Marosszék családai. Az Iszlaiakat, káli Nagyokat, a Szentiványiakat tárgyaltuk, jönek a többi családok.

A szentiváni *Gálok* közül *Zsigmond* a század elején marosköri gondnok. Veje Lázár Sámuel, a püspök fia: a huszas évek végén kérdezi, mi van az 500 frttal, mit apósa nekünk hagyományozott. Fia *Elek* († 1847) 1832-ben marosköri gondnoknak választatott. Fiai *Zsigmond* és *László*, tanulótársaim. Zsigmond korán elhalt, Lászlónak csak leányai voltak. *Elek*, gálfalvi birtokos, 1887-től consistor. (L. Erd. nev. családai 93. l.)

A harezói *Gálfalviak* a Zsuki, Jármí, Pálfi, Szentiványi, Sala családainkkal jöttek rokonságba. *Elek* marosszéki kir. bíró, 1833-ban kir. táblai ülnök, 1830-ban marosköri gondnoknak választják. Meghalt 1836-ban. Testvére *Imre*, 1832-től consistor, 1842-ben ítélőmesterré választatott, az alkotmány visszaállításával, 1861-ben, állását újra elfoglalta volt. (L. Erd. nev. családai 93. l.)

A vadadi, később iklandi *Fülöpök* részére Literati Fülöp György 1574-ben czimeres levelet vett; kik e században nevöket hirszárnnyára adták, elébb vásárhelyi lakosok, majd vajai birtokosok. Az első Fülöp *József* 1778—80-ban tordai igazgató-tanár, majd ott hagyva, mint ügyvéd M.-Vásárhelyre telepedett s az ország legtekintélyesebb ügyvédei közé emelkedett. Fia *József*, előbb szintén híres ügyvéd, később az ott székelő államügyészség aligazgatója, kit mint író embert, írónk során fogunk bemutatni. Fia *Albert*, 1861-től consistor, hosszasan kir. tanfelügyelő, 1896-ban névtárunkban marosköri gondnok. (L. Erdély nev. családai, 89. l.)

A pókai *Jakabok* közül, a huszas években elhalt *Imre* szerzeményeit a György, illetőleg Sándor kihaltával a tordai gymnasiumnak hagyományozta, de a pókai Jakabok megtámadták.

A szentgericezi *Jakabok* szintén azon családok közé tartoznak, melyek többfelé rajokat bocsátottak ki. Törzsük Simon, a XVII. század elején. Az ősfészekből kikeltek közül a család fényét Jakab *Elek* († 1897.) a történész, akadémikus, az országos levéltár aligazgatója tette országossá, kinek emlékét írónk során méltatjuk. Testvére *József* megjárta a külföldi egyetemeket, 1847 őszén foglalta el tanári székét kollégiumunkban; a mindjárt bekövetkezett forradalomban tűzér lett, teljesen eltűnt, hosszasan várták haza Görögországból. Ez ágat Jakab Elek fia, *József*, gyergyói főerdész folytatja. A Kénosra szakadt ágát az Udvarhelykör családai közt folytatjuk.

A káli *Nagyokról* már Erdély nev. családaiiban megjegyeztem, hogy szét vannak terjedve egész Erdélyben. A harminczas és negyvenes években a Szilágyban éltek: *Dániel* sámsoni birtokos, kinek fia *Sámmel*; ugyancsak Nagy Lázár zsibói jószágigazgató, 1854-től consistor, kinek fia *Domokos*, krasznai birtokos, szolgabíró, 1862-től consistor. A Kolozsmegyébe szakadt ágat Nagy Lázár és Elekben fennebb bemutattuk. A patriában maradottak köri gondnokságot viseltek, consistorok voltak, miként ma is *Gábor* 1865-től, *Gergely* 1876-tól.

A pókai *Sárosiaknak*, úgy látszik, utolsó ivadéka *Ferencz*, nyárád-

szentlászlói birtokos és patronus. Neje Jármí Judit († 1847) 1846-ban jószágát, mint véghagyományt lekötötte a szentlászlói ekklésiánknak 1368 frtig, majd az örökösökkel 1000 frtban elegygyezték.

E) Az udvarhelyköri pátronusok.

Elérkeztünk oda, hol az unitarismus legszélesebb körben hódított. Hol, miként a Pálfiaknál elbeszéltem, a négy recepta religio alapján a megyei tiszti karban, paritásunk nemcsak kifejezésre jutott, de egész a forradalomig annyira érvényesült, hogy a három alkirálybíró, illetőleg alispán közül egy, a kilencz dulló, illetőleg szolgabíró közül három, mindig unitárius volt. Minek megértéséhez szükséges megjegyeznünk, hogy Udvarhelyszék akkor az anyaszékből, Keresztur és Bardóczi fiu-székekből állott.

A Bíró és Pálfiaknál elbeszéltük azt a buzgalmat, mely létrehozta a múlt század végén a kereszturi gymnasiumot, a kolozsvári kollégium, s a tordai gymnasium mellé, harmadik főbb tanodánkat. Mely körül különösen a Nagy-Küküllő, a Fejér-Nyikó és Homoród völgyi pátronusok halhatatlan érdemeket szereztek. Mint a mely gymnasium központosította a kör unitáriusait, mintegy küpüje lett a székelv vérben rejlő tehetséggel felruházott ifjak kirajzásának, hol papjaink, tanáraink s világi férfaink nagyrésze iskoláztatását kezdi.

A vallásunkat megmentő családok közül a Bíró, Daniel, Pálfiak szereplését fennebb ismertettük, itt következnek még néhányan.

A városhalvi *Derzsiek* a század elején előkelő családainkat népesítették. *Ferencz* consistor, a főtanácstól 1833-ban megbízást kap. *Sándor* mint secundanus, tanulóhársam.

A homoród-szentpáli *Demények* a múlt század végén már consistorok. D. *József* egyike, kiket a főtanács 1793-ban a kereszturi gymnasium építése és szervezésével megbízott. *Domokos* 1896-tól consistor.

A szentgericzei *Jakabok* a század elején szakadnak Udvarhelyszékbe. *Gergely* (szül. 1770-ben, megh. 1853 febr. 28-án) 1818-tól consistor, 1843-ban egy népiskolák számára írt Erdély történetét nyújtott be a consistoriumnak kéziratban; majd egy tervezetet népbankok felállítására. Fia *Lajos*, kinek neje az Iszlai László testvere Zsuzsánna, Udvarhelyszék főjegyzője; 1832-től consistor, 1845-ben a kereszturi gymnasium, 1847-ben egyszersmind Udvarhelyköri gondnoknak választják. Fia *Gyula*, ki kiment volt Garibáldihoz, Udvarhelyszék főjegyzője, jelenleg nyugalmazott alispánja, 1868 óta consistor.

A gagyai *Jakabházia*k közül *Pál* egyike azoknak, kiket a főtanács 1793-ban a kereszturi gymnasium létrehozásával megbízott. *Zsigmond* szolgabíró, siménfalvi birtokos. *Gábor* 1891-től consistor. *István* járásbíró, *Zsigmond* orvostudor Kolozsvárt. *Samuról* éppen most látom, hogy az 1899. évi kereszturi zsinat báljának elnöke.

A városlalvi *Kénosiak* törzse *Ferencz*, mint előkelő ügyvéd tünik fel, a XVII. század elején, Pécsi Simon leányát, Zsuzsannát birja feleségül. *Zsigmond* és *Dávid* 1793-ban consistorok. *György* 1818-ban, még 1832-ben is Udvarhelykőri gondnok. *Zsigmondot* 1833-ban szintén kőri gondnoknak választják, meghalt 1838-ban. Tanulótársam *István* nőül veszi Sikó Annát s csakhamar egy vadászfegyver véletlen elsülése miatt fiatal nejét özvegyen hagyja. Fia *Béla* 1865-től consistor, majd Udvarhelyszék főjegyzője, most nyugalomban van. Fia *István* megyei tisztviselő.

A kissolymosi *Konczok* közül *János* írta be magát legfényesebben történetünk lapjaira nagy alapítványával, kiről a fundátorok közt emlékezünk meg. *György* mint háromszéki borosnyai, *Lajos* mint az udvarhelyszéki szombatfalvi birtokos halt el, mindkét testvér fiutód nélkül. Egy másik ágban *Ádám* jószágigazgató fia *Imre* a nagy alapítványozó Jánostól örökölt Csigmon él. Fia *Gyula*.

A kissolymosi *Mátéfiak* rajt bocsátottak Kolozsvárra. Augusz-tinovics nagy alapítványozónk anyai ágon a családhoz tartozott, mint ilyen nyugszik Kis-Solymoson. *István* azon bizottság tagja, melyet a keletkezésnek indult kereszturi gymnasium építésével, létrehozásával a főtanács megbízott; 1818-ban Kereszturkőri gondnok s egyszerűsmind a gymnasium buzgó felügyelő gondnoka.

A homoród-almási *Mihályok* közül *János*, Udvarhelyszék hatalmas alkirálybírája, 1818-tól a kereszturi gymnasium fáradhatatlan gondnoka; 1834-ben kir. táblai ülnök, meghalt 1836-ban; helyébe P. Horváth Ferenczet választják. Mihály *György* Bias Istvánal alapító a m.-vásárhelyi ekleliának, 1839-ben sürgetik a templomhely megadását.

A gagyai *Miklósiak* közül *István* az 1830-ki dombói zsinaton jelen van. *Károlyt*, tanulótársamat 1838-ban a secundánusok exactornak választják; 1861-től consistor.

A siménfalvi *Pakótok* a század első felében számot tevő állást foglaltak el. Az utolsó *István*, mint a kereszturri gymnasium pénztárnoka halt el a hetvenes években.

A musnai *Ürmösiak* nevét *Samu*, kolozsvári ügyvéd és

jószágigazgató tette hangzatossá. Nagy és nyílt házat vitt, azon unitárius jelleggel, hogy valamennyi angol vagy amerikai hitrokunk Kolozsvárt megfordult, első volt, ki vendégszeretetével elhalmozta. Fia *Miklós*, 1874-től consistor, tollával a miniszterelnöki irodában, *Lajos* 1880-tól consistor, publicista és történetíró, az irodalom terén, *Gyula*, 1886-tól consistor, mint pesti tanár, *Jenő* 1888 óta consistor, mint a kolozsmegyei bárői birtokos folytatják a szellemét.

F) Háromszékköri pátronusok.

Udvarhelyszéken át Erdővidékére jutottunk, Bardóczi fiu-széken át a Háromszékhez számított Erdővidékre, melynek déli része Miklós-vár fűszék nevezetel Háromszékhez tartozott, honnan annyi jelesünk származik. Nagy-Ajtáról Kriza János püspök, Kovács István történész, Bölönből a Mikók, Sikók s bölöni Farkas Sándor az északamerikai utazó. S onnan bejutunk Háromszékre, hol Bethlen Gábor fejedelem terjedésünket megakasztotta.

Az akkor Felső-Fejérhez számított ürmösi Maurereket, a sepsi Szentiványiakat, Sikókat már bemutattuk; az egykori gyalog és huszár családokból kiemelkedetteket, mint a Berdéket, később hozzuk, pár családot mégis felemlítünk.

A nagyajtai *Dónáthok* a hangadó családokhoz tartoztak Erdővidéken. A hazafias mozgalmak harcosai. Az unitárius Székely Mózes fejedelem pártján állanak, János 1603-ban fogságra jut. István mint primor lustrál 1635-ben. György és Pál ott harcznak a Rákóczi forradalomban. Végsarjaik Sepsi-Miklós-vár körüli gondnokok. *István* mint körüli gondnok hal el 1795-ben. *Mihály* az 1818-iki sematizmusban már körüli gondnok. Meghal 1832-ben azzal a vég-hagyománnyal, hogy jószágát D. György májor fiának, Lajosnak inscribálja 20,000 forintban, de azzal a záradékkal, hogy ha a Dónáthok kihalnak, a status örökölje. D. Ferencz perrel megtámadta. D. György 1844-ben ajánlatot tett a főtanácsnak, hogy folytassa a pert, $\frac{1}{5}$ -el őt elégítse ki, de nem fogadtatott el. D. *Mihály* († 1845) 1832-től consistor, később szintén körüli gondnok, 1841-ben még jelen van a kövendi zsinaton.

A nagyajtai *Henterek* emlékezetét sem szabadna átadni a feledékenységnek, bár végsarjuk a század elején kihalt. S felderítendő volna összefüggésök a század közepén kihalt sepsiszentiványi báró Henterek s a maig is élő Henterek családjával.

A kökösi *Kökössiek* szintén buzgó hiveink. *András* az 1796. orsz. névtárban kir. táblai ülnök. *József* 1830-ban jelen van a domboúi zsinaton. Ugylátszik, kiszakadtak Háromszékről. *Sándor* († 1897.) küküllőmegyei haranglábi birtokos, 1866-tól consistor.

A bibarczfalvi *Szolgák* magok közé számitják-e azt a Mihály ügyvédet, ki Adamosról 1773-ban nekünk adakozott, nem tudom. Kiket ismerhetünk, *János*, a marosvásárhelyi ügyvéd, jogász tekintély, kitől 1833-ban jogi munka jelent meg. Sz. *Imre* a harminczas években határőrezredi kapitány, ki 42 ben velünk van. Jánosnak egy fia volt, *Miklós* (1817—82) tanulótársam, kiről mint verselőről, az írók közt fogok megemlékezni, bibarczfalvi birtokos, később kir. táblai ülnök. Három gyermeke maradt, Vilma, Irén és Mihály. Ideszámit Sz. *Gábor* vargyasi birtokos, ki 1876-tól consistor.

A körispataki *Tibáldok* a század elején a határőr székely ezredeknél tiszti rangot viselnek. Az 1832-iki zsinaton panaszt emelnek, hogy a katonaviselt székelyek patronusi széköket elfoglalják. *István* mint a sepsi-miklósvárszéki gondnok hal el 1821-ben, kit ez állásban *Imre* követetett, ki már 1818-ban mint köri gondnok jön elő. *Mihály* 1840-ben mint köri gondnok esküt tesz le. *Ignác*, mint secundanus, tanulótársam volt.

Tibáld Mihály fogarasi járásbíró, ki 1865-től consistor, 1896-ban köri gondnok, szentgericzei birtokos.

G) Az abrudbányai patronus családok.

Itt szintén meg kell hajtánunk zászlóinkat. Fejérmegyének ott a véghatárán, az aranyhegyek között, annyira elszigetelve, hogy a nép ha felénk indult, azt mondta, megyek az országba, két ekklesiánk áll fenn, Abrudbánya bányaváros, Verespatak bányászhelységben. Távol az ország központjától, sok nehéz időket éltek s maig is hiveink maradtak.

Az unitarismusnak keletkezése óta hivi. Abrudbánya akkor mindjárt nyomdát is állított, hol Comedia Balassi Menyhért árultatásáról 1569. megjelent. Mária Terézia korában 1753-ban szintén támadják templomát a katolikusok részére. Kérelmeznek, Bécsben járnak, hasztalan, 1778 mart. 7-én templomjukat a katolikusoknak átadták. De kivitték azt, hogy az udvar új templom építését megengedte s némi kárpótlást biztosított. Ugy kezdtek mostani templomukat 1793 aug. 1-én építeni.

Most, 1898-ban, a templom százéves fenállása ünnepélyére ünnepély tartatott, a füzet, mely leírva hozta az ekklésia történetét, felsorolja jóltevőit, kik 1648-tól templomi edényeket adományoztak: köztök a Szörös család megy elől, kik közül Szörös Anna Szabó Simon curátor neje az első, 1738-ban, ki Verespatakon stompot kezd adományozni, mit aztán többen követnek, a szintén nagy szerepet játszó Mártziak malmot adományoznak s megalapítják a virágzó ekklésiát.

Ezen hős családok nagy része korunkra lejt. A Gedő családot ismertettük, az ős családok közül bemutatjuk a következőket. Rendesen a Verespatakon üzött aranybányászat élén haladtak, városi tisztségeket viseltek.

Az *Árkosiak* talán dézsalfalviak, de már ott állanak a múlt század utolsó tizedében újabb templomunk építésénél. *Zsigmond* 1794-ben consistor. Az újabb nemzedék a Maros partján birtokot szerez, s kezdenek levonulni. Kortársaim *Lajos* és *Károly* secundánusok. Az utóbbi 1853-ban consistor. A legújabb nemzedékből dr. *Árkosi Gyula* közjegyző Dicső-Szent-Mártonban, 1886 től, *Béla* bányatiszt Körmöczbányán, 1889-től, *Lajos* vasuti hivatalnok Kolozsvárt, 1892-től consistorok.

A *Fikkerek* törzsökösök. *Márton* 1680-ban ezüst kannát ajándékozott az ekklésiának. *F. Ferencz* kortársamat a forradalomban az oláhok ölték meg. Leányát Mikó Sámuel vette el, kinek keze után a Mikók Abrudbányán ismét otthon lettek. Fia *Béla*, előbb szászsebesi, majd kolozsvári erdőigazgató, Abrudbányaira cserélte nevét, mint ilyen halt el Kolozsvárt a kilenczvenes évek elején. *F. János* alsófejéri köri gondnok 1841-ben.

A *Geleiek* szintén ott állanak abban a küzdelemben, melyet az abrudbányaik vívtak, hogy templomukat Mária Terézia el ne vétessen; ott állanak újabb templomuk építése támogatásánál. *Gelei József* fordította németből Halló boldog estvéit, mi gyermekkorunk kedves olvasmánya volt, mi 1788-ban jelent meg. Fia lehetett *József*, ki a század elején akadémiákon járt, majd abrudbányai senator, 1851-ben aranyosi köri gondnok. Az újabb nemzedékből *Gyula* bányatiszt Maros-Ujvárt 1865-től consistor, fia *Gyula*, tanuló. Dr. *G. Lajos* bányatiszt Radnán, 1892-től consistor.

A bölöni *Mikók* attól a Mátétól jöttek le, ki 1650-ben tanárunk volt, rég szakadhattak a székelyföldről Kolozsvárra, Abrudbányára. Abrudbányán *Sámuel* a múlt század közepén az ekklésiának

300 frtot adományoz. Részt vesznek a régi templomukért való küzdelemben s újabb templomuk létrehozásában. Tekintetes M. *Lőrincz* 1779-ben a tordai gymnasiumnak 100 frtot adományoz. Két leánya volt, egyik Fikkerné, a másik, Mária, alsójárai Pápai Sándorné, ki 1830-ban a püspökök részére vég hagyományoz.

A Kolozsvárra szakadtak közül, András fia *Sámuel*, bölöni tanító, ennek fiai Mikó *Samu* Kolozsvárt bányatanácsos és testvére *Lőrincz*, ügyvéd, jogtanár. A huszas években tanulnak. Samu 1821-ben kérelmezi, mentsék fel a német tanulása alól; *Lőrincz*et 1829-ben akadémiára választják, de nem fogadja el, kit, mint tanárt később ismertetünk. *Sámuel* elvette Fikker Ferencz leányát, Karolinát, ki vel a Mikók Abrudbányán ismét felújultak. Fiai közül *Béla* bányatiszt Nagy-Bányán, 1868-tól, *Dezső* Abrudbányán birtokos, 1876-tól consistorok. *Lőrincz* fiai közül *Miklós* kuriai bíró Budapesten, 1867-től, *Imre* kir. táblai bíró Kolozsvárt, 1874-től szintén consistorok. S egy még ifjabb nemzedék keletkezik.

A laborfalvi *Nagyok* a század elején szakadnak Abrudbányára. Nagy *Pál* ugyanis 1801—4-ben abrudbányai pap, lemond s lett városi tanácsos. Fia *Károly*, szintén tanácsos s az én kedves emlékü kurátorom, ki mint legátust, 1841-ben fogadott asztalánál. Fia Nagy *Károly*, orvos, tölti be atyja után a kurátori tiszteletet. Irtam volt, de sajnálatunkra 1898. júl. 28-áról halálát, s családja sirba vitelét kell feljegyeznünk.

A *Rákosi Nagyok* Nagy neve már csak történeti emlék. R. *Ilona* 1711-ben aranyozott ezüst tányért ajándékoz az Ur asztalára. Rákosi Nagy *József*, mint az ekklesia gondnoka, köti meg a templomot építő vállalkozóval a szerződést 1793-ban. Özv. R. N. *Péterné* Konez Judit 1805-ben 300 frtot hagyományoz. R. *Károly* és *István* kor- és tanulótársaim. István 1853-tól consistor.

Abrudbányától nem válhatunk meg a nélkül, hogy az *Ürmösieket* fel ne említsük, melyből a fiatal nemzedék hivatalnok. S ne emlékeznénk meg *Ürmösi Lajosról*, kiről at Ekklesia templomának száz éves jubileuma alkalmából kiadott emlékkönyv 46. lapja mondja el, hogy Abrudbányát a havasok népe 1849. máj. 9-én kipusztította, papunkat Füzi Ferenczet megölte. S „*Ürmösi Lajos* öreg atyánkfia mint egy ős próféta teljesítette a papi teendőket, imádkozott, keresztelt, temetett“, míg aztán 1852-ben papot vihettek.

Befejezés.

A midőn családaink emlékezetétől megválok, nem tudom, birtam-e felkölteni azt az érzést és gondolatot, hogy a maroknyi unitáriusok fenmaradása oly történeti csodaszámba vehető, mint nemzetünk fenmaradása.

Rövidbe foglalva — mi is történt volt velünk?

Az erdélyi nemzeti fejedelemség megszűnte után három évvel elvették kollegiumunkat, papneveldénket. Két tized mulva kéz alatt felterjesztik az udvarhoz, hogy aristocratiánk már nincs, kilehet minket pusztítani. Nehány év mulva katonai hatalommal elveszik kolozsvári püspöki templomunkat, két év mulva a másik helyébe épített papneveldénket. S hogy abból a korból használjunk kifejezést, Robinzonokká lettünk, kit kapitánya hajójáról a pusztá Juan Fernandez szigetre dobott, s ott élt 1704—9-ben, négy évig, négy hónapig — semmiből.

Mi is semmi nélkül maradtunk, jövedelmi forrásainkat is elvették. Püspök, tanár, papnövendék hajlék, kenyér nélkül. Az ekklezsiákat pap nélkül maradás, templomok elvétele fenyegette. Erre a világi elem sorakozott. Az ekklezsiák, az egyházi körök világi gondnokokat kaptak. A főurak Vásárhelyre összejöttek, hét főgondnokot neveztek, kifejlett a Főgondnokság intézménye. A zsinatok mellett kifejlett a főtanács Vásárhelyt, a képviselő tanács Kolozsvárt. Az egyházi és világi elem együtt tanácskozása a főgondnok és püspök kettős elnöksége alatt. A mult századból lejött mai szervezet.

Építettünk sövény iskolát, a diákok fonták, tapasztották. Hogy a papneveldét, tanári kart elimentálják, évenként kollektáztak, a családok malmaik szombati vámját adták s szállították be. Mig aztán 1782-ben megjelent a türelmi patens, s 92-ben megjött az első fundatio. S a század végével felépült a kolozsvári templom s a kolégyom. Megvoltunk mentve — önerőnken.

